

Möten Begegnungen

Mai-Brith Schartau & Helmut Müssener (red.)

Möten/ Begegnungen

**Centrum för Tysklandsstudier
Södertörns högskola**

Zentrum für Deutschlandstudien

Mai-Brith Schartau & Helmut Müssener (red.)

Södertörns högskola 2003

Möten/ Begegnungen

Hochschule Södertörn
S-141 89 Huddinge
2003

Research Reports 2003:6

ISSN 1403-5111

Schwedische Perspektiven. Schriften des Zentrums für Deutschlandstudien 2
ISSN 1651-8209
ISBN 91-974662-1-2

© Centrum för Tysklandsstudier/Zentrum für Deutschlandstudien

Publicerad med stöd från Östersjöstiftelsen

Innehållsförteckning/Inhalt

Förord		3
Vorwort		7
Nils Abraham	Die außenpolitische Instrumentalisierung der kulturellen Beziehungen zwischen der DDR und Schweden durch die DDR nach der Anerkennung 1972 am Beispiel des DDR-Kulturzentrums Stockholm	11
Charlotta Brylla	Nationalsocialistiska ord på export? Om ett eventuellt tyskt inflytande på det svenska språket 1933–1945	35
Andreas Linderoth	DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige fram till 1973 – en samling otraditionella instrument och metod	49
Mai-Brith Schartau	Frivilligt engagemang i Tyskland	81
Petra Thore	Identitet och roller i den tyska migrantlitteraturen	105

Förord

Vid Centrum för Tysklandsstudier, Södertörns högskola, bedrivs forskning om Tyskland inom olika samhällsvetenskapliga och humanistiska discipliner. I enlighet med högskolans intentioner utförs även mångvetenskapliga studier. Denna bok innehåller bidrag från två historiker, två germanister och en statsvetare. Samtliga bidrag har presenterats vid seminarier i Centrumets regi under våren 2003.

Temat för boken är möten. Vid ett möte mellan olika aktörer sker någon form av påverkan. Det kan vara medvetet eller omedvetet, ensidigt eller ömsesidigt. Försöken att påverka kan vara kraftfulla och utövas med många instrument samtidigt eller också kan de vara ytterst subtila och försiktiga. Vidare kan mötena vara koncentrerade till en arena eller ske inom flera olika områden. Den part som utsätts för påverkan kan vara mottaglig och öppen för nya idéer eller kanske till och med tacksam för att få nya lösningar presenterade för sig. Men förhållandet kan också vara det motsatta, man värjer sig mot ett oberättigat försök till inflytande.

I denna bok skildras fem olika typer av möten, sedda i olika discipliners teoretiska perspektiv. Ett har de dock gemensamt, de förmedlar en bild av tyska aktörers påverkan inom olika sfärer i ett annat land, Sverige, utom i Petra Thores kapitel, där det gäller påverkan inom Tysklands gränser.

Två av bidragen behandlar DDR:s mycket medvetna försök att påverka den svenska inställningen till landet. I båda fallen är det alltså ett ensidigt inflytande som studeras. Andreas Linderoth analyserar i sitt kapitel DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige under tiden 1949 till 1972. Den östtyska ambitionen var att utnyttja i princip alla kontakter med Sverige för att nå ett diplomatiskt erkännande. Bredden i det tyska agerandet är slående, möten sker på många olika arenor och en mängd instrument tas i bruk, i framställningen exemplifierat med Östersjöveckan i Rostock.

Nils Abrahams bidrag belyser hur DDR genom propaganda, främst inom kulturområdet, fortsätter sina försök att vinna inflytande över den svenska bilden av Östtyskland. Tidsmässigt spänner arbetet från december 1972, då Sverige officiellt erkände DDR, till murens fall 1989. Genom exempel från DDR:s

kulturcentrums verksamhet i Stockholm och tidskriften DDR-Revy visas hur DDR också efter det diplomatiska erkännandet använde sig av instrumentet ”public diplomacy” för att höja DDR:s status i svenskarnas ögon.

Även Mai-Brith Schartaus kapitel behandlar tysk påverkan på Sverige inom det politiska området. Men i motsats till Linderoths och Abrahams avsnitt, där representanter för DDR medvetet försöker påverka opinionen i Sverige, rör det sig här om ett försök från svensk sida att få inspiration och idéer från ett annat välfärdssystem, där frivilligt engagemang är betydligt mera utbrett än i den svenska socialdemokratiska välfärdsmodellen. Detta engagemang behövs i dagens Sverige som ett komplement till den offentliga sektorns insatser men frågan är om det finns alltför stora kulturella skillnader för att systemet ska kunna transformeras.

Charlotta Brylla behandlar en helt annan form av påverkan inom ett hitintills utforskat område, nämligen tyskt inflytande på svenska språket under nazisttiden. I en pilotstudie av tidningen Dagsposten ges exempel på hur värdeladdningen hos redan existerande begrepp förändrades. En positiv inställning till dessa begrepp kan ses som ett försök att lansera dessa positivt laddade ord och att bana vägen för den nationalsocialistiska ideologin. Vi rör oss här inom ett fält av smygande, försiktig påverkan men med en mycket klar målsättning.

I Petra Thores kapitel är påverkan av ett helt annat slag även om språket fortfarande är redskapet. Migrantförfattare är personer som flyttat till Tyskland och som skriver på tyska för tyskarna eller på sitt modersmål för migranter med samma härkomst. I Tyskland möter de som främlingar människor i ett nytt land. Som i andra sammanhang när man konfronteras med något som är främmande, möts författarna med misstro, de faller utanför den gängse normen. Detta i sin tur ger upphov till funderingar om identitet. Samtidigt bidrar migrationsförfattarna till att förändra den nationella identiteten, till att skapa ett mer multikulturellt Tyskland.

Presentation av författarna

Nils Abraham är doktorand vid historiska institutionen, Universität Greifswald. Temat för avhandlingen är de kulturella relationerna mellan DDR och Sverige efter Sveriges diplomatiska erkännande av DDR i december 1972.

Charlotta Brylla disputerar vid tyska institutionen, Stockolms universitet i oktober 2003 på avhandlingen „Die schwedische Rezeption zentraler Begriffe der deutschen Fruhromantik“. Hon är också verksam i forskningsprojektet ”Bilder i kontrast” med delprojektet ”Nationalsocialistiska slagord på export? Om ett eventuellt tyskt inflytande på det svenska språket”.

Efter studier i Lund och Göttingen disputerade *Andreas Linderoth* vid historiska institutionen, Lunds universitet 2002 på avhandlingen ”Kampen för erkännande, DDR: s utrikespolitik gentemot Sverige 1949-1972”.

Mai-Brith Schartau är docent i statsvetenskap vid Södertörns högskola och chef för Centrum för Tysklandsstudier. Hennes forskning är huvudsakligen inriktad mot organisation och ledarskap, välfärdsstatens förändring samt demokratisk utveckling. Inspiration till ovanstande uppsats har hämtats från arbetet med projektet ”Welfare Pluralism in Old Age Care in Britain, Germany and Sweden”.

Petra Thore är doktorand vid tyska institutionen, Uppsala universitet med doktorandtjänst vid institutionen för humaniora, Malardalens högskola. Avhandlingens preliminjara titel ar ”Identität und Rollen in der deutschen Migrantenliteratur”.

Södertörn september 2003

Mai-Brith Schartau

Helmut Müssener

Vorwort

Am Zentrum für Deutschlandstudien der Hochschule Södertörn wird Forschung in verschiedenen gesellschafts- und geisteswissenschaftlichen Disziplinen betrieben. Gemäß den Intentionen der Hochschule werden auch interdisziplinäre Studien durchgeführt. Dieses Buch enthält Beiträge von zwei Historikern, zwei Germanistinnen und einer Politologin. Sämtliche Beiträge wurden im Frühjahr 2003 auf Seminaren in der Regie des Zentrums vorgestellt.

Thema des Buches sind "Begegnungen". Bei einer Begegnung zwischen verschiedenen Akteuren kommt es zu verschiedenen Formen einer Beeinflussung. Sie können bewusst oder unbewusst sein, einseitig oder gegenseitig. Versuchte Beeinflussungen können kraftvoll sein und sich vieler Instrumente bedienen, oder sie können äußerst subtil und vorsichtig sein. Sie können auf einen Schauplatz konzentriert sein oder auf verschiedenen Gebieten stattfinden. Der Partner, der der Beeinflussung ausgesetzt ist, kann für neue Ideen empfänglich und offen oder sogar dafür dankbar sein, neue Lösungen vorgestellt zu bekommen. Aber das Verhältnis kann auch das entgegengesetzte sein, man wehrt sich gegen einen unberechtigten Versuch der Beeinflussung.

In diesem Buch werden fünf verschiedene Arten von Begegnungen geschildert, betrachtet aus der theoretischen Perspektive verschiedener wissenschaftlicher Disziplinen. Eines ist ihnen jedoch gemeinsam: Sie vermitteln ein Bild der Beeinflussung verschiedener Sphären in einem anderen Land, in diesem Fall Schweden, durch deutsche Akteure, sieht man einmal von Petra Thores Beitrag ab, in dem es um Einflussnahme innerhalb der Grenzen Deutschlands geht.

Zwei der Beiträge behandeln die sehr bewussten Versuche der DDR, die schwedische Einstellung gegenüber dem Land zu beeinflussen. In beiden Fällen geht es also um einen einseitigen Prozess. Andreas Linderoth analysiert die Außenpolitik der DDR gegenüber Schweden in den Jahren von 1949-1972. Das Bestreben der DDR ging dahin, grundsätzlich alle Kontakte mit Schweden auszunutzen, um eine diplomatische Anerkennung zu erreichen. Er hebt die Breite des schwedischen Handelns hervor, denn die Begegnungen finden in den verschiedensten Bereichen statt und eine Menge Instrumente

werden benutzt, wie am Beispiel der Ostseewochen in Rostock deutlich wird.

Nils Abraham schildert, wie die DDR mittels Propaganda, hier vor allem im kulturellen Bereich, ihre Versuche fortsetzt, Einfluss auf das schwedische Bild von Ostdeutschland zu gewinnen. Die Arbeit umfasst die Zeit von Dezember 1972, als Schweden die DDR diplomatisch anerkannte, bis zum Fall der Mauer im Jahre 1989. Am Beispiel der Tätigkeit des DDR-Kulturzentrums in Stockholm und der Zeitschrift DDR-Revue zeigt er, wie die DDR auch nach der Anerkennung das Instrument "public diplomacy" benutzte, um das Ansehen der DDR in schwedischen Augen zu heben.

Mai-Brith Schartaus Beitrag beschäftigt sich ebenfalls mit deutscher Beeinflussung Schwedens im politischen Bereich. Im Gegensatz zu den Aufsätzen Linderoths und Abrahams, die zeigen, wie Repräsentanten der DDR bewusst die öffentliche Meinung in Schweden beeinflussen wollen, handelt es sich hier aber um einen Versuch schwedischerseits, Inspiration und Ideen aus einem anderen Wohlfahrtssystem zu holen, in dem freiwilliges Engagement wesentlich mehr verbreitet ist als in dem schwedisch-sozialdemokratischen Wohlfahrtsmodell. Dieses Engagement benötigt man im heutigen Schweden als Ergänzung zu den Leistungen des öffentlichen Sektors, aber es bleibt die Frage, ob es allzu große kulturelle Unterschiede gibt, die eine Transformation des Systems verhindern können.

Charlotta Brylla behandelt eine gänzlich andere Form der Beeinflussung auf einem bisher noch nicht erforschten Gebiet, nämlich den deutschen Einfluss auf das Schwedische während der Zeit des Nationalsozialismus. In einer Pilotstudie über die Zeitung "Dagsposten" gibt sie Beispiele dafür, wie sich der Inhalt bereits existierender Begriffe verändert. Eine positive Einstellung ihnen gegenüber kann als Versuch angesehen werden, sie als positiv geladene Wörter zu lancieren und somit der nationalsozialistischen Ideologie den Weg zu bahnen. Man bewegt sich auf einem Gebiet schleicher, vorsichtiger Beeinflussung, die aber ein sehr bestimmtes Ziel anstrebt.

Im Beitrag von Petra Thore geht es um eine Einflussnahme ganz anderer Art, auch wenn Sprache immer noch das Werkzeug ist. Migranten-Schriftsteller sind Personen, die aus dem Ausland nach Deutschland gezogen sind und dort auf deutsch für Deutsche oder in ihrer Muttersprache für Migranten derselben

Herkunft geschrieben haben. In Deutschland begegnen sie als Fremde Menschen in einem neuen Land. So wie man in anderen Zusammenhängen mit Mißtrauen reagiert, wenn man auf etwas Fremdes stößt, so begegnet man auch diesen Autorinnen und Autoren mit Misstrauen, sie fallen aus der üblichen Norm heraus. Dies ist wiederum Anlass zu Überlegungen über Identität. Gleichzeitig tragen die Migrantenschriftsteller dazu bei, die nationale Identität zu verändern und ein multikulturelles Deutschland zu schaffen.

Autorinnen und Autoren

Nils Abraham ist Doktorand am Historischen Institut der Universität Greifswald. Er arbeitet über die kulturellen Beziehungen zwischen der DDR und Schweden nach der diplomatischen Anerkennung der DDR durch Schweden im Jahre 1972.

Charlotta Brylla disputierte im Oktober 2003 an der Universität Stockholm mit einer Arbeit über „Die schwedische Rezeption zentraler Begriffe der deutschen Frühromantik“. Sie ist Mitarbeiterin des Forschungsprojekts „Bilder im Kontrast“ an der Hochschule Södertörn und arbeitet über „Nationalsozialistische Schlagwörter als Exportgut? Über einen eventuellen deutschen Einfluß auf die schwedische Sprache“.

Andreas Linderoth promovierte nach Studien an den Universitäten Lund und Göttingen im Jahre 2002 an der Universität Lund in Geschichte mit der Arbeit „Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949-1972“ [Der Kampf um die Anerkennung. Die Außenpolitik der DDR gegenüber Schweden 1949-1972].

Mai-Brith Schartau ist Dozentin für Politologie an der Hochschule Södertörn und Direktorin des Zentrums für Deutschlandstudien. Wissenschaftlich arbeitet sie hauptsächlich über Organisation und Führung, die Veränderung des Wohlfahrtsstaats und die Entwicklung der Demokratie. Der Aufsatz wurde durch ihr Projekt „Welfare Pluralism in Old Age Care in Britain, Germany and Sweden“ angeregt.

Petra Thore ist Doktorandin am Germanistischen Institut der Universität

Uppsala und bekleidet eine Doktorandenstelle am Geisteswissenschaftlichen Institut der Hochschule Mälardalen/Västerås. Sie arbeitet an einer Dissertation mit dem Arbeitstitel "Identität und Rollen in der deutschen Migrantensliteratur".

Södertörn, September 2003

Mai-Brith Schartau

Helmut Müssener

NILS ABRAHAM

Die außenpolitische Instrumentalisierung der kulturellen Beziehungen zwischen der DDR und Schweden durch die DDR nach der Anerkennung 1972 am Beispiel des DDR-Kulturzentrums Stockholm

“Zu einer Arbeit im Entstehen“ – Eine Vorstellung des Dissertationsprojekts:
Die kulturellen Beziehungen zwischen der DDR und Schweden nach der Anerkennung 1972

Einleitung

Mit der im Dezember 1972 erfolgten diplomatischen Anerkennung durch das Königreich Schweden erreichte die Deutsche Demokratische Republik (DDR) ihr bis dahin wichtigstes außenpolitisches Ziel. Vorausgegangen war die Unterzeichnung des Grundlagenvertrags zwischen der Bundesrepublik Deutschland (BRD) und der DDR, der den Weg für den diplomatischen Durchbruch der DDR freimachte. Bis dahin war die gegen eine internationale Anerkennung der DDR gerichtete westdeutsche Außenpolitik erfolgreich gewesen. Ihr Ziel, eine Anerkennung der DDR durch dritte Staaten als unfreundlichen Akt zu behandeln, wurde als Hallstein-Doktrin bekannt. Ziel war die Isolierung und Delegitimierung des SED-Regimes.

Bis zum diplomatischen Durchbruch der DDR dominierte das Streben nach diplomatischer Anerkennung die Außenpolitik der DDR gegenüber Schweden und den anderen westlichen Ländern. Da der DDR zur Verfolgung ihrer

außenpolitischen Ziele gegenüber dem Westen aufgrund der diplomatischen Blockade das traditionelle Instrument der Diplomatie nicht zur Verfügung stand, mußte sie sich anderer Mittel bedienen, um sich im westlichen Ausland zu repräsentieren und für ihre Sache zu werben. Ein wichtiges Mittel war die außenpolitische Instrumentalisierung der Kultur für Propagandazwecke.¹ Vor der Anerkennung war das neutrale Schweden, aber auch Finnland, Schwerpunktland in den Bemühungen der DDR, diplomatische Anerkennung durch westliche Länder zu erlangen.² Auch nach dem diplomatischen Durchbruch gehörte das Königreich Schweden zu der Gruppe der europäischen Länder, auf die die DDR ihre Propagandatätigkeit konzentrierte.³

Das vorzustellende Dissertationsprojekt schließt zeitlich und thematisch an den Kampf der DDR um die Erlangung der völkerrechtlichen Anerkennung an und behandelt den Einsatz der Kultur als ein außenpolitisches Mittel der DDR nach der Anerkennung gegenüber Schweden. Die Untersuchung umschließt den Zeitraum ab der Anerkennung der DDR durch das Königreich Schweden Ende 1972 bis zum Fall der Mauer im Jahre 1989. Dadurch ergibt sich ein abgeschlossener Zeitraum für die Analyse der Propagandatätigkeit der DDR auf dem Gebiet der Kultur gegenüber Schweden.

Mit der Anerkennung ging nicht automatisch eine Verbesserung des Image der DDR in Schweden einher. Der Bau der Berliner Mauer 1961 und die Beteiligung ostdeutscher Truppen beim Einmarsch des Warschauer Paktes in die CSSR 1968 hatten in Schweden starke Reaktionen hervorgerufen und erschwerten die Bemühungen der DDR, ihr Image zu verbessern.⁴ Außerdem bestand nach wie vor eine Konkurrenzsituation mit der BRD in Schweden. Die BRD verfügte in Stockholm über ein sehr aktives Goethe-Institut, das viele gute Kontakte zu schwedischen Institutionen hatte.⁵ Im Gegensatz zur DDR postulierte die Bundesrepublik nach wie vor die Einheit der deutschen Nation. Die britische Historikerin Marianne Howarth definiert die Westpolitik der DDR, zu der auch die außenpolitische Instrumentalisierung der Kulturpolitik gegenüber Schweden zu zählen ist, „als den Versuch die diplomatische Identitätskrise zu überwinden und ihre normalisierte außenpolitische

¹ Linderoth (2002a), S. 295; Siehe auch Becker (1991) und Putensen (2000).

² Linderoth (2002a), S. 33; Bulla – Rabe (1990), S. 192f.

³ SAPMO- BArch DY 30 vorl. SED 32445/1: „Abteilung Auslandsinformation, Zusammenfassende Schlußbemerkung für die Aussprache des Genossen Norden mit der Leitung der Liga“. 23.03.1976. S. 8.

⁴ Linderoth (2002b), S. 255-259; Linderoth (2002a), S. 142-144.

⁵ Dahinten (1981), S. 19f; SAPMO- BArch DY 13/3151: „Deutschlektorat am Kulturzentrum der DDR in Stockholm, Tätigkeitsbericht 1. Halbjahr 1973“. 8.6.1973. S. 6f.

Identität klar zur Geltung zu bringen. Die Westpolitik der SED sollte der DDR eine eigene Identität geben, entsprechend der in der Verfassung von 1974 formulierten Teilung der deutschen Nation in eine kapitalistische in der BRD und eine sozialistische in der DDR.⁶ Nach der erlangten Anerkennung galt es für die DDR, ein positives Bild des nun auch offiziellen zweiten deutschen Staat darzustellen und zu propagieren, ein eigenes Profil in Schweden aufzubauen und sich deutlich von der Bundesrepublik zu distanzieren.

Eins der zentralen Konzepte der Außenpolitik der DDR gegenüber Staaten mit unterschiedlichen gesellschaftlichen Systemen, also auch gegenüber Schweden, war die friedliche Koexistenz. Ihr Prinzip wurde als ein Teil des Kampfes zweier gesellschaftlicher Systeme mit politischen, wirtschaftlichen und technischen Instrumenten verstanden. Die Anwendung von militärischen Mitteln war hingegen ausgeschlossen. Auf dem Gebiet der Ideologie war eine Koexistenz dagegen ausdrücklich ausgeschlossen. Ihr außenpolitisches Konzept war eine Form des Klassenkampfes.⁷ Der Einsatz der Kultur in der Außenpolitik der DDR gegenüber dem Westen diente zur Durchsetzung des Prinzips der friedlichen Koexistenz.

In diesem Beitrag soll die außenpolitische Instrumentalisierung der kulturellen Beziehungen zwischen der DDR und Schweden am Beispiel der Tätigkeit des DDR-Kulturzentrum Stockholm exemplifiziert werden, da dieses eine wichtige Rolle in der Propaganda der DDR gegenüber Schweden einnahm. Der Artikel basiert auf ersten Ergebnisse der Arbeit an dem Dissertationsvorhaben und ist hier auf eine Untersuchung der Tätigkeit des DDR-Kulturzentrums in Stockholm in den siebziger Jahren begrenzt. Zunächst soll kurz auf die Forschungslage eingegangen werden und ein knapper Überblick über die theoretischen Ansatzpunkte gegeben werden, um die Relevanz der gewählten Thematik zu skizzieren.

Überblick zum Stand der Forschung

Der außenpolitische Einsatz der Kultur durch die DDR gegenüber Schweden für den Zeitraum nach der Anerkennung ist bisher in der Forschung noch nicht eingehender untersucht worden. In seiner Dissertation behandelt der Historiker Andreas Linderoth die Außenpolitik der DDR gegenüber Schweden im Zeitraum 1949-72 und geht dabei auch auf die Bemühungen der DDR

⁶ Howarth (2001), S. 88.

⁷ Pfeiler (1997), S. 291f.

ein, mit dem Instrument Kultur Kontakte zu Schweden zu knüpfen und ein offizielles Kulturabkommen mit Schweden zu erzielen, was einer staatlichen Anerkennung gleichgekommen wäre.⁸ Linderoth untersucht auch das Phänomen der Ostseewochen, die im Zeitraum 1958-1975 jährlich in Rostock durchgeführt wurden und eine wichtige Rolle in der Selbstdarstellung der DDR gegenüber Skandinavien und in dem Kampf um die völkerrechtliche Anerkennung spielten. Die Ostseewochen wurden auch von Michael F. Scholz in seiner 1990 veröffentlichten Dissertation behandelt.⁹ Die Außenpolitik der DDR gegenüber dem Norden nach der völkerrechtlichen Anerkennung ist in einigen Artikeln in einem Überblick thematisiert worden.¹⁰ Leif Hernø untersucht in einem Artikel in einem Überblick die auswärtige Kulturpolitik der DDR gegenüber Skandinavien mit einem Schwerpunkt auf Dänemark im gesamten Zeitraum des Bestehens der DDR.¹¹ Hernøs Artikel basiert nicht auf Archivquellen und gibt daher nur einen allgemeinen Einblick. Eine tiefgehende Analyse fehlt. Hans-Adolf Jacobsen und Anita M. Mallinckrodt haben auf eine mehr grundlegende Art und Weise das außenpolitische Instrument der Kulturpolitik untersucht.¹² Die meisten der genannten Artikel wurde vor dem Fall der Mauer verfasst, als noch kein Zugang zu den ostdeutschen Archiven möglich war. Es gibt hier einige Arbeiten, die sich mit der Thematik der Beziehungen zwischen der DDR gegenüber kapitalistischen Staaten auch in den Zeitraum nach der Anerkennung 1972/73 beschäftigen. Peter Lübbe setzt sich in seiner 1981 erschienen Arbeit mit den kulturellen Beziehungen der DDR und Finnland auseinander.¹³ Im Jahr 1980 veröffentlichte Anita M. Mallinckrodt ihre Untersuchung der internationalen politischen Kommunikation der beiden deutschen Staaten gegenüber den USA.¹⁴ Mit der Außenpolitik der DDR gegenüber Italien im Zeitraum bis 1980 setzt sich Charis Pöthig in seiner Dissertation auseinander.¹⁵ Der niederländische Historiker Jacco Pekelder untersucht die Beziehungen zwischen der DDR und den Niederlanden in den Jahren 1949 bis 1989.¹⁶ Die Sprachverbreitungspolitik der DDR ist das Thema der Doktorarbeit von Martin Praxentha-

⁸ Linderoth (2002a).

⁹ Scholz (1990).

¹⁰ Saeter (1979), S. 501-512; Bulla – Rabe (1990), S. 191-236.

¹¹ Hernø (2000), S. 172-183.

¹² Jacobsen (1979), S. 235-260; Mallinckrodt (1979), S. 261ff.

¹³ Lübbe (1981).

¹⁴ Mallinckrodt (1980).

¹⁵ Pöthig (1999).

¹⁶ Pekelder (1998).

ler, der in seiner Arbeit auch einen kurzen allgemeinen Überblick über die auswärtige Kulturpolitik der DDR gibt.¹⁷

Es kann konstatiert werden, dass die Instrumentalisierung der Kultur in der Außenpolitik der DDR gegenüber Schweden nach der Anerkennung noch nicht eingehend behandelt worden ist. Bisher wurde die auswärtige Kulturpolitik der DDR vor allem als ein Mittel zur Durchsetzung der diplomatischen Anerkennung untersucht. Die Untersuchung der auswärtigen Kulturpolitik der DDR gegenüber Schweden stellt ein interessantes Forschungsfeld dar, da zum einen Schweden zu der Gruppe der Schwerpunktländer der Propaganda der DDR nach dem diplomatischen Durchbruch 1972/73 gehörte und die DDR zum anderen in Schweden über ein funktionierendes Kulturzentrum verfügte und mit der Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR“ einen aktiven Partner in Schweden hatte. Im nächsten Abschnitt des Artikels soll kurz auf die theoretischen Ansätze des Dissertationsprojekts eingegangen werden, um die Thematik in einen größeren theoretischen Zusammenhang einzuordnen.

Die Anwendung der Kultur in der Außenpolitik

In der Literatur wird im Allgemeinen zwischen vier außenpolitischen Instrumenten unterschieden. Staaten wenden diplomatische, militärische, wirtschaftliche und psychologische Mittel an, um ihre außenpolitischen Ziele zu verfolgen. Als Oberbegriff für das Instrument der Psychologie in der Außenpolitik steht der Begriff Propaganda, in Zeiten des Krieges auch als psychologische Kriegsführung bezeichnet. Die außenpolitische Anwendung der Kultur als Propaganda gehört zu dieser Gruppe der psychologischen Instrumente. Während mit den diplomatischen, militärischen und wirtschaftlichen Instrumenten in der materiellen Welt außenpolitisch agiert wird, findet der Einsatz der Kultur als Propaganda auf einer nichtmateriellen, subjektiven Ebene statt. Beispiele für das außenpolitische Agieren auf materieller Ebene sind das Verhandeln und Eingehen von Bündnisverträgen, Truppenbewegungen an den Grenzen und die Aufrüstung sowie die Durchsetzung eines Handelsem-bargos.

Das Betreiben von Propaganda ist keine Erfindung der Neuzeit und kein Phänomen, das erst im Zeitalter der Massenmedien auftritt.¹⁸ Die Kommunikationswissenschaftler Jowett und O'Donell stufen die Anwendung von Propa-

¹⁷ Praxenthaler (2002).

¹⁸ Jowett – O'Donell (1999); Kunczik (1990); Sturminger (1960); Thomson (1999).

ganda als einen integralen Bestandteil der Geschichte der Menschheit ein.¹⁹ Jürgen Wilke vertritt die Auffassung, daß Propaganda erst im 20. Jahrhundert zu einem „beherrschenden Phänomen“ in der Politik geworden ist.²⁰ Inwiefern das Betreiben von Propaganda zu einem „beherrschenden Phänomen“ zu Beginn des 21. Jahrhunderts geworden ist, zeigt das Ausmaß der Entwicklung und Anwendung des außenpolitischen Instrumentes Propaganda in den Monaten vor und während des 2. Irakkrieges. Beide Konfliktgegner nutzten alle ihnen zur Verfügung stehenden Kommunikationsmittel, um nicht nur die eigene Bevölkerung, sondern im Zeitalter der Globalisierung die gesamte Weltöffentlichkeit von ihrer Position zu überzeugen.

An dieser Stelle sollen jedoch keine weitere Auseinandersetzung mit der allgemeinen Propagandageschichte, sondern der außenpolitische Einsatz der Kultur im Mittelpunkt stehen. Dieser ist zum einen als Propaganda selbst, also die Propagierung der eigenen Kultur zu einem bestimmten Zweck – zum Beispiel zur Verbesserung des eigenen Images – und zum anderen als ein Teil der gesamten Propaganda eines Landes gegenüber dem Ausland zu verstehen.²¹ So können kulturelle Veranstaltungen den Rahmen für das Propagieren von politischer Information und zur Durchführung von Agitation gegen ein anderes Land oder ein anderes System bieten.

Es haben sich in der Literatur verschiedene theoretische Ansätze für den Versuch der Imageverbesserung eines Staates im Ausland unter Anwendung der eigenen Kultur, aber auch andere Image fördernde außenpolitische Aktivitäten herausgebildet. Die Politikwissenschaftlerin Anita M. Mallinckrodt umschreibt ihren theoretischen Ansatz mit dem Begriff „inter-nationale politische Kommunikation“.²² Im Deutschen wird allgemein von „auswärtiger Kulturpolitik“ gesprochen, um der Anwendung der Kultur in der Außenpolitik eine Bezeichnung zu geben. Der Kommunikationswissenschaftler Michael Kunczik setzt sich mit der Thematik als „inter-nationale Public Relation“ auseinander.²³ Roy Langer verwendet den Begriff Nationen-Marketing.²⁴ In der amerikanischen Politikwissenschaft wird der Begriff „public diplomacy“ verwendet. Jarol B. Manheim, ein amerikanischer Politikwissenschaftler, be-

¹⁹ Jowett – O’Donell (1999), S. 47.

²⁰ Wilke (1998).

²¹ Der Begriff Image dient „zur Bezeichnung der Aura einer Person des öffentlichen Lebens, einer Gruppe, einer Partei, einer Ware, einer Nation oder eines Volkes“. Kunczik (1990). S. 27.

²² Mallinckrodt. (1980).

²³ Kunczik (1989); Kunczik (1990).

²⁴ Langer (2001), S. 133-154.

handelt dieses Themenfeld als „strategic public diplomacy“, ausgehend von der Definition des grundlegenden Begriffs „public diplomacy“.²⁵

In der Dissertation wie auch in diesem Artikel soll sich des grundlegenden Begriffes „public diplomacy“ bedient werden, da sich dieser durch seine Breite für die Analyse der Bemühungen der DDR, ihr Image in Schweden zu verbessern, anbietet. Public diplomacy umfasst die Kommunikation zwischen Völkern, aber vor allem zwischen einer Regierung und einem Volk. Der Begriff wird definiert als: “A government’s process of communicating with foreign publics in an attempt to bring about understanding for its nation’s ideas and ideals, its institutions and culture, as well as its national goals and current policies.”²⁶

Ausgehend von der Definition des Begriffs public diplomacy wird der Versuch der DDR, ihr Image in Schweden zu verbessern, als ein Kommunikationsprozeß verstanden und als solcher in der Dissertation analysiert. Grundlegend betrachtet übermittelt in einem Kommunikationsprozeß der Sender (DDR) etwas (Kultur und Information) an den Empfänger (die schwedische Bevölkerung). Anhand von Harold D. Lasswells Definition der Kommunikationshandlung, die sinngemäß lautet: *Wer – sagt was – über welchen Kanal – zu wem – mit welchem Effekt*²⁷ soll in der in Dissertation der Kommunikationsprozess der public diplomacy der DDR gegenüber Schweden in seine Einzelteile zerlegt werden, um eine strukturierte Untersuchung dieses Prozess durchzuführen. Darüber hinaus sollen in der Dissertation auch die schwedischen Reaktionen auf die public diplomacy der DDR analysiert werden. Der vorliegende Artikel widmet sich einem Aspekt der public diplomacy der DDR gegenüber Schweden, dem DDR-Kulturzentrum in Stockholm. Das Kulturzentrum war eine wichtige Institution der Propagandatätigkeit der DDR in Schweden. Es war zugleich ein wichtiger Akteur und ein wichtiger Kanal für die Propaganda der DDR in Schweden.

Das DDR-Kulturzentrum Stockholm im Apparat der Public Diplomacy der DDR gegenüber dem Ausland

Das DDR-Kulturzentrum war ein Relikt aus der Zeit des Strebens der DDR nach internationaler Anerkennung und wurde im Dezember 1967 in Stockholm eröffnet. Es war das zweite Kulturzentrum der DDR in einem skandi-

²⁵ Manheim (1994).

²⁶ Manheim (1994), S. 5.

²⁷ Windahl – McQuail (1979), S. 16.

navischen Land, nachdem bereits 1960 ein Kulturzentrum in Helsinki ins Leben gerufen worden war.²⁸ Weitere Kulturzentren der DDR gab es u.a. in Prag, Warschau, Budapest, Sofia, Paris, Kairo, Alexandria, Sansibar, Damaskus und Khartum.²⁹ Das DDR-Kulturzentrum in Stockholm war wie die anderen Kulturzentren, mit Ausnahme des Zentrums in Paris, der Liga für Völkerfreundschaft der DDR untergeordnet. Diese wurde 1961 gegründet und ging aus der Gesellschaft für kulturelle Zusammenarbeit hervor, die bereits im Jahr 1952 gegründet worden war. Die Liga für Völkerfreundschaft war die Dachorganisation der Freundschaftsgesellschaften der DDR mit dem Ausland, die ihren jeweiligen Gegenpart im Ausland hatten. Auch in Schweden gab es einen Partner der Liga für Völkerfreundschaft, die Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR, Föreningen för förbindelser med Tyska Demokratiska Republiken“, die seit 1956 existierte und auf die im Laufe des Artikels noch näher eingegangen wird. Das ostdeutsche Pendant zur schwedischen Freundschaftsgesellschaft war die Deutsch-Nordische Gesellschaft in der DDR, die sich 1974 in Gesellschaft DDR-Norden umbenannte. Nach außen trat die Liga für Völkerfreundschaft als eine nichtstaatliche Einrichtung auf. Ihre Leitung war jedoch direkt dem Parteiapparat der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands (SED) untergeordnet, seit 1967 der Abteilung Auslandsinformation des Zentralkomitees. Sie arbeitete in enger Zusammenarbeit mit dem Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten und wurde mit beträchtlichen Mitteln aus dem Staatshaushalt finanziert. Vor der Anerkennung war sie vor allem in den Kampf um die internationale völkerrechtliche Anerkennung eingebunden. In den sechziger Jahren war die Liga für Völkerfreundschaft für die Bildung von so genannten „Anerkennungskomitees“ in Nord- und Westeuropa verantwortlich. Im Jahr 1968 wurde ein Ständiges Komitee für die Anerkennung der DDR in Helsinki gegründet.³⁰ Internationaler Vorsitzender war der schwedische Sozialdemokrat und langjährige Vorsitzende der schwedischen Freundschaftsgesellschaft Stellan Arvidson. Ein Jahr später wurde das schwedische Anerkennungskomitee gebildet, das ebenfalls von Arvidsson geleitet wurde.³¹

Das Kulturzentrum der DDR in Stockholm arbeitete vor dem diplomatischen Durchbruch vor allem für eine Anerkennung der DDR durch Schweden. Hauptaufgabe war die Verbreitung von Information über die Politik, die

²⁸ Putensen (2000), S. 122.

²⁹ Herbst – Ranke – Winkler (1994), S. 603.

³⁰ Muth (2001), S. 92f.

³¹ Linderoth (2002a), S. 152.

Wirtschaft und die Kultur der DDR. Ziel war es, Kontakte zu schwedischen Institutionen aufzubauen und ein breites Partnersystem in Schweden zu entwickeln. Kulturelle Aktivitäten und Deutschkurse, die vom Deutschlektorat am Kulturzentrum durchgeführt wurden, bildeten den Rahmen für die Propagandaarbeit des Kulturzentrums.³²

Um der veränderten Situation sowie den neuen Bedingungen und Anforderungen der Auslandsinformation der DDR nach dem diplomatischen Durchbruch gerecht zu werden, fand im Apparat der Liga für Völkerfreundschaft nach der Anerkennung eine Strukturänderung statt. Ihr Ziel sollten die Steigerung der Effektivität des politischen Wirkens der Liga für Völkerfreundschaft im Ausland und die Straffung der Leitungsfähigkeit sein. Die Freundschaftsgesellschaften sollten damit als Struktureinheit und Leitungsebene im Apparat der Liga entfallen.³³ Die Freundschaftsgesellschaften, wie die Deutsch-Nordische Gesellschaft, blieben jedoch weiterhin als offizielle Partner der nationalen Freundschaftsgesellschaften, im Fall Schwedens der „Föreningen Sverige-DDR“, bestehen. Für Schweden und die anderen skandinavischen Länder war die Abteilung Nord- und Westeuropa der Liga für Völkerfreundschaft zuständig. Diese war zugleich Leitungsebene für das Kulturzentrum in Stockholm.³⁴ Die Rostocker Ostseewochen, die seit 1958 durchgeführt worden waren, wurden 1975 eingestellt, nachdem die Hauptfunktion der Ostseewochen mit der Anerkennung erreicht worden war.³⁵

Nach der Anerkennung und der Eröffnung einer Botschaft in Schweden standen der DDR zwei Kanäle zur Verfügung, um in Schweden public diplomacy zu betreiben. Im Allgemeinen wurde im Zusammenhang mit der Auslandsinformation der DDR zwischen einer staatlichen Ebene und einer nichtstaatlichen Ebene unterschieden. Die Kulturzentren im Ausland gehörten zur gesellschaftlichen Ebene und konnten gegenüber der Öffentlichkeit als nichtstaatliche Einrichtung auftreten.

³² Linderoth (2002a), S. 149-151; Abraham (2001), S. 44-59.

³³ SAPMO- BArch, DY 13 2351, Liga für Völkerfreundschaft, Orientierung für eine Strukturänderung im Apparat der Liga für Völkerfreundschaft, Berlin 12.11.1973, S. 1f.

³⁴ SAPMO- BArch, DY 13 2351, Liga für Völkerfreundschaft, Rolle und Funktion der Abteilung Nord- und Westeuropa.

³⁵ Linderoth (2002a), S. 288f.

Über die nichtstaatlichen Kanäle sollte die klassenbetonte Propaganda weitergeführt und noch verstärkt werden. Diese sollte sich vor allem an die Arbeiterklasse, Bauern-, Jugend- und Frauenorganisationen richten.³⁶

Die Tätigkeit des DDR-Kulturzentrums nach der Anerkennung

Das Kulturzentrum hatte, wie auch schon vor dem diplomatischen Durchbruch, vor allem eine Informations- und Kontaktfunktion in der Propagandatätigkeit der DDR in Schweden inne und hatte vier Hauptaufgaben:

1. Die überzeugende Darstellung der Entwicklung und Errungenschaften der DDR im Rahmen der sozialistischen Staatengemeinschaft, auch als Sozialismuspropaganda zu bezeichnen.
2. Die Propagierung der Friedenspolitik der DDR im engsten Zusammenhang mit der Friedensstrategie der sozialistischen Gemeinschaft, auch zusammenfassend als Friedenspropaganda darzustellen.
3. Die Entlarvung der Verbrechen und Gebrechen des Imperialismus, die sogenannte allseitige und systematische Kritik am Kapitalismus.
4. Die Selbstdarstellung der DDR – Die Überlegenheit des sozialistischen Systems im Wettbewerb der beiden Systeme unter den Bedingungen der friedlichen Koexistenz darzustellen.

Alle vier Hauptinhalte waren auch vor der Anerkennung für die Tätigkeit des Kulturzentrums maßgeblich. Nach dem Erlangen der völkerrechtlichen Anerkennung lag der Schwerpunkt der Tätigkeit auf der Selbstdarstellung der DDR in Schweden. Es galt den Staat DDR in Schweden zu präsentieren, ein positives Bild des DDR zu verbreiten und den Kreis der Freunde und Partner der DDR zu erweitern.³⁷ Darüber hinaus fiel dem Kulturzentrum die Aufgabe zu, über aktuelle Ereignisse zu informieren. Aktuelle Ereignisse konnten zum

³⁶ SAPMO- BArch, DY 30 vorl. SED 32445/1: „Abteilung Auslandsinformation des Zentralkomitees der SED. Zur Fortführung der Auslandsinformation“, 23.11.1972. S. 2.

³⁷ SAPMO- BArch, DY 30 vorl. SED 32445/1, Abteilung Auslandsinformation des Zentralkomitees der SED. Zur Fortführung der Auslandsinformation, 23.11.1972, S. 1f. Die Punkte 1-3 sind nach dem Lehrmaterial des Instituts für internationale Beziehungen, Abteilung Auslandsinformation, die drei Grundaufgaben der Auslandsinformation. Odermann, Heinz (1978), Grundaufgaben der Auslandsinformation der DDR. (Unveröffentlichtes Lehrmaterial in der Bibliothek der Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv in Berlin). SAPMO- BArch DY 13/3151: „DDR-Kulturzentrum, Arbeitsplan des Kulturzentrum Stockholm für das 2. Halbjahr 1973“ (Vertrauliche Dienstsache). 18.06.1973. S. 2; SAPMO- BArch DY 13/3151: „DDR-Kulturzentrum, Stockholm, Einschätzung der Arbeit des DDR-Kulturzentrums Stockholm im Jahre 1973“. 13.1.1974. S. 4f; SAPMO- BArch DY 13/3151: „DDR-Kulturzentrum Stockholm, Einschätzung der auslandsinformativischen Aktivitäten der KUIZ Stockholm anlässlich des 25. Jahrestages der Gründung der DDR“ (Entwurf). 8.10.1974. S. 1; SAPMO- BArch DY 13/3151: „Analyse der Tätigkeit der DDR-Kulturzentren in Helsinki und Stockholm im Jahre 1975“. (Ohne Datum). S. 1.

Beispiel Parteitage der SED oder die Rolle der DDR auf der Konferenz für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa (KSZE) sein.³⁸

Der wichtigste Partner des Kulturzentrums war die Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR“. Vor der Anerkennung wirkte sie vor allem für die Aufnahme von diplomatischen Verbindungen zwischen dem Königreich Schweden und der DDR. Laut ihrer Satzung aus dem Jahr 1974 hatte sie das Ziel, die Zusammenarbeit zwischen Schweden und der DDR voranzutreiben und die Freundschaft zwischen den Völkern beider Länder zu vertiefen. Um dieser Zielsetzung nachzukommen sollte die Freundschaftsgesellschaft Information über das Gesellschaftssystem der DDR und das Leben in der DDR in Schweden verbreiten. Der Verein „Sverige-DDR“ sollte beim Zustandekommen von Kontakten zwischen Organisationen und Institutionen sowie zwischen Städten und einzelnen Personen in der DDR und Schweden mithelfen. Aber auch die Verbreitung von Information in der DDR über die schwedische Gesellschaft sollte gemäß der Satzung in Zusammenarbeit mit der Gesellschaft DDR-Norden vorangetrieben werden.³⁹ Zwischen der Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR“ und der Gesellschaft DDR-Norden in der Liga für Völkerfreundschaft wurden jährliche Vereinbarungen über die Zusammenarbeit geschlossen. In ihnen wurde in der Regel festgelegt, welche Veranstaltungen gemeinsam in Schweden durchgeführt werden, welche Delegationen aus Schweden in die DDR reisen und welche schriftlichen Informationsmaterialien und Ausstellungen für den Einsatz in Schweden zur Verfügung gestellt und dort vertrieben werden sollten. Bis zur Einstellung der Ostseewochen wurde hier auch die Unterstützung bei der Vorbereitung und Durchführung der Ostseewochen durch die Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR“ festgelegt. Daneben wurden zur Konkretisierung der Zusammenarbeit auch Arbeitsprotokolle abgeschlossen, die die geplante Zusammenarbeit Punkt für Punkt regelten.⁴⁰

Nach der Anerkennung versuchten die Freundschaftsgesellschaft und das DDR-Kulturzentrum möglichst viele Mitglieder aus dem Anerkennungs-

³⁸ SAPMO- BArch DY 13/3151: „Arbeitsbericht 1976 des Kultur- und Informationszentrum Stockholm“. (Ohne Datum). S. 1.

³⁹ ARAB, Förbundet Sverige-DDR, Vol. 3, Stadgar för Sverige-DDR, föreningen för förbindelser med Tyska Demokratiska Republiken (DDR), antagna vid årsmöte 1974, § 1.

⁴⁰ ARAB, Förbundet Sverige-DDR, Vol. 37 Vereinbarung über die Zusammenarbeit der Deutsch-Nordischen Gesellschaft in der DDR und der Gesellschaft Schweden-DDR für das Jahr 1973; ARAB, Förbundet Sverige-DDR, Vol. 37, Arbeitsprotokoll zur „Vereinbarung über die Zusammenarbeit der Freundschaftsgesellschaft DDR-Nordeuropa der Liga für Völkerfreundschaft und der Gesellschaft Schweden-DDR für das Jahr 1974“.

mitee für die Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR“ zu gewinnen. 1973 konnten 300 neue Mitglieder aus den Reihen der schwedischen Anerkennungsbewegung für den Föreningen Sverige-DDR gewonnen werden. Die neue Botschaft der DDR und das Kulturzentrum konzentrierten sich 1973 im Hinblick auf die Zusammenarbeit mit der Freundschaftsgesellschaft darauf, den Vorstand der Gesellschaft auf seine neue Aufgabe, Propagandaorganisation für die DDR zu sein, mit Erfolg einzustellen. Nach der Einschätzung des Kulturzentrums gelang es, das Organisationsprinzip des demokratischen Zentralismus in der Freundschaftsgesellschaft einzuführen und zu einer Verbreitung der Lokalorganisationen der Freundschaftsgesellschaft beizutragen.⁴¹ So konnten 1973 zwei neue Lokalorganisationen in Gävle und Örebro gegründet werden.⁴² Sie verfügte 1976 über Lokalorganisationen in Stockholm, Göteborg, Skåne, Östergötland, Örebro, Älvsborg, Luleå, Värmland, Gävle und Örebro.⁴³ Die Freundschaftsgesellschaft hatte Mitte der siebziger Jahre ca. 1570 Mitgliedern.⁴⁴ Ende der siebziger Jahre sank die Zahl der Mitglieder auf etwa 1200 ab.⁴⁵

Um ein Fundament für die Zusammenarbeit zwischen dem DDR-Kulturzentrum und schwedischen Institutionen aufzubauen, stand der Ausbau von Kontakten zu schwedischen Einrichtungen im Mittelpunkt seiner Tätigkeit. Vor allem wurde versucht, mit Einrichtungen der Arbeiterbewegung Kontakt aufzunehmen bzw. diese zu vertiefen. Adressaten der Kontaktarbeit des Kulturzentrums waren die „Vänsterpartiet Kommunisterna“ (VPK) und die „Kommunistisk Ungdom“ (KU), Gewerkschaften, „Arbetarnas Bildningsförbund“ (ABF) und „Sveriges Socialdemokratiska Ungdoms-förbund“ (SU) sowie Kommunen, Kulturhäuser und Bibliotheken. Im Rahmen der Tätigkeit des Deutschlektorats wurde ferner versucht, zu Hochschulen, Schulen, Behörden und Verbänden der Erwachsenenbildung Kontakt aufzunehmen und eine Zusammenarbeit zu entwickeln.⁴⁶ 1973 führte das Kulturzentrum ca. 75

⁴¹ In der DDR war der demokratische Zentralismus das maßgebliche Organisationsprinzip für die staatlichen Einrichtungen, für die SED, für alle Blockparteien und die Massenorganisationen. Dieses Organisationsprinzip gewährleistete die Leitung dieser Einheiten von oben, die Verbindlichkeit der Entscheidungen der übergeordneten Organe, die Auswahl der Funktionäre nach den Vorschlägen der Leitung und eine straffe Disziplin. Klein (1997), S. 208.

⁴² SAPMO- BArch DY 13/3151: „DDR-Kulturzentrum Stockholm, Einschätzung der Arbeit des DDR-Kulturzentrums Stockholm im Jahre 1973“. 13.1.1974. S. 1f.

⁴³ Föreningen Sverige-DDR 20 år. Stockholm, S. 31.

⁴⁴ ARAB, Förbundet Sverige-DDR, Vol. 5, Medlemsstatistik per den 31 december 1975; ARAB, Förbundet Sverige-DDR, Vol. 3, Medlemsstatistik per den 31 dec. 1976.

⁴⁵ ARAB, Förbundet Sverige-DDR, Vol. 10, Medlemsstatistik 1978.

⁴⁶ SAPMO- BArch, DY 13 3151, Arbeitsplan des DDR Kulturzentrums Stockholm für das 2. Halbjahr 1973, 18.06.1973 (Vertrauliche Dienstsache). S.1.

% der Veranstaltungen in Zusammenarbeit mit schwedischen Partnern durch.⁴⁷

Die Zielgruppen der Tätigkeit des DDR-Kulturzentrums waren vor allem die Arbeiter und progressive Parteien und Organisationen. Vor der Anerkennung bestanden diese dagegen zu einem großem Teil aus Personen, die als Multiplikatoren für die Anerkennung der DDR in der Politik und in der Öffentlichkeit wirken konnten.⁴⁸

Die Personalstruktur des DDR-Kulturzentrums sah wie folgt aus: Die Leitung oblag dem Direktor. Ihm zur Seite stand ein stellvertretender Direktor. Daneben gab es weitere DDR-Mitarbeiter, die sich um den Bereich Finanzen oder den Bereich Film kümmerten sowie die Lektoren des Deutschlektorates. Neben den Mitarbeitern, die aus der DDR entsendet wurden, arbeiteten im Kulturzentrum noch eine Reihe von Mitarbeitern mit schwedischer Staatsbürgerschaft. Diese übernahmen Aufgaben wie die Bibliothek, die Dolmetscherarbeit, das Sekretariat, Chauffeurdienste und andere technische Dienste.⁴⁹ Alle schwedischen Mitarbeiter gehörte der VPK an. Nach der Spaltung der kommunistischen Partei in Schweden gab es auch ein Mitglied der „Arbeitspartei Kommunisterna“ (APK).⁵⁰

Die Haupttätigkeit des DDR-Kulturzentrums lag in der Durchführung von Veranstaltungen sowohl in den eigenen Räumlichkeiten in Stockholm als auch in ganz Schweden. Während der zweiten Hälfte der siebziger Jahre konnte das Kulturzentrum den Aktionsradius auf Dänemark und Norwegen erweitern.⁵¹ Die Spannweite der kulturellen Veranstaltungen reichte von Konzerten, Buchlesungen mit Schriftstellern bis hin zu großen Festen und kleineren Cocktailpartys. Sie boten den Rahmen für die Durchführung von politischer Propaganda in Form von politischen Informationsveranstaltungen und Diskussionsabenden, die dazu dienten, Information über die DDR in Schweden zu verbreiten. Nach einem Arbeitsbericht des Kulturzentrums waren 1975 zwei Drittel der durchgeführten Veranstaltungen des Kulturzent-

⁴⁷ SAPMO- BArch DY 13/3151: "DDR-Kulturzentrum Stockholm, Einschätzung der Arbeit des DDR-Kulturzentrums Stockholm im Jahre 1973". 13.1.1974. S. 7.

⁴⁸ SAPMO- BArch, DY 13 3151, Liga für Völkerfreundschaft, Deutsch-Nordische Gesellschaft Plan für die Arbeit des DDR-Kulturzentrums Stockholm im ersten Halbjahr 1971, S. 4.

⁴⁹ RA, DDR Kulturzentrum, Volumen 2, Liste der Mitarbeiter im Kulturzentrum Stockholm.

⁵⁰ SAPMO- BArch DY 13/3151: "KIZ Stockholm, Zuarbeit zur Jahreseinschätzung (1978)", (Ohne Datum).

⁵¹ SAPMO- BArch DY 13/3151: "KIZ Stockholm, Kurze Einschätzung zu den Aktivitäten im Jahre 1977/78". (Ohne Datum). S. 3

rums politische Informationsveranstaltungen. Dabei standen die Verbreitung von Informationen über die Politik der DDR und ihre wirtschaftliche, soziale und kulturelle Entwicklung im Vordergrund. Es wurde aber auch über außenpolitische Themen informiert.⁵² Die rege Tätigkeit des Kulturzentrums kann anhand der Zahlen über die durchgeführten Veranstaltungen im Jahre 1976 verfolgt werden. In diesem Jahr führte das DDR-Kulturzentrum 419 Veranstaltungen in Schweden durch. Von diesen 419 Veranstaltungen hatten 223 einen politisch informativen Charakter. Nach eigenen Angaben sollen dabei über 45 000 Besucher gezählt worden sein. Ebenfalls nach Angaben des Kulturzentrums gab es 320 Berichte über die Aktivitäten des Kulturzentrums in der schwedischen Presse. In diesem Jahr wurden 41 Referenten aus der DDR nach Schweden entsendet. Darüber hinaus konnten 31 schwedische Personen als Referenten für Veranstaltungen des DDR-Kulturzentrums gewonnen werden. Die Angabe des Kulturzentrums in einem Arbeitsbericht, daß auf 54 Veranstaltungen der 9. Parteitag der SED im Mittelpunkt stand und 70 weitere Veranstaltungen dazu genutzt wurden über den Parteitag und seine Dokumente zu informieren, zeigt, wie stark von Seiten des Kulturzentrums versucht wurde, auf den eigenen Veranstaltungen aktuelle politische Informationen über die DDR zu verbreiten.⁵³

Die Komplexveranstaltungen – Paradebeispiele der Public Diplomacy der DDR

In dem Programm des Kulturzentrums nahm die Durchführung von sogenannten Komplexveranstaltungen mit der Bezeichnung DDR-Tage oder DDR-Wochen in schwedischen Städten und Kommunen einen wichtigen Platz ein. In der zweiten Hälfte der siebziger Jahre wurden auch solche DDR-Tage bzw. Wochen in dänischen und norwegischen Städten veranstaltet, jedoch nicht im gleichen Umfang wie in Schweden. Die Struktur und das System der Public Diplomacy können anhand einer näheren Auseinandersetzung mit dem Phänomen der Komplexveranstaltungen dargestellt werden. Diese boten eine Mischung aus Kultur, Information und Politik, und die größeren wurden oft in Zusammenhang mit Jahrestagen gefeiert wie zum Beispiel dem Jahrestag der Gründung der DDR, dem Jahrestag des Sieges über den Faschismus (so wurde das Ende des 2. Weltkrieges in der DDR bezeichnet) oder dem Jahrestag der Gründung der Freundschaftsgesellschaft „Sverige-

⁵² SAPMO- BArch DY 13/3151: "Arbeitsbericht 1975 des DDR-Kulturzentrums Stockholm". (Ohne Datum). S. 8.

⁵³ SAPMO- BArch, DY 13/3151, Arbeitsbericht 1976 des Kultur- und Informationszentrums Stockholm, S. 1f.

DDR“. Während der siebziger Jahre wurden größere Komplexveranstaltungen in einer Reihe von schwedischen Kommunen durchgeführt, unter anderen in Jönköping, Sundbyberg, Haninge, Karlstad, Örebro, Norrköping, Trelleborg, Värnamo, Göteborg, Södertälje, Västerås und Arvika.⁵⁴ In der zweiten Hälfte der siebziger Jahre entwickelte das DDR-Kulturzentrum auch sogenannte thematische Komplexveranstaltungen. So wurden zum Beispiel Beethoven- oder Brechtwochen, Tage des Zeichentrickfilms oder des Dokumentationsfilms durchgeführt. Kleinere Komplexveranstaltungen wurden in Bibliotheken und Kulturhäusern in Schweden angeboten.

Von Seiten des Kulturzentrums wurde ihre politische Wirkung aufgrund der Mischung aus kulturellen und politischen Informations- und Diskussionsveranstaltungen als besonders groß eingeschätzt. Man ging davon aus, daß man mit ihnen ein größeres Publikum erreichen konnte als mit einzelnen Veranstaltungen. Darüber hinaus wollte man mit ihrer Hilfe auch zu einer Mobilisierung der Mitglieder der Lokalorganisationen der Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR“ beitragen. Das Programm, das sich aus Kultur und Politik zusammensetzte, wurde eingerahmt von feierlichen offiziellen Eröffnungszeremonien. Zu diesen Zeremonien reisten dann der Botschafter der DDR und andere hohe Diplomaten aus Stockholm an. Die Kommunen waren durch ihre Bürgermeister und kommunale Politiker vertreten. Für das DDR-Kulturzentrum war die gemeinsame Durchführung von DDR-Wochen mit den Kommunen von besonderer Wichtigkeit, da damit die einzelnen Veranstaltungen in den öffentlichen Räumlichkeiten der Kommune stattfinden konnten. Auf solchen DDR-Wochen standen zum Beispiel Konzerte von ostdeutschen Musikern, Buchlesungen von Schriftstellern, Filmvorführungen und Kunstausstellungen auf dem Programm. Flankiert wurde dieser kulturelle Teil des Programms durch eine Reihe von Vorträgen und Informationsausstellungen über die DDR. Durch die gemeinsame Durchführung der DDR-Wochen mit den jeweiligen Kommunen konnten die Informationsausstellungen inhaltlich gezielt und publikumswirksam in der Kommune platziert werden: Zum Beispiel wurde die Ausstellung über den Sport in der DDR in der Schwimmhalle der Stadt gezeigt, eine Ausstellung über Briefmarken der DDR in der Hauptpost der Stadt aufgestellt und Ausstellungen über das ostdeutsche Bildungssystem wurden in Schulen gezeigt.⁵⁵ Darüber hinaus boten

⁵⁴ RA, DDR- Kulturzentrum, Volumen 1, Monatsprogramme des Kulturzentrums 1967-1990.

⁵⁵ SAPMO- BArch DY 13/3151: "DDR-Kulturzentrum Stockholm, Information über die DDR-Tage in Arvika im November 1979". 21.11.79. S. 1.

die Deutschlektoren des Kulturzentrums Fortbildungskurse für Lehrer an. Zum Teil übernahm die Kommune auch die Aufgabe, Reklame für die DDR-Wochen zu machen, sowie einen großen Teil der Kosten. Die Kommunen Trelleborg und Norrköping sponserten die DDR-Wochen im Jahr 1975 mit 65 000 Kronen.⁵⁶ Die DDR-Woche in Västerås 1977 wurde von Seiten der Partner des DDR-Kulturzentrums mit über 300 000 Kronen finanziert. Auf dieser DDR-Woche konnte das Kulturzentrum den Gewinn von 50000 Kronen verbuchen, der für die Durchführung von anderen Veranstaltungen verwendet wurde.⁵⁷ Auch die Kommune Arvika übernahm alle Kosten, die mit der Durchführung der DDR-Tage im Jahr 1979 anfielen. Dem Propagandaapparat der DDR wurde durch diese Fremdfinanzierung ein großer Dienst erwiesen, da wichtige und knappe Devisen eingespart werden konnten.⁵⁸

Für die Finanzierung von Veranstaltungen des DDR-Kulturzentrums war von großer Wichtigkeit, daß viele Künstler, vor allem Musiker, ihren Aufenthalt in Schweden durch ihre Auftritte selbst finanzierten. Sie führten sowohl Veranstaltungen im Rahmen des Programms des Kulturzentrums als auch kommerzielle Veranstaltungen in schwedischen Städten durch. Auch hierdurch konnte das DDR-Kulturzentrum Mittel einsparen.⁵⁹

In der public diplomacy der DDR gegenüber Schweden nahm die Methode „Andere über uns“ eine wichtige Stellung ein. Diese Methode wurde bei der Durchführung von den Komplexveranstaltungen und anderen Veranstaltungen des Kulturzentrums, aber auch in der schriftlichen Propaganda der DDR gegenüber Schweden angewendet. Die Methode „Andere über uns“ bedeutete, daß schwedische Partner öffentliche Vorträge über die DDR hielten oder positive Artikel bzw. ganze Bücher über die DDR verfaßten. Auf diese Weise machten sich diese schwedischen Partner zu einem Sprachrohr der DDR-Propaganda in Schweden.

Zum Beispiel hielten Stellan Arvidson, der bereits schon früher in diesem Artikel erwähnte Vorsitzende der Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR“,

⁵⁶ SAPMO- BArch DY 13/3151: "Liga für Völkerfreundschaft Abt. West- und Nordeuropa, Analyse der Tätigkeit des DDR- Kulturzentrums Stockholm 1975". 27.2.1976. S. 2.

⁵⁷ SAPMO- BArch DY 13/3151: "KIZ Stockholm, Kurze Einschätzung zu den Aktivitäten im Jahre 1977/78". (Ohne Datum). S. 4.

⁵⁸ SAPMO- BArch DY 13/3151: "DDR-Kulturzentrum Stockholm, Information über die DDR-Tage in Arvika im November 1979". 21.11.79. S. 4.

⁵⁹ SAPMO- BArch, DY 13/3151: Arbeitsbericht des Kultur- und Informationszentrum Stockholm, (Ohne Datum) S. 1f.

ein Funktionär des ABF und Ture Classon, Mitglied des schwedischen Reichstags (VPK), Vorträge auf der DDR-Woche in Södertälje 1976. Im Jahr 1975 nahmen der Vorsitzende der VPK, C.H. Hermansson, ein sozialdemokratisches Mitglied des Reichstages, Repräsentanten der Kommunen Trelleborg und Norrköping, schwedische Wissenschaftler und Künstler als Referenten an Veranstaltungen des DDR-Kulturzentrums teil.⁶⁰

Beispiele für die Anwendung der Methode „Andere über uns“ im Zusammenhang mit der schriftlichen Propaganda waren das Buch von Arvid Rundberg „En tysk arbetares historia“ und die Bücher „DDR“ und „DDR grannland“ von Stellan Arvidson.⁶¹ Das Buch „DDR“ war eine Vorlage für die Durchführung von Studienzirkeln über die DDR durch den ABF. Im Zusammenhang mit dem 30. Jahrestag der Gründung der DDR gab die Auslandspresseagentur der DDR „Panorama DDR“ 1979 das Buch „Glimtar från DDR – framväxt och framsteg. Röster från hela världen“ heraus.⁶² Das Buch ist ein Paradebeispiel für den Einsatz der Methode „Andere über uns“. In dem Buch äußern sich mehr als 100 internationale Persönlichkeiten aus der ganzen Welt über ihre Erfahrungen im Zusammenhang mit der Gründung und der Entwicklung der DDR. Natürlich finden nur rein positive Erfahrungen ihren Niederschlag in diesem Buch. Es kommen auch fünf Schweden zu Wort, unter ihnen die Schriftsteller Peter Weiss und Arvid Rundberg. Die Methode „Andere über uns“ wurde auch oft in den periodischen Propagandazeitungen der DDR angewendet. Für das westeuropäische Zielland gab die DDR die Zeitschrift „DDR-Revue“ heraus. Die DDR-Revue erschien in der Regel monatlich, u.a. auch auf schwedisch, dänisch und norwegisch.⁶³

Eine weitere Methode, der sich das DDR-Kulturzentrum in seiner Tätigkeit bediente, war der sogenannte „konzentrierte Referenteneinsatz“. Ein oder zwei Referenten des Kulturzentrums – ausgerüstet mit Filmen, kleineren Ausstellungen und Informationsbroschüren – wurden in einer Stadt oder einer Kommune für einen einwöchigen Aufenthalt eingesetzt. Dort hielten die Re-

⁶⁰ SAPMO- BArch DY 13/3151: „Botschaft der DDR Stockholm, Schwerpunkte der auslandsinformativischen Arbeit“. 19.10.1976. S. 4; SAPMO- BArch DY 13/3151: „Arbeitsbericht 1975 des DDR-Kulturzentrums Stockholm“. (Ohne Datum). S. 8.

⁶¹ Rundberg (1978); Arvidson (1978); Arvidson (1984).

⁶² Glimtar från DDR (1979).

⁶³ Einen Eindruck über das Ausmaß der schriftlichen Propaganda der DDR vermittelt folgende Zahl: 1974 gab die DDR insgesamt monatlich sieben periodische Auslandszeitschriften mit einer Gesamtauflage von 490 000 Exemplaren in 18 Sprachen heraus. SAPMO- BArch DY 30 vorl. SED 32441/1: „Abteilung Auslandsinformation des ZK der SED, Information für die Mitglieder und Kandidaten des Politbüros“. 24.09.1974.

ferenten Vorträge über die DDR an Schulen, an Volkshochschulen, in Klubs des ABF, bei Gewerkschaften und für die VPK und ihre Jugendorganisation. Außerdem wurden diese Einsätze für Kontaktgespräche genutzt. Die Vorbereitung dieser Einsätze in schwedischen Kommunen und Städten lag vor allem in den Händen der lokalen Abteilung der Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR“.⁶⁴

Neben der Durchführung von politischen und kulturellen Veranstaltungen machte die Durchführung von Ausstellungen einen wichtigen Bestandteil der Tätigkeit des DDR-Kulturzentrums aus. Es wurde zwischen Kunst- und Informationsausstellungen unterschieden. Kunstausstellungen beinhalteten zum Beispiel Themen wie Lucas Cranach, Bertolt Brechts Theater, Brecht-Grafiken in der DDR oder Kinderzeichnungen aus der DDR. Die Themen der Informationsausstellungen reichten von Städtebau in der DDR, Umweltpolitik, Sport und Jugend bis hin zu einer Diaausstellung über Berlin.⁶⁵

Ein weiteres wichtiges Medium der Arbeit des Kulturzentrums war der Film. Jeden Monat wurden ostdeutsche Spielfilme in den eigenen Räumen des Kulturzentrums gezeigt. Diese Spielfilmabende wurden oft mit Vorführungen von kürzeren Informationsfilmen über die DDR gekoppelt. Für Familien bot das Kulturzentrum jeden Monat Kinderfilme an. Es bestand auch die Möglichkeit, Spiel- und Informationsfilme zu entleihen. Das Kulturzentrum war, außer sonntags, jeden Tag der Woche geöffnet und lockte die Besucher mit einer Bibliothek, einer Diskothek, der Möglichkeit der Fernleihe von Büchern aus der DDR und einer Vielfalt von Informationsbroschüren über die DDR. Die Schaufenster wurden zur so genannten Sichttagitation genutzt, daß heißt vor allem zu Ausstellungen und für Reklame.⁶⁶

In der Tätigkeit des DDR-Kulturzentrums nahm die Arbeit mit der deutschen Sprache einen wichtigen Stellenwert ein. Sie war vor allem die Aufgabe der Deutschlektoren am Kulturzentrum.

⁶⁴ SAPMO- BArch, DY 13/3151, Arbeitsbericht des DDR-Kulturzentrums Stockholm für das erste Halbjahr 1976, S. 4.

⁶⁵ SAPMO- BArch DY 13/3151: "Liga für Völkerfreundschaft Abt. West- und Nordeuropa, Analyse der Tätigkeit des DDR- Kulturzentrums Stockholm 1975". 27.2.1976; SAPMO- BArch DY 13/3151: "DDR-Kulturzentrum Stockholm, Einschätzung der Arbeit des DDR-Kulturzentrums Stockholm im Jahre 1973". 13.1.1974. (Anlage 2).

⁶⁶ RA, DDR- Kulturzentrum, Volumen 1, Monatsprogramme des Kulturzentrums 1967-1990; Lindemann – Müller (1974), S. 143.

Das Deutschlektorat am DDR-Kulturzentrum

Das Deutschlektorat war von der Eröffnung des Kulturzentrums Ende 1967 bis April 1971 sehr aktiv und konnte eine Reihe Kontakte zu schwedischen Einrichtungen aufnehmen. Im April 1971 wurden die Lektoren, die vom Herderinstitut in Leipzig kamen, plötzlich und ohne Angabe von Gründen in die DDR abberufen. Der Grund lag wohl in der Verwendung des Wortes „Ostdeutschland“ anstatt der offiziellen Bezeichnung „DDR“ in einer schwedischen Publikation, die u.a. von den beiden Deutschlektoren herausgegeben wurde.⁶⁷ Darüber hinaus hatten die Deutschlektoren engen Kontakt zu Schweden und auch Kontakt zu einem Westdeutschen. Dieses widersprach völlig der offiziellen Politik der Abgrenzung der DDR von der BRD.⁶⁸

Bis Anfang 1973 war das Deutschlektorat nicht besetzt, und die wichtige Arbeit mit der deutschen Sprache konnte in der Propagandatätigkeit des Kulturzentrums nicht eingesetzt werden. Erst Anfang 1973 nahm der neue Cheflektor seine Arbeit auf. Nach der Neueröffnung des Lektorats konzentrierten sich die Lektoren vor allem auf die Wiederaufnahme der Sprachkurse und den Aufbau von Kontakten mit schwedischen Einrichtungen. Nach der Anerkennung versuchten die Deutschlektoren vor allem Kontakt zu folgenden schwedischen Institutionen aufzubauen: Schulbehörden, Schulen, Einrichtungen der Erwachsenenbildung, wie zum Beispiel der ABF, Volkshochschulen und Germanistischen Instituten der schwedischen Universitäten. Die Zielgruppe der Arbeit des Deutschlektorates waren vor allem Germanisten, Studenten an Universitäten, Kursteilnehmer an Volkshochschulen, Lehrer, Schüler und Verfasser von Lehrbüchern.⁶⁹ Das Lektorat hatte die Aufgabe, den real existierenden Sozialismus der DDR darzustellen und die Alternativen aufzuzeigen, die das sozialistische System und die sozialistische Gesellschaft der DDR für scheinbar unlösbare Probleme boten. Das Bildungssystem der DDR und die sozialistische Kulturpolitik sollten als Beispiele gelten und das Interesse für den Sozialismus wecken.⁷⁰

⁶⁷ Es handelte sich bei dieser Veröffentlichung um eine Anthologie: *Zehn DDR-Erzähler*, die von den Deutschlektoren Helga und Klaus Dieling sowie von Barbro Larsson und Helmut Müssener 1971 (Gävle) herausgegeben wurde.

⁶⁸ Lindemann – Müller (1974), S. 143; Abraham (2001), S. 56f.

⁶⁹ SAPMO- BArch DY 13/3151: "DDR-Kulturzentrum, Stockholm, Einschätzung der Arbeit des DDR-Kulturzentrums Stockholm im Jahre 1973". 13.1.1974. S. 1f; SAPMO- BArch DY 13/3151: "Deutschlektorat am Kulturzentrum der DDR in Stockholm, Tätigkeitsbericht 1. Halbjahr 1973". 8.6.1973; SAPMO- BArch DY 13/3151: "Deutschlektorat, Bericht über die Arbeit im ersten Halbjahr 1974". 30.06.1974. S. 1.

⁷⁰ SAPMO- BArch DY 13/3151: "Deutschlektorat, Bericht über die Arbeit im ersten Halbjahr 1974". 30.06.1974. S. 2f.

Nach der Meinung der Lektoren beeinflusste die Anerkennung der DDR durch Schweden ihre Arbeit sehr positiv. Das Interesse für die DDR wuchs im Allgemeinen, und es entstand eine größere Nachfrage nach Information über die DDR. Außerdem trug die Aufnahme der offiziellen Verbindungen zwischen Schweden und der DDR dazu bei, die bei den schwedischen Lehrern bestehenden Hemmungen, Kontakt mit ostdeutschen Institutionen zu unterhalten, abzubauen. Durch einen Kontakt des Deutschlektorats zur Stockholmer Schulbehörde konnten schon 1973 die ersten drei Fortbildungskurse für Deutschlehrer von den Deutschlektoren durchgeführt werden. Diese Kurse wurden genutzt, um Propaganda für die DDR zu machen. Neben Vorträgen über das Angebot des Deutschlektorats, über die Kultur und Kunst in der DDR wurden auch Vorträge über die Beziehungen der DDR mit der Bundesrepublik gehalten. In dem ersten Tätigkeitsbericht nach der Wiedereröffnung des Lektorats wurde von Seiten der Lektoren die Arbeit mit schwedischen Schulklassen als besonders erfolgreich dargestellt. In den ersten sechs Monaten der Tätigkeit der Lektoren wurden bereits eine große Anzahl von Informationsveranstaltungen und Diskussionen über unterschiedliche Aspekte des Lebens in der sozialistischen Gesellschaft der DDR an Schulen durchgeführt.⁷¹

Zu den grundlegenden Aufgaben des Deutschlektorats gehörte auch die Durchführung von Deutschkursen. Es wurde eine Reihe unterschiedlicher Deutschkurse angeboten; von Anfängerkursen bis hin zu Konversationskursen. Einen wichtigen Teil des Lehrprogramms machte in allen Kursen das Fach Landeskunde aus. Darin wurde die DDR als ein sozialistisches Land dargestellt und über die DDR informiert.⁷²

Die Bemühungen der Lektoren, Kontakte mit schwedischen Universitäten zu knüpfen, waren bereits nach kurzer Zeit mit Erfolg gekrönt. Es wurden Gastvorlesungen von ostdeutschen Professoren an den Germanistischen Instituten der Universitäten Uppsala und Stockholm gehalten. An der Universität Lund hielt ein Deutschlektor des Kulturzentrums eine Vorlesungsreihe.⁷³ Im Laufe der siebziger Jahre wurde die Zusammenarbeit mit den schwedischen Univer-

⁷¹ SAPMO- BArch DY 13/3151: "Deutschlektorat am Kulturzentrum der DDR in Stockholm, Tätigkeitsbericht I. Halbjahr 1973". (Ohne Datum).

⁷² SAPMO- BArch DY 13/3151: "Deutschlektorat, Bericht über die Arbeit im ersten Halbjahr 1974". 30.06.1974. S. 9f.

⁷³ SAPMO- BArch DY 13/3151: "Deutschlektorat, Bericht über die Arbeit im ersten Halbjahr 1974". 30.06.1974. S. 3.

sitäten noch weiter intensiviert. Im Wintersemester 1975/76 hielt ein DDR-Lektor Vorlesungen an der Universität Uppsala und der Universität Stockholm.⁷⁴

Neben den Aktivitäten an schwedischen Hochschulen war die Kontaktarbeit mit schwedischen Lehrbuchautoren für das Fach Deutsch eine wichtige Aufgabe der Lektoren. Das Ziel war, das Bild der DDR in den schwedischen Lehrbüchern zu verbessern. Bereits 1974 hatten das Deutschlektorat einige Kontakt zu Lehrbuchautoren geknüpft.⁷⁵ Im Jahr 1973 hatte sich eine Kommission der Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR“ gegründet, die sich zum Ziel die Untersuchung des DDR-Bildes in schwedischen Lehrbücher gesetzt hatte. Die Kommission arbeitete eng mit den Deutschlektoren zusammen.⁷⁶ 1976 legte diese Arbeitsgruppe ihren abschließenden Bericht vor, der sich vor allem an Verlage, an die oberste Schulbehörde, an die Lehrbuchverfasser selbst sowie an Lehrer und an die verantwortlichen Personen in der Lehrerfort- bzw. -ausbildung richtete. In dem Bericht wurde behauptet, daß das DDR-Bild in den älteren Auflagen falsch und fehlerhaft war. Es sollen Fakten ausgelassen worden sein und negative Deutungen und Darstellungen von Ereignissen und Begebenheiten vorkommen. Es wurde zwar konstatiert, daß in neueren Auflagen die Darstellung der DDR deutlich verbesserte wurde. Zugleich wurde aber auch moniert, daß vor allem die älteren Auflagen im Unterricht angewendet werden. Die Arbeitsgruppe konzentrierte sich bei der Analyse auf die sieben am meisten im Unterricht verwendeten Lehrbücher. Es wurde u.a. kritisiert, daß die Anzahl der Texte über die Bundesrepublik höher war als die über die anderen deutschsprachigen Länder sprich Österreich, die Schweiz und die DDR zusammen. Außerdem wurde kritisiert, daß in den Texten über die DDR nicht ausdrücklich das sozialistische Gesellschaftssystem im Unterschied zu den anderen deutschsprachigen Ländern Erwähnung fand. Daß die meisten Lehrbuchverfasser „deutsch“ mit „westdeutsch“ gleichsetzten, war ein weiterer Kritikpunkt, der von der Kommission der Freundschaftsgesellschaft angeführt wurde.

⁷⁴ SAPMO- BArch DY 13/3151: "Deutschlektorat – Informationsbericht über die Arbeit des Deutschlektorats in Stockholm im II. Halbjahr 1975". (Ohne Datum). S.2.

⁷⁵ SAPMO- BArch DY 13/3151: "Deutschlektorat, Bericht über die Arbeit im ersten Halbjahr 1974." 30.06.1974. S. 6.f.

⁷⁶ SAPMO- BArch DY 13/3151: "Deutschlektorat, Informationsbericht über die Arbeit des Deutschlektorats in Stockholm im II. Halbjahr 1975". 19.1.1976. S. 3.

Abschließende Bemerkungen

Wie der Artikel gezeigt hat, war das Stockholmer Kulturzentrum der DDR sehr aktiv und nahm in den Propagandabemühungen der DDR in bzw. gegenüber Schweden eine wichtige Rolle ein. Kulturelle Veranstaltungen, sei es im Rahmen des Monatsprogramms des Kulturzentrums oder im Rahmen der großen Komplexveranstaltungen, boten den Rahmen für die Verwirklichung der eigentlichen Hauptaufgabe des Kulturzentrums, dem Betreiben von politischer Propaganda in Schweden. In der Tätigkeit des Kulturzentrums hatte das Deutschlektorat eine wichtige Funktion inne. Das Lektorat arbeitete u.a. zusammen mit schwedischen Universitäten, Schulen und Einrichtungen der Erwachsenenbildung. Der wichtigste Partner in der Zusammenarbeit des DDR-Kulturzentrums war die Freundschaftsgesellschaft „Sverige-DDR“, die sich zur Hauptaufgabe gemacht hatte, in Schweden über die DDR zu informieren und ein positives Bild der DDR in der schwedischen Öffentlichkeit zu propagieren.

Literaturverzeichnis

- Abraham, Nils (2001), „*Brecht, Kammerkonzerte und Sozialismus*“. *Die kulturellen Beziehungen zwischen Schweden und der DDR 1949-1972*. Nichtveröffentlichte Examensarbeit. Uppsala Universität
- Arvidson, Stellan (1978), *DDR*. Borås
- Arvidson, Stellan (1984), „DDR grannland“. Stockholm
- Becker, Bert (1991), *Die DDR und Großbritannien: 1945/49 bis 1973; politische, wirtschaftliche und kulturelle Kontakte im Zeichen der Nichtanerkennungspolitik*. Bochum
- Bulla, Marcel & Rabe, Karl-Heinz (1990), Die Beziehungen der DDR zu den nordischen Staaten Schweden, Dänemark, Norwegen, Island und Finnland. In: Veen, H. & Weilmann, P. (red) *Die Westpolitik der DDR – Beziehungen der DDR zu ausgewählten westlichen Industriestaaten in den 70 er und 80er Jahren*. Melle
- Dahinten, Egon (1981), Möglichkeiten und Grenzen kultureller Zusammenarbeit (Zur Morphologie der Goethe-Institute im Ausland). In: Müssener, H. (red) *Aspekte des Kulturaustausches zwischen Schweden und dem deutschsprachigen Mitteleuropa nach 1945*. Stockholm
- Glimtar från DDR – framväxt och framsteg. Röster från hela världen*. Panorma-DDR (1979)
- Herbst, Andreas & Ranke, Winfried & Winkler, Jürgen (1994), *So funktionierte die DDR. Band 1. Lexikon der Organisationen und Institutionen*. Reinbek bei Hamburg
- Hernø, Leif (2000), Die soziokulturelle Sendung der DDR in Skandinavien. In: Bohn, R. & Elvert, J. & Lammers, K. C. (red) *Deutsch-skandinavische Beziehungen nach 1945*. Stuttgart
- Howarth, Marianne (2001), Die Westpolitik der DDR zwischen internationaler Aufwertung und ideologischer Offensive (1966-1989). In: Pfeil, W. (red) *Die DDR und der Westen: Transnationale Beziehungen 1949-1989*. Berlin
- Jacobsen, Hans - Adolf (1979), Auswärtige Kulturpolitik. In: Jacobsen, H. m.a. (red) *Drei Jahrzehnte Aussenpolitik der DDR*. München
- Jowett, Garth S. & O'Donell, Victoria (1999), *Propaganda and Persuasion*. Thousands Oaks.
- Klein, Eckart (1997), Demokratischer Zentralismus. In: Eppelmann, R., Möller, H., Nooke, G. & Wilms, D. (red) *Lexikon des DDR-Sozialismus*, Band 1. Paderborn; München; Wien
- Kunczik, Michael (1989), Public Relations für Staaten. Die Imagepflege von Nationen als Aspekt der internationalen Kommunikation: Zum Forschungsstand. In: Kaase, M. & Schulz, W. (red) *Massenkommunikation – Theorien, Methoden, Befunde*. Opladen
- Kunczik, Michael (1990), *Die manipulierte Meinung. Nationale Image-Politik und internationale Public Relations*. Köln, Wien.

Langer, Roy (2001), Imagewandel durch Vermarktung? Zum Konzept des Nationen-Marketing. In: Kirsch, F., Frisch, C. & Müssener, H. (red) *Nachbarn im Ostseeraum über einander. Wandel der Bilder, Vorurteile und Stereotypen?* Huddinge

Lindemann, Hans & Müller, Kurt (1974), *Auswärtige Kulturpolitik der DDR. Die kulturelle Abgrenzung der DDR von der Bundesrepublik Deutschland*. Bonn

Linderoth, Andreas (2002a), *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949-1972*. Lund

Linderoth, Andreas (2002b), Schweden und der Bau der Mauer. In: Timmermann, H. (red) *1961 – Mauerbau und Außenpolitik*. Münster

Lübbe, Peter (1981), *Kulturelle Auslandsbeziehungen der DDR. Das Beispiel Finnland*. Bonn

Mallinckrodt, Anita M. (1979), Propaganda als Instrument der Außenpolitik. In: If Jacobsen, H. m.a. (red) *Drei Jahrzehnte Aussenpolitik der DDR*. München

Mallinckrodt, Anita M. (1980), *Die Selbstdarstellung der beiden deutschen Staaten im Ausland – "Image Bildung" als Instrument der Außenpolitik*. Köln

Manheim (1994), *Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy. The Evolution of Influence*. New York, Oxford

Muth, Ingrid (2001), *Die DDR-Außenpolitik 1949-1972: Inhalte, Strukturen, Mechanismen*, Berlin

Pekelder, Jacco (1998), *Nederland en de DDR. Beeldvorming en betrekkingen 1949-1989*. Amsterdam

Pfeiler, Wolfgang (1997), Friedliche Koexistenz. In: Eppelmann, R., Möller, H., Nooke, G. & Wilms, D. (red) *Lexikon des DDR-Sozialismus*, Band 1

Pöthig, Charis (1999), *DDR und Italien*. Frankfurt am Main

Praxenthaler, Martin (2002), *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR. Die deutsche Sprache als Mittel sozialistischer auswärtiger Kulturpolitik*. Frankfurt am Main

Putensen, Dörte (2000), *Im Konflikt zwischen Ost und West – Finnland, der Kalte Krieg und die deutsche Frage (1947 – 1973)*. Berlin

Rundberg, Arvid (1978), *En tysk arbetares memoarer*. Göteborg

Saeter, Martin (1979), Nordeuropa. In: Jacobsen, H. m.a. (red) *Drei Jahrzehnte Aussenpolitik der DDR*. München

Scholz, Micheal F. (1990), *"Die Ostsee muss ein Meer des Friedens sein" – die Rostocker Ostseewochen in der Außenpolitik der DDR*. Dissertation. Greifswald

Sturminger, Alfred (1960), *3000 Jahre politische Propaganda*. Wien

Thomson, Oliver (1999), *Easily Led. A History of Propaganda*. Guilford, Surrey

Wilke, Jürgen (1998), Introduction. In: Wilke, J. (red) *Propaganda in the 20th Century. Contributions to its History*. Cresskill New Jersey

Windahl, Sven & McQuail, Denis (1979), *Kommunikationsmodeller*. Lund

Zehn DDR-Erzähler (1971), Helga Dieling, Klaus Dieling, Barbro Larsson und Helmut Müssener (red) Gävle

Nationalsocialistiska ord på export? Om ett eventuellt tyskt inflytande på det svenska språket 1933–1945

Inledning

Det tyska språket utövade under flera sekel ett mycket omfattande inflytande på svenskan. Starkast var denna påverkan under medeltiden, när tyskar under flera generationer bosatte sig i Sverige, vilket medförde en språklig påverkan från lågtyskan som inte bara omfattade lexikonet utan även morfologin, syntaxen och fonologin.¹ Under reformationen övertog högtyskan rollen som långivande språk och detta inflytande kom att bestå fram till 1914. Områden som påverkades av det tyska ordförrådet var exempelvis militärväsendet (1600- och 1700-talen), filosofi och estetik (1700- och 1800-talen) samt lexem i samband med industrialiseringen (1800-tal).² Enligt exempelvis Gustav Korlén avtog denna påverkan långsamt efter 1914 och drastiskt efter andra världskriget.³

Hittills föreligger ingen forskning om ett eventuellt tyskt inflytande på svenskan som en konsekvens av Nazi-Tyskland.⁴ Trots att påståendet om tyskans minskande betydelse i Sverige efter första världskriget äger sin rik-tighet, finns det anledning att undersöka, huruvida språkliga influenser från tyskan kan påvisas mellan 1933 och 1945. Birgitta Almgren visar i en studie över svenska germanisters roll 1928–1945 att Sverige var ett viktigt mål för nazistisk kulturpolitik.⁵ Till detta hörde att Tredje rikets ideologiska föreställning-

¹ Se t.ex. Wessén, Elias (1956): *Om det tyska inflytandet på svenskt språk under medeltiden*. Stockholm och Moberg, Lena (1989): *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker*. Stockholm.

² Se Hellquist, Elof (1929–1932): *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung. En översikt*. Lund, s. 708–789.

³ Korlén, Gustav (1988): „Bemerkungen zum deutschen Einfluss auf den schwedischen Wortschatz der Nachkriegszeit.“ I: *Ausblick. Zeitschrift für deutsch-skandinavische Beziehungen*. 1988:1/2. Lübeck., s. 16–20.

⁴ Tiden berörs i Malmgren, Sven-Göran (2000): „Der deutsche Anteil an der schwedischen Wortschatz-entwicklung des 20. Jahrhunderts.“ I: Naumann, Hans-Peter & Müller Silvia (Hrsg.): *Hochdeutsch in Skandinavien*. Tübingen, s. 53–64.

⁵ Almgren, Birgitta (2001): *Illusion und Wirklichkeit. Individuelle und kollektive Denkmuster in national-sozialistischer Kulturpolitik und Germanistik in Schweden 1928–1945*. Huddinge.

är lanserades, vilket säkerligen åtminstone delvis och periodvis påverkade det officiella språkbruket i Sverige. Almgren konstaterar också att hävdvunna begrepp som t ex *Volk* instrumentaliserades i den national-socialistiska propagandan och försågs med nya semantiska komponenter.⁶ Detta visar att ett inflytande inte endast tar sig uttryck i nya lånord, utan att man även bör undersöka överföring på innehållssidan (betydelselån).⁷

Lingua Tertii Imperii

Det nationalsocialistiska ordförrådet finns bl a kartlagt i form av en alfabetisk ordbok (Schmitz-Berning 1998) och i Victor Klemperers essäistiska framställning om Lingua Tertii Imperii (1947).⁸ Klemperers bok *LTI. Notizbuch eines Philologen* får bilda utgångspunkt för min undersökning, eftersom den fokuserar just de förändringar i språkbruket som enligt min hypotes även haft betydelse i svenskan. Därför ska Klemperers iakttagelser här presenteras lite närmare.

Victor Klemperers LTI är intressant ur flera perspektiv. Först och främst utgör den naturligtvis ett unikt tidsdokument, eftersom författaren redogör för sin egen upplevelse av språkbruket under Tredje riket. Här blir det muntliga språket särskilt viktigt, och Klemperer visar hur det nazistiska språkbruket tränger in överallt och förgiftar även dem som inte sympatiserar med makten: ”Das Gift ist überall: Im Trinkwasser der LTI wird es verschleppt, niemand bleibt davon verschont.”⁹

Klemperers studie är dock även spännande ur språkvetenskaplig synvinkel, eftersom den haft betydelse för slag- och nyckelordsforskning inom tysk lingvistik. Medan tidigare ordforskning främst koncentrerat sig på etymologi och första belägg, fokuserar Klemperer på ordens funktion. National-socialisterna uppfinnar i princip inga egna ord, utan i de flesta fall handlar det om gamla, väletablerade ord som under Tredje riket får en ny betydelse eller ny konnotation som inte sällan tränger undan den gamla. Sådana semantiska

⁶ Almgren (2001), s. 387.

⁷ Om termen betydelselån se Edlund, Lars-Erik & Hene, Birgitta (1992): *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum*. Stockholm, s. 35: ”Betydelselån används om redan existerande ord som fått en utvidgad betydelse efter en ordmodell i ett annat språk.”

⁸ Schmitz-Berning, Cornelia (1998): *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin/New York, Klemperer, Victor. *LTI. Notizbuch eines Philologen* (1947). Berlin. För en forskningsöversikt om språket under den nationalsocialistiska diktaturen se Almgren, Birgitta (1997): *Germanistik und Nationalsozialismus: Affirmation, Konflikt und Protest. Traditionsfelder und zeitgebundene Wertung in Sprach- und Literaturwissenschaft am Beispiel der Germanisch-Romanischen Monatsschrift 1929–1943*. Uppsala, s. 44–53.

⁹ Klemperer, s. 101. Jag citerar ur Reclam-utgåvan (Leipzig 1990).

förskjutningar är svåra att upptäcka och bidrar också till att lexemet brukas vidare på ett oreflekterat sätt. Klemperer vill visa hur ett språk långsamt förändras genom en effektiv instrumentalisering. Det var inte bara flyg-bladen, plakaten och de politiska talen som bidrog till det förändrade språk-bruket:

Sondern der Nazismus glitt in Fleisch und Blut der Menge über durch die Einzelworte, die Redewendungen, die Satzformen, die er ihr in millionenfachen Wiederholungen aufzwang und die mechanisch und unbewußt übernommen wurden. Man pflegt das Schiller-Distichon von der „gebildeten Sprache, die für dich dichtet und denkt“, rein ästhetisch und sozusagen harmlos aufzufassen. Ein gelungener Vers in einer „gebildeten Sprache“ beweist noch nichts für die dichterische Kraft seines Finders; es ist nicht allzu schwer, sich in einer hochkultivierten Sprache das Air eines Dichters und Denkers zu geben. Aber Sprache dichtet und denkt nicht nur für mich, sie lenkt auch mein Gefühl, sie steuert mein ganzes seelisches Wesen, je selbstverständlicher, je unbewußter ich mich ihr überlasse. [...] Wenn einer lange genug für heldisch und tugendhaft: fanatisch sagt, glaubt er schließlich wirklich, ein Fanatiker sei ein tugendhafter Held und ohne Fanatismus könne man kein Held sein.¹⁰

Orden *fanatisch* och *Fanatismus* är enligt Klemperer exempel på begrepp som genomgår en betydelseförändring under Tredje riket.¹¹ *Fanatisch* hade fram till 1930-talet varit ett negativt konnoterat ord som förknippades med religiöst svärmeri och vansinne. I det nazistiska språkbruket upphöjdes *fanatisch* till en mycket positivt laddad egenskap i betydelsen 'tapper, hängiven, övertygad'. I denna betydelse förekommer det i kollokationer som *fanatisches Gelöbnis*, *fanatischer Glauben*, *fanatisches Bekenntnis*. Ibland används ordet som synonym till *leidenschaftlich* som exempelvis i en beskrivning av Hermann Göring som en "fanatischer Tierfreund". Klemperer konstaterar att *fanatisch* och *Fanatismus* är oerhört frekventa. Det tycks överhuvudtaget vara ett kännetecken för LTI att några få ord ständigt upprepas. Detta gäller t. ex. orden *historisch*, *einmalig*, *ewig*, *total* eller sammansättningar med *Welt-*, *Groß-* och *Volk-*, vilka förekommer otaliga gånger i Hitlers och Goebbels tal. Andra frekventa lexem, som även förses med nya betydelsekomponenter, i det nazistiska språkbruket är *Aufnordnung*, *Charakter (charakterlich)*, *Heldentum*, *heroisch*, *Organisation*, *Rasse*, *Staatsakt*.

Man hade kunnat förvänta sig att det nationalsocialistiska ordförrådet skulle präglas av en strävan efter ett så "germanskt" språk som möjligt. Därför är

¹⁰ Klemperer, s. 21.

¹¹ Klemperer, s. 21f. och s. 62ff.

det överraskande att ord med främmande härkomst tvärtom är vanligt förekommande enligt Klemperer. Exempelvis visar han att Hitler i princip i alla sina tal använder de inte helt lättbegripliga orden *diffamieren* och *diskriminieren*. Klemperer menar att detta är en psykologisk aspekt av den nazistiska retoriken. Främmande och svåra ord är imponerande och skapar intrycket av ett sanningsenligt och storartat budskap. På så sätt invaggas massan i säkerhet och man kan ju inte ifrågasätta något man inte förstår.¹²

I denna retorik ingick även de så kallade ironiska anföringstecknen som ständigt användes i tidningstexter och flygblad i syfte att misstänkliggöra eller framställa något i dålig dager. Einstein beskrivs som en ”Forscher”, Heine som en ”deutscher Dichter” och Chamberlain, Churchill och Roosevelt presenteras alltid som ”Staatsmänner”.¹³

Klemperers reflexioner över ordens funktion stämmer väl överens med hur slagord brukar karakteriseras inom modern germanistisk lingvistik. Dessa tillskrivs ofta följande egenskaper:

- De ingår i det offentliga språkbruket.
- De kondenserar program.
- De är emotionellt laddade.
- De är ett verktyg i det agitatoriska talet, appellerande och persuasiva.
- De har en hög temporär användningsfrekvens.
- De ger uttryck för en viss (partitillhörande) ståndpunkt av värderande karaktär.
- De skapar en solidariseringseffekt.
- De är semantiskt obestämbara (trots skenbar klarhet).
- De tematiseras ofta i diskursen.
- De introducerar nya betydelser eller konnotationer.
- De är ofta del av en ”semantisk kamp”.
- De förekommer ofta i ad-hoc-sammansättningar.¹⁴

¹² Klemperer, s. 268.

¹³ Klemperer, s. 79.

¹⁴ Dessa kriterier bygger på följande framställningar: Kaempfert, Manfred (1990): ”Das Schlagwörterbuch.” I: Hausmann, F. J., Reichmann, O., Wiegand, H. E. & Zgusta, L., *Wörterbuch. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin/New York, s. 1199–1206. Diekmannshenke, Hans-Joachim (1994): *Die Schlagwörter der Radikalen der Reformationszeit (1520–1536)*. Frankfurt am Main och Hermanns, Fritz (1994): *Schlüssel-, Schlag- und Fahnenwörter. Zu Begrifflichkeit und Theorie der lexikalischen »politischen Semantik«*. Heidelberg / Mannheim. För en sammanfattning av dessa se Brylla, Charlotta (2000): *Ord med laddning: nyckelord och slagord som termer i tysk språkvetenskap* [ORDAT:3]. Göteborg.

Man kan såtillvida konstatera att det nationalsocialistiska språkbruket till stor del utgörs av ett antal slagord som ständigt återanvänds och instrumentaliseras för att till en början marknadsföra och senare befästa de tankemönster som konstituerar den nazistiska ideologin.

Tyska lånord i svenskan 1920–1950

Därmed vill jag återknyta till den frågeställning som presenterades i inledningen, nämligen hypotesen om ett tyskt inflytande på svenskan som en konsekvens av Tredje rikets språkbruk.

I ett första steg sökte jag efter lånord från tyskan i OSA, som är den elektroniska versionen av Svenska Akademiens ordbok.¹⁵ Databasen visade 107 ord med tyskt ursprung mellan 1920 och 1950.¹⁶ Det rör sig övervägande om teknisk och medicinsk vokabulär, vilket illustreras av följande exempel: *frotté* (1922), *kvaddel* (1920), *plexiglas* (1942) och *snorkel* (1947).

I materialet finner man också ord som direkt kan härledas från Andra världskriget och Tredje riket som *stuka* (kortform för *Sturzkampfbomber* 1942) samt de ideologiska lexemen *nationalsocialism* (1933) och *nazism* (1933) med avledningar. De senare är särskilt intressanta ur ett metaspråkligt perspektiv, dvs. hur de beskrivs i ordboken. Eftersom utgivningen av SAOB pågått under en lång tid återspeglar bokstäverna i viss mån olika tidsavsnitt.¹⁷ Ord med begynnelsebokstav som är tidigt i alfabetet bearbetades och utkom således i början av 1900-talet. SAOB:s häften med *nationalsocialism* och *nazism* gavs ut 1946 resp 1947 och här kan man också iaktta en skillnad i betydelsebeskrivningen av orden.

Ordet *nationalsocialism* beskrivs tämligen neutralt som: ”[efter t. Nationalsozialismus] politisk åskådning l. politisk rörelse som vill förena nationalism o. socialism; i allm. i fråga om förh. i Tyskland, om den politiska rörelse som leddes av Adolf Hitler [---] äv. om liknande rörelse i annat land än Tysk-

¹⁵ Ordbok över Svenska språket utgiven av Svenska Akademien, Lund 1898-. Ordbokens databas OSA finns under följande adress: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.

¹⁶ I SAOB anges med hjälp av ”etymologiska hakparenteser” vilket eller vilka språk som har påverkat det svenska ordet. Man skiljer mellan ”jfr” och ”av/efter”. I det senare fallet har man kunnat belägga en påverkan från det främmande språket, medan ”jfr” bara implicerar en förmodlig influens. Jag har i föreliggande undersökning endast sökt efter ord markerade med ”av/efter t[yska].”

¹⁷ Svenska Akademiens ordbok är som bekant inte avslutad. Hittills föreligger ord till och med begynnelsebokstav *Ta-*

land”.¹⁸ I artikeln över *nazism* finns däremot en anmärkning om ordets stundtals negativa konnotation: ”[av t. nazismus l. till nazist] nationalso-cialism; äv. ngt. allmännare, om den nationalsocialistiska regimen i Tyskland l. det tyska väldet under Adolf Hitlers ledning; äv. i utvidgad anv., ofta nedsättande, i fråga om likartad åskådning l. rörelse inom icke tyska folk.”¹⁹ Man kan naturligtvis fråga sig i detta sammanhang, varför ordet bara är nedsättande när det används för icke-tyska förhållanden. Detta konstaterande upprepas även i artiklarna över avledningarna *nazist* och *nazistisk*.

Ett flagrant exempel är ordet *livsrum* som finns upptaget i det häfte som utkom 1942: ”[efter t. Lebensraum] (nytt ord) område som en nation behöver för sitt liv; område för en nations värksamhet o. intressen; intressesfär.”²⁰ Som textbelägg till denna neutrala betydelse anges en översättning av Adolf Hitlers proklamation vid ockupationen av Tjeckoslovakien (1939). Här saknas således informationen att ordet använts redan i slutet av 1800-talet i Tyskland, men att Hitler använde ordet *Lebensraum* i en specifik betydelse, nämligen för det tyska rikets aggressiva utbredning österut.²¹

Pilotstudie av tidningen Dagsposten

I ett lexikografiskt material som SAOB hittar man i första hand inlåning på uttryckssidan, men som artikeln om ordet *livsrum* visar, kan även en ordbok bära vittnesbörd om ideologisk påverkan. Victor Klemperer menade att det nazistiska språkbruket ytterst sällan instiftade nya ord, utan att betydelse, funktion och värdeladdning hos redan existerande begrepp istället ändrades. För att kunna undersöka sådana betydelseförskjutningar i svenskan, måste man gå utanför det lexikografiska materialet och analysera texter. Klemperers reflexioner byggde förutom det muntliga språkbruket mestadels på tidningar som *Das Reich*, *Völkischer Beobachter*, *die Deutsche Allgemeine Zeitung* och *Frankfurter Zeitung*. I enlighet med detta verkade det lämpligt att välja en svensk dagstidning för en första pilotstudie. Valet föll på den tyskvänliga och nationellt sinnade *Dagsposten*, som utgavs 1941 till 1951 av Teodor Telander. Det var allmänt känt att denna tidning delvis finansierades från Tyskland och förväntades att publicera positiva artiklar i fråga om Hitlers politik som motprestation.

¹⁸ SAOB, sp. N 131.

¹⁹ SAOB, sp. N 256.

²⁰ SAOB, sp. L 911.

²¹ Jfr Paul, Hermann (1992): *Deutsches Wörterbuch*. 10., überarbeitete und erweiterte Auflage von Helmut Henne, Heidrun Kämper & Georg Objartel. Tübingen 2002.

Två tidsperioder undersöktes: december 1941 och januari 1943. Ett par tendenser utkristalliserade sig och dessa ska först kort nämnas, innan jag illustrerar detta med några exemplariska textbelägg.

Många av artiklarna i *Dagsposten* präglas i hög grad av de kännetecken på nazistiskt språkbruk som Klemperer beskriver i LTI. Här måste man emellertid klargöra att det i de flesta fall rör sig om översatta texter – som exempelvis Hitlers och Goebbels tal – eller åtminstone om texter med tysk förlaga som t. ex. krigsrapporterna. I andra texter är LTI-uttrycken sällsynta, i alla fall enligt vad jag har kunnat iaktta vid denna första genomgång.

Ett intressant fenomen är de metaspråkliga kommentarer som förekommer och som bidrar till att fokusera vissa centrala begrepp i den national-socialistiska diskursen. Det är också påfallande att antisemitiska inslag i princip saknas, utom naturligtvis i citat/referat av t. ex. Hitler och Goebbels. Antisemitismen ersätts tydligt av bolsjevism-skräcken som är ett återkommande motiv i *Dagsposten*.

I det följande ska några exempel på ovan konstaterade tendenser ges. I en artikel från 12.12 1941 med rubriken ”Tyskland och Italien i krig med USA” citeras och refereras ett av Hitlers tal. Det är kännetecknade för *Dagsposten* (och förmodligen för den dåtida pressen överhuvudtaget) att det är svårt att skilja mellan citat, referat och kommentar i texterna. Citat återges ofta utan citationstecken. Ledarartikeln är som väntat präglad av LTI-uttryck. Kriget skylls på Roosevelt och ”judendomen”, medan Hitler kallas för ”Världarnas herre”. Typiska LTI- ingredienser i artikeln är användningen av begrepp som *jude*, *den evige juden*, *judeblod*, *negerblod* kontrasterat mot *germanska folkstammar*. På ett annat ställe i samma tidning (*Dagsposten* 12.12 1941) ges Hitler-talet ”världshistorisk” betydelse, vilket också är typiskt för det national-socialistiska språkbruket. Hitler talar även om det senaste årets ”världshistoriska händelser” i talet. Klemperer menar att det frekventa bruket av ordet *historisch* (ofta förstärkt med förleden *welt-*) på ett talande sätt visar det uppblåsta och självförhärligande i nationalsocialismen. Varje tal av Hitler, varje möte med Mussolini, varje fest eller invigning av nya byggnader innebar något ”historiskt”, för att på så vis retoriskt framhäva regimens förträfflighet.²²

²² Klemperer, s. 51.

Åtskilliga LTI-uttryck återfinns i Hitlers nyårstal som trycktes i *Dagsposten* 2.1 1943. Exempelvis uppträder *den internationella judendomen*, *judisk*, *bol-sjevistisk* och *kapitalistisk* som skällsord med stark negativ konnotation. Positivt värdeladdade ord är däremot *hjaltemod* och *fanatism*. Det är intressant att den nya betydelsen hos *Fanatismus* (se ovan) således övertas i den svenska översättningen.²³

Av intresse är också ordet *hjaltemod* som torde vara en översättning av tyska *Heldenmut*. Klemperer diskuterar särskilt hjälte-orden *heldenhaft*, *heroisch* etc, att menar att dessa genomgår en betydelseförskjutning under Tredje riket. Dels används de nästan som en fast formel i samband med de stridande tyska soldaterna. Dels erhåller hjältemodet i den nazistiska användningen en skrytsam klang som definitivt inte bör rymmas inom begreppet:

Nein, ich glaube in den seltensten Fällen an Heroismus, wo er sich in aller Öffentlichkeit laut betätigt und wo er sich im Fall des Erfolges gar zu gut bezahlt macht. Heroismus ist um so reiner und bedeutender, je stiller er ist, je weniger Publikum er hat, je weniger rentabel er für den Helden selber, je weniger dekorativ er ist. Was ich dem Heldenbegriff des Nazismus vorwerfe, ist gerade sein ständiges Gekettetein an das Dekorative, ist das Prahlerische seines Auftretens. Ein anständiges, echtes Heldentum hat der Nazismus offiziell nicht gekannt. Und dadurch hat er den ganzen Begriff verfälscht und in Misskredit gebracht.²⁴

Ett exempel på dess användning i *Dagsposten* hittar vi i en rapport från Afrikafrenten 6.12 1941:

Den tyska Afrika-kåren under general Rommels geniala ledning har skuldra vid skuldra med de utomordentligt stridande italienska divisionerna kämpat hjältemodigt.²⁵

Dagspostens positiva inställning till Nazi-Tyskland visar sig inte bara i krigsrapporterna eller i referaten av Hitlers och Goebbels tal. I en artikel med rubriken Landet utan lyx och utan kompromiss blir artikelförfattaren Rütger Esséns beundran inför det tyska systemet är mer än tydlig: ”Detta är ett system vars like världen aldrig skådat.” ”Tilliten till ledningen torde vara så pass absolut som är mänskligt tänkbar. Kan inte denna regering klara uppgiften att

²³ Man kan jämföra med *Dagens Nyheter* 2.1. 1943, som använder sig av samma översättning, men som utelämnar just detta avsnitt med fanatismen.

²⁴ Klemperer, s. 12.

²⁵ Jfr också rubriken ”Tyskarna i Stalingrad hålla hjältemodigt stånd” (*Dagsposten* 19.1 1943).

leda tyska folket till seger i dess kamp för sitt bestånd och sin framtid mot tre världsmakter, så kan ingen det.” I texten förekommer bl. a. LTI-uttrycket *total krigföring*.²⁶

Den liberala dagstidningen *Göteborgs Handels- och sjöfartstidning* och dess utgivare Torgny Segerstedt utgör en av *Dagspostens* största fiender. Utgjutelser över hur tidningen i allmänhet och Herr Segerstedt i synnerhet utgör en fara för den svenska neutralitetspolitiken är ett ständigt åter-kommande tema i *Dagsposten*. Den 6.12 1941 rapporterar tidningen om att Segerstedt har kritiserats hårt från tyskt håll, eftersom han skriver artiklar som är fientligt inställda till Tyskland och dessutom ”underhåller de intimaste förbindelser med den engelska representanterna i Sverige.” Segerstedts sätt att agera karakteriseras av ”äkt judisk dristighet”. Den svenska artikeln refererar en notis ur *Kieler Neueste Nachrichten* och man kan förmoda att det mesta har översatts direkt från tyskan.

Segerstedt och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* nämns ofta i sammanhang med skrällen för bolsjevismen. Artiklarna i *Dagsposten* präglas av upprepade varningar för den ”röda faran” från öst. Exempelvis kan man den 18.12 1941 läsa rubriken: ”Salongsbolsjevik blir student-’Führer’”. Artikel-författaren är upprörd över att någon med kommunist sympatier (Ragnar Westin, känd som framstående medlem i Clarté) kan komma i fråga för en viktig position vid Stockholms högskola. Att ordet ”Führer” brukas som citatord är naturligtvis anmärkningsvärt mot bakgrund av ett tyskt inflytande på svenskan. Erik Wellander²⁷ diskuterar tyska citatord i sitt språkvårdande verk *Riktig svenska* från 1939. Efter att ha konstaterat att citatord är av tillfällig karaktär för att beskriva icke-svenska förhållanden och att det knappast finns något behov av att införliva dessa i svenskan, lägger Wellander in följande brasklapp:

Annorlunda ställer sig saken, om ett sådant behov yppar sig. I den mån begreppen *Führer* och *Gleichschaltung* bli föremål för allmän och varaktigt uppmärksamhet i vårt land, krävas för dessa begrepp ord till allmänt bruk, och då blir frågan, om man skall med svenskans ordförråd införliva de tyska orden eller om svenska motsvarigheter skola bildas, t. ex. *ledare, likriktning*.²⁸

²⁶ Jfr Klemperer, s. 231f. om ordet *total* som är mycket frekvent i det nazistiska språkbruket.

²⁷ Se Almgren (2001), s. 87–94 för en analys av Wellanders roll som professor i tyska vid Stockholms högskola under Hitlers diktatur.

²⁸ Wellander, Erik (1939): *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård*. Stockholm, s. 155.

Det är tydligt hur Tysklands maktposition i Europa vid den här tiden föranledde Wellander att reflektera över konsekvenser för det svenska språket. Ett annat positivt konnoterat citatord som uppträder i *Dagsposten* är *Blut-und Boden-diktare*. Det är Vilhelm Moberg som förlänas detta epitet i en artikel den 19.12 1941.

Moberg är en typisk Blut-und Boden-diktare. Han för talan för svensk bondehävd med nästan identiskt samma argument varmed den tyska nationalsocialismen under åren kring 1930 vann den tyska bondeklassens stöd och tillit. ”Rid i natt” kunde i vårt södra grannland läsas som ett nationalsocialistiskt diktverk av renaste art. Hela läran, hela åskådningen finnes här i levande dikt och i historiskt sammanhang.

Men Vilhelm Moberg själv saknar av allt att döma allt medvetande härom. Han tror sig stå i harnesk och öppen kamp mot vad som i Sverige kallas ”nazismen” och som han säkert tror vara ett tyskt utländskt påfund. [---] Detta är förklaringen till att Vilhelm Moberg som diktare är en levande dementi av Vilhelm Moberg som deltagare i den svenska s. k. politiska debatten.

Här är det tydligt att artikelförfattaren försöker uppvärdera nationalsocialismen och Blut- und Boden-begreppet genom att skapa en association till den folkligt populära författaren Vilhelm Moberg. Den svenska inställningen till nationalsocialismen diskvalificeras som okunnig med Moberg som symbol. Den politiska debatten ifrågasätts genom distanseringsindikatorn ”s.k.”, vilken här övertar samma funktion som ironiska anföringstecken (se ovan).

Det politiska läget runt 1940 fick inte bara språkforskaren Erik Wellander att fundera över vilka nya ord som kunde tänkas bli aktuella i svenskan. Även i *Dagsposten* återfinns liknande funderingar. Den 20.12 1941 står rubriken ”Politisk vidskepelse” att läsa. Artikelförfattaren Filip Stensson betonar att det kan vara skadligt att tabuförklara vissa ord. Han menar att ord som förekommer i politiska diskussioner tenderar att bli tabu i språket, vilket han beklagar. Detta gäller enligt Stensson exempelvis de från tyskan övertagna *nyordning*, *livsrums* och *storrums*. Han vill visa i artikeln att dessa är neutralt värdeladdade ord som återspeglar tidsandan och därför är nödvändiga begrepp, vars användning man definitivt inte behöver vara rädd för. Han skriver t. ex. följande om ordet *storrums*:

USA är ett storrum och har i långa tider skördat välstånd ur sin storrumsekonomi. Europa är predestinerat att bli ett storrum, det måste vi anpassa oss till, vare sig det kommer att ske under anglosachsisk eller tysk ledning.

Artikeln är inte minst intressant såtillvida att den visar dessa ords laddning. Författare sätt att argumentera för ordens berättigande i svenska språket samt deras harmlösa och neutrala funktion implicerar en pågående diskussion om dessa ord. Uppenbarligen finns det ett motstånd mot det som begreppen står för. De fungerar som företrädare för ett ideologiskt program. Artikel-författaren försöker befria orden från deras politiskt negativa konnotationer.

Slutligen kan man konstatera att de ironiska citationstecken som Klemperer menar är kännetecknande för det nazistiska språkbruket också förekommer flitigt i *Dagsposten*. Exempelvis uppträder ordet *demokratisk* ofta med anföringstecken som en tydlig implikation på att motståndarens begrepps-uppfattning ifrågasätts och angrips, som t. ex. i denna rubrik: ”Bolsjevismen – värnaren av ”demokratisk ordning”” (*Dagsposten* 7.11 1941).

Slutord

Pilotstudien av dagstidningen *Dagsposten* visar att inslag av nazistiskt språkbruk tveklöst även kan beläggas i svenska texter. I de flesta fall handlar det dock om texter som är översatta från tyskan eller som åtminstone har något slags tysk förlaga. Det rör sig om ett (möjligen omedvetet) reproducerande av ett *Lingua Tertii Imperii* som intressant nog inte tycks präglade de självständiga svenska texterna i samma grad. Däremot återspeglas ett medvetet ställningstagande till det nazistiska språkbruket tydligt i vissa metaspråkliga kommentarer som förekommer i *Dagsposten*. Dessa visar en positiv inställning till begrepp som *livsrum*, *storrum* eller *Blut-und Boden*, och kan ses som ett försök att lansera dessa som positivt laddade ord och samtidigt som indikatorer för den nationalsocialistiska ideologin. En liknande begreppsreflexion hittar man i Erik Wellanders kommentar om citatorden *Führer* och *Gleichschaltung* i *Riktig svenska* från 1939.

Detta visar att en studie av metaspråkliga kommentarer i olika slags texter från tiden 1933–1945 kan kasta ytterligare ljus över frågan om ett eventuell tyskt inflytande på svenskan under nazi-tiden. I detta sammanhang bör även

dagstidningar undersökas som inte är erkänt tyskvänliga, t. ex. *Göteborgs Handels-och sjöfartstidning* och *Dagens nyheter*. Undersökningen bör också utökas till andra textsorter som exempelvis riksdagsprotokoll eller dokumentation från organisationer och institut med förbindelser till Tyskland.

Dessutom visar artiklarna i SAOB om orden *livsrum*, *nationalsocialism* och *nazism* som utkom 1941, 1946 resp. 1947 att även den dåtida lexikografen kan bidra till en bild av det tyska inflytandet på svenskt språk under Tredje riket.

Referenser

- Almgren, Birgitta (2001), *Illusion und Wirklichkeit. Individuelle und kollektive Denkmuster in nationalsozialistischer Kulturpolitik und Germanistik in Schweden 1928–1945*. Huddinge.
- Almgren, Birgitta (1997), *Germanistik und Nationalsozialismus: Affirmation, Konflikt und Protest. Traditionsfelder und zeitgebundene Wertung in Sprach- und Literaturwissenschaft am Beispiel der Germanisch-Romanischen Monatsschrift 1929–1943*. Uppsala
- Brylla, Charlotta (2000), *Ord med laddning: nyckelord och slagord som termer i tysk språkvetenskap* [ORDAT:3]. Göteborg
- Diekmannshenke, Hans-Joachim (1994), *Die Schlagwörter der Radikalen der Reformationszeit (1520–1536)*. Frankfurt am Main
- Edlund, Lars-Erik & Hene, Birgitta (1992), *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum*. Stockholm
- Hellquist, Elof (1929–1932), *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung. En översikt*. Lund
- Hermanns, Fritz (1994), *Schlüssel-, Schlag- und Fahnenwörter. Zu Begrifflichkeit und Theorie der lexikalischen »politischen Semantik«*. Heidelberg / Mannheim
- Kaempfert, Manfred (1990), *Das Schlagwörterbuch*. i: Hausmann, F. J., Reichmann, O., Wiegand, H. E. & Zgusta, L., *Wörterbuch. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin/New York
- Klemperer, Victor (1947), *LTI. Notizbuch eines Philologen*. Berlin
- Korlén, Gustav (1988), *Bemerkungen zum deutschen Einfluss auf den schwedischen Wortschatz der Nachkriegszeit*. i: *Ausblick. Zeitschrift für deutsch-skandinavische Beziehungen*. 1988:1/2. Lübeck
- Malmgren, Sven-Göran (2000), *Der deutsche Anteil an der schwedischen Wortschatzentwicklung des 20. Jahrhunderts*. i: Naumann, H. P. & Müller, S. (red) *Hochdeutsch in Skandinavien*. Tübingen
- Moberg, Lena (1989): *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker*. Stockholm
- Paul, Hermann (1992), *Deutsches Wörterbuch*. 10., Tübingen
- Schmitz-Berning, Cornelia (1998), *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin/New York
- Wellander, Erik (1939), *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård*. Stockholm
- Wessén, Elias (1956), *Om det tyska inflytandet på svenskt språk under medeltiden*. Stockholm

ANDREAS LINDEROTH

DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige fram till 1973 – en samling otraditionella instrument och metoder

När de båda tyska staterna Östtyskland (Deutsche Demokratische Republik, hädanefter: DDR) och Västtyskland (Bundesrepublik Deutschland; hädanefter: Förbundsrepubliken) bildades 1949 blev DDR endast diplomatiskt erkänt av Sovjetunionen och dess allierade. Västmakterna och deras allierade vägrade att erkänna den östtyska staten. Förbundsrepubliken ville förhindra en stabilisering av DDR eftersom en stark och stabil östtysk stat drastiskt skulle minska möjligheterna till ett återförenat Tyskland. Den västtyska regeringen hävdade att enbart Förbundsrepubliken hade rätt att företräda hela det tyska folket och försökte därför förhindra att andra stater upprättade normala förbindelser med DDR. Inte heller Sverige erkände inledningsvis DDR som en suverän stat. Det svenska diplomatiska erkännandet kom till stånd först den 21 december 1972 efter att DDR och Förbundsrepubliken nått en överenskommelse som reglerade deras inbördes relationer. Den östtyska utrikespolitiken gentemot väststaterna dominerades under åren från mitten av 1950-talet fram till 1973 av en strävan efter diplomatiskt erkännande. Det är också den strävan som står i centrum för denna artikel. Ett viktigt syfte är också att belysa otraditionella politiska metoders betydelse för DDR:s utrikespolitik. Till grund för artikeln ligger huvudsakligen östtyskt källmaterial¹ som jag analyserat för min avhandling *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949-1972*.

¹ Källmaterialet består huvudsakligen av analyser, beslutsförslag o dyl från kommunistpartiet SED och det östtyska utrikesministeriet MfAA (Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten). Dokumenten från SED:s tidigare centrala partiarkiv finns numera i *Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv* i Berlin (SAPMO-Barch). MfAA:s tidigare arkiv är numera en del av det alltyska utrikesministeriets arkiv, *Politisch-Historisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bestand MfAA*; PA-MfAA). Material från SED:s regionala partiorganisation i Rostockregionen har också använts. Detta material finns i Landsarkivet i Greifswald, *Landesarchiv Mecklenburg-Vorpommern*; LA Gr).

Ett principiellt problem är om man överhuvudtaget kan tala om en östtysk utrikespolitik med tanke på DDR:s beroendeförhållande till Sovjetunionen. Att Sovjetunionen hade ett avgörande inflytande över den östtyska utrikespolitiken råder det ingen tvekan om. DDR:s möjligheter att föra utrikespolitik varierade och bestämdes i stor utsträckning av de ramar Sovjetunionen satte. Exakt hur stort utrymme var är svårt att bedöma. Den betydelse ett visst land eller en viss fråga hade för Sovjetunionen påverkade DDR:s möjligheter att bestämma över sin utrikespolitik. Ju större betydelse en fråga hade för Sovjetunionen, desto mindre östtyskt handlingsutrymme. Vad gäller det östtyska utrikespolitiska manöverutrymme i frågan om att nå diplomatiskt erkännande finns det skäl att anta att det var förhållandevis stort eftersom det fanns fördelar för Sovjetunionen med ett diplomatiskt erkänt DDR. Som erkänt kunde DDR bättre fungera som budbärare för den sovjetiska utrikespolitiken i områden där Sovjetunionen hade sämre förutsättningar att agera. Ett diplomatiskt erkänt DDR vore förmodligen också en stabilare stat som skulle kräva mindre ekonomiskt stöd från Sovjetunionen.² I det omfattande källmaterial om utrikespolitiken gentemot Sverige som jag tagit del av har inget framkommit som tyder på att Sovjetunionen direkt instruerat DDR att genomföra vissa aktioner. Det ska dock understrykas att DDR från och till rådgjorde med Sovjetunionen även om utrikespolitiken gentemot Sverige.

Artikeln inleds av en kortfattad överblick över DDR:s försök att utveckla relationerna med Sverige. Därefter diskuteras Östersjöveckan mer ingående. Östersjöveckan, en sport-, kultur- och festvecka som arrangerades i Rostock vid den östtyska Östersjökusten, var ett av de viktigare inslagen i den östtyska utrikespolitiken gentemot Sverige och de övriga nordiska staterna. I Östersjöveckan kan man finna exempel på en stor del av DDR:s metoder för att utveckla relationerna med Sverige.

DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige

Sverige var ett av de viktigare västeuropeiska länderna för DDR:s utrikespolitik under den aktuella perioden. I utrikespolitiken gentemot Sverige användes tidigt många instrument och metoder som senare också användes gentemot andra västeuropeiska stater.³ Det fanns flera orsaker till intresset för Sverige. En viktig orsak var de traditionella nära svenska kontakterna med Tyskland. Intresset för Tyskland och dess öde fanns kvar i Sverige efter andra

² Herbst (1994), s 190, Adomeit (1998), s 98

³ Se diskussionen i Linderöth (2002a), s 302-308

världskriget. En annan orsak var att flera inflytelserika tyska kommunister tillbringt nazitiden i exil i Sverige och därmed hade kännedom om och knutit kontakter i landet. Den geografiska närheten ska inte heller underskattas som bidragande orsak till intresset.⁴ Viktigast i sammanhanget var nog dock den svenska utrikes- och Tysklandspolitiken efter andra världskriget och Sveriges position som det starkaste landet i Norden. Den östtyska förhoppningen var att ett svenskt diplomatiskt erkännande skulle få de andra nordiska länderna att följa Sveriges exempel.⁵ Sverige förde en försiktig men relativt pragmatisk politik gentemot DDR. Officiellt hävdades att Tysklands efterkrigsöde var en fråga för de stater som deltagit i andra världskriget.⁶ Sverige var öppnare för kontakter med DDR än de flesta andra väststater. Sverige ställde sig inte officiellt bakom de väst-tyska anspråken på att ensamt företräda hela Tyskland, en politik som 1955 kom att fastläggas i den s k Hallsteindoktrinen. I den reella politiken avvek dock den svenska positionen sällan från övriga väststater. Grunden för den svenska politiken gentemot DDR var under 1950- och 1960-talen att undvika alla initiativ som kunde betraktas som ett officiellt erkännande av landet.⁷

Fram till mitten av 1950-talet utgjordes de östtysk-svenska relationerna framför allt av ekonomiska förbindelser. Efter 1955 då Sovjetunionen officiellt förklarat att DDR hade rätt att sköta sina inre och yttre angelägenheter ökade den östtyska aktiviteten gentemot Sverige successivt. Ett viktigt mål för ansträngningarna var att nå diplomatiskt erkännande. En första kulmen för ansträngningarna nåddes under perioden 1958-1961. Byggandet av Berlinmuren i augusti 1961 försvårade väsentligt för DDR att nå framgång i att utveckla relationerna med Sverige. Effekterna höll i sig i flera år. Efter mitten av 1960-talet ökade de östtyska ansträngningarna åter för att ligga på en relativt hög nivå fram till det diplomatiska erkännandet i december 1972.⁸

DDR satte i princip in alla krafter och medel som fanns tillgängliga på det utrikespolitiska planet för att nå ett internationellt diplomatiskt erkännande. Eftersom det inte var möjligt att agera på officiell regeringsnivå utnyttjades kontakter på lägre nivåer. Taktiken gick ut på att erkännandet skulle nås genom en gradvis förbättring av relationerna med det aktuella landet. Det

⁴ Linderoth (2002a), s 50f, Scholz (2000), passim

⁵ Även Finland tilldrogs en liknande roll som Sverige, ett finskt diplomatiskt erkännande förväntades leda till en kedjereaktion, jmf: Putensen (2000), Hentillä (1998)

⁶ Scholz (1993), s 405

⁷ Se Ekengren (1999), Linderoth (2002b)

⁸ Linderoth (2002a), s 301, Se även Linderoth (2002b)

gällde att ständigt knyta nya och intensivfiera existerande kontakter samt lägga dem på en högre nivå. Kontakterna skulle utnyttjas för att skapa opinion för diplomatiskt erkännande och påverka de politiskt ansvariga att agera för ett sådant erkännande av DDR. Samtidigt ville man utveckla relationerna med myndigheter och organisationer på i princip alla områden och nå officiella överenskommelser. Man eftersträvade ömsesidighet i relationerna, t ex utbyte av officiella representationer av olika slag. Tanken var att ju intensivare ett lands relationer med DDR blev, desto svårare skulle det vara för denna stats makthavare att ignorera den östtyska statens existens och dess politiska ambitioner. DDR försökte således inte utveckla relationerna på ett specifikt område enbart för att nå fördelar på just detta område. De ekonomiska relationerna och trafikrelationerna utvecklades exempelvis inte endast för ekonomisk vinning. Det var visserligen en drivkraft men det intressanta i detta sammanhang är den politiska instrumentaliseringen av utlandskontakterna. I det följande behandlas kortfattat sex av de viktigaste fält som DDR utnyttjade för sin utrikespolitik gentemot Sverige innan Östersjöveckan analyseras mer i detalj. De sex områden är: propaganda, kultur, trafik, ekonomi, politiker samt nationella och internationella organisationer.

Propaganda

Spridande av information om DDR och en positiv bild av staten och dess utveckling var tidigt ett viktigt inslag i den östtyska utrikespolitiken. Propagandan skulle bidra till att bygga ut DDR:s politiska positioner och skapa förutsättningar för ett diplomatiskt erkännande. Det ansågs viktigt att vara aktiv och hela tiden föra fram det egna budskapet för att förhindra de kapitalistiska staternas regeringar att lura sina folk och ge dem en felaktig bild av DDR.⁹ Politbyrån slog i slutet av 1950-talet fast att alla möjligheter skulle utnyttjas för att informera så breda befolkningsskikt i utlandet som möjligt om DDR. Syftet var att vinna de utländska befolkningarnas stöd för den östtyska politiken. Intressant är det tydliga sätt som presentationen av den egna staten och politiken ständigt bands samman med en distansering från och kritik av Förbundsrepubliken. Enligt t ex det aktuella Politbyråbeslutet var propagandans uppgift att avslöja Bonn-regeringens som det hävdades aggressiva, imperialistiska och revanschistiska politik och mobilisera folkmassorna i utlandet mot denna politik.¹⁰

⁹ Die Beziehungen zu den skandinavischen Ländern (streng vertraulich) (juni-58), i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/47, s 94, Lemke (1999), 252f & 256f

¹⁰ Anlage Nr. 2 zum Protokoll Nr. 56 vom 15.12.59 Richtlinien zur Erweiterung und Verbesserung unserer Auslandspropaganda (Politbüro), i SAPMO-BArch DY30/IV2/2/680, s 11

Generellt handlade östtysk propaganda om att framställa DDR som framåtsträvande, framgångsrikt och fredsälskande och Förbundsrepubliken som krigshetsande. Man ville övertyga de nordiska ländernas regeringar och befolkningar om att den östtyska statens existens var en livsnödvändighet. Ju starkare DDR var, hävdades det, desto svårare skulle det vara för den västtyska imperialismen och militarismen att genomföra sina aggressiva planer. Om de nordiska staterna normaliserade sina relationer med DDR skulle det stärka staten och vara ett viktigt bidrag till säkrandet av freden i Europa.

Kultur

Propaganda och information om DDR genomsyrade i princip all östtysk utrikespolitisk verksamhet. Kulturen hade t ex en viktig roll för att sprida en positiv DDR-bild. Genom presentationen av den östtyska kulturella utvecklingen ville man vinna sympatisörer för DDR och utveckla kontakter med svenskar som mer direkt kunde utnyttjas i aktiviteter för diplomatiskt erkännande. I den östtyska utrikespolitiska byråkratin räknade man med goda möjligheter att nå framgång och vinna inflytande på det kulturella området i Sverige. Det ansågs finnas ett stort svenskt intresse för den östtyska kulturen.¹¹

Det var en östtysk målsättning att bilda vänskapsföreningar i olika länder. Vänskapsföreningarna skulle informera om DDR och understödja dess politik i det aktuella landet. I oktober 1956 bildades en svensk vänskapsförening, Föreningen Sverige-DDR, med säte i Stockholm. Föreningen verkade framför allt på det kulturella området. Den arrangerade bl a informationsmöten om DDR och konstutställningar samt hjälpte till med förberedelserna av olika östtyska arrangemang i Sverige. Vänskapsföreningens ledande medlemmar bestod huvudsakligen av kommunister. Intresset för föreningens verksamhet var dock inte speciellt stort. I mitten av 1960-talet hade den ca 700 medlemmar. I DDR var man inte nöjd med vänskapsföreningens verksamhet. Man ville gärna se en större och bredare verksamhet inte minst eftersom man i stor utsträckning stod som finansiär. Vänskapsföreningen ansågs också ta för lätt på den politiska sidan av verksamheten.¹²

¹¹ Die Beziehungen zu den skandinavischen Ländern (1959), i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/47, Protokoll der Aussenpolitischen Kommission (21.3.60), Stand der Beziehungen zwischen der DDR und Schweden (15.10.56), i PA-MfAA, A9482, Schweden (1958), i PA-MfAA, A13209, s 24

¹² Linderoth (2002a), s 83-86

I december 1967 öppnade DDR ett kulturcentrum i Stockholm. Kulturcentret koncentrerade sig på att på olika sätt informera om DDR med hjälp av kulturell verksamhet. Bl a arrangerades utställningar med östtyska konstnärer och konserter med östtyska artister. Centrets verksamhet skulle även mer konkret bidra till strävan efter diplomatiskt erkännande genom att knyta kontakter med svenskar. Med hjälp av centret hoppades man på östtysk sida kunna skapa ett brett stöd för ett diplomatiskt erkännande av DDR.¹³ Det kan man dock inte säga att kulturcentret lyckades med. Det svenska intresset för kulturcentrets verksamhet var relativt lågt.

Ekonomi

Målsättningen för de ekonomiska relationerna med Sverige var att sluta långfristiga handelsavtal på hög politisk nivå, helst på regeringsnivå. En ökad svensk handel med DDR och de övriga socialistiska länderna ansågs också kunna bidra till att minska det västtyska inflytandet över Sverige och möjliggöra en mer självständig svensk utrikespolitik.¹⁴ DDR lade ner stor möda på att knyta kontakter med svenska företag och officiella representanter för Sveriges ekonomi. Det förekom att östtyska företagsrepresentanter direkt tog upp frågan om diplomatiskt erkännande med sina svenska affärspartners.¹⁵

DDR ville skapa en så bred bas som möjligt för sin politik i Sverige. Ett viktigt inslag i denna strategi var att upprätta representationer av olika slag. Genom representationer kunde man ständigt ha företrädare på plats för att utveckla kontakter. Man kunde också lättare sprida information om DDR. Sedan 1954 fanns det i stort ständigt östtyska ekonomiska representanter i Sverige. 1957 fick den östtyska utrikeshandelskammaren, *Kammer für Aussenhandel*, tillstånd att öppna en representation i Stockholm. Handelsrepresentationen som inledningsvis bestod av åtta personer skulle sköta kontakterna med svenska företag och hantera andra handelsfrågor. I realiteten hade representationen inte bara rent handelstekniska uppgifter utan även politiska. Medarbetarna var ålagda att studera den svenska inrikes- och

¹³ Protokoll der Sekretariatssitzung der DENOG vom 14. März 1968, i PA-MfAA C219/71, s 21, Begründung und Konzeption für die Eröffnung und Tätigkeit eines DDR-Kulturzentrums in Stockholm (1966), i SAPMO-BArch DY13/2275

¹⁴ Bericht über die innenpolitische und ausenpolitische Lage Schwedens (28.8.56), i PA-MfAA, A7572, Direktive für Handelsrat Schmeisser (Juli 1959), i SAPMO-BArch, DY30/IV2/20/300, Anlage 6. Behandlung von Ostseefragen, i SAPMO-BArch, DY30/IV2/20/1, s 31-34

¹⁵ Linderoth (2002a), s 92

utrikespolitiken. En viktig uppgift var att utveckla kontakterna med svenskar.¹⁶ Den politiska verksamheten fick dock skötas med stor försiktighet eftersom representationen inte hade rätt att hantera politiska frågor.

Trafik

På östtysk sida försökte man utnyttja det svenska intresset för transittrafik genom DDR. Kontakterna mellan länderna på trafikområdet var relativt livliga och förhandlingar om färjeförbindelsen mellan Trelleborg och Sassnitz förekom med jämna mellanrum. Även i dessa tekniska förhandlingar mellan Statens Järnvägar (SJ) och det östtyska trafikministeriet försökte DDR på olika sätt aktualisera frågan om närmre relationer och diplomatiskt erkännande. Man ville att SJ:s företrädare skulle utöva påtryckningar på de svenska myndigheterna. DDR försökte också föra upp förhandlingarna på en högre politisk nivå. Helst ville man se förhandlingar på regeringsnivå.¹⁷ Så skedde emellertid inte.

De östtyska försöken att utveckla trafikförbindelserna gav dock med tiden vissa resultat. 1956 fick DDR tillstånd att inrätta ett kontor för sitt järnvägsbolag, *Deutsche Reichsbahn* (DR), i Stockholm. DR-kontoret hade ingen officiell status och var formellt inte mer än en resebyrå. På östtysk sida fanns dock politiska ambitioner. Bland annat rapporterade medarbetarna till utrikesministeriet om den svenska politiska utvecklingen och informerade om DDR i Sverige. DDR ville öka turismen mellan länderna bl a för att få in viktig utländsk valuta. Turismen hade emellertid även en politisk betydelse. Resorna skulle stimulera besökarna att informera om DDR och arbeta för de östtyska utrikespolitiska målen i Sverige. Resorna startade i liten skala för att med tiden öka i omfattning. I mitten av 1960-talet besökte ca 700 svenskar årligen DDR som turister, utöver de årligen ca 1 000 svenska deltagarna i Östersjöveckan.¹⁸

¹⁶ Entwurf für eine politische Richtlinie für ständige Vertretungen oder Pendeldelegationen (1956), i PA-MfAA, A7571, Die Beziehungen Schwedens zu Deutschland (1954), i PA-MfAA, A9266, Perspektivplan für die Entwicklung der Beziehungen (1955), i PA-MfAA, A7581

¹⁷ Aussenpolitische Direktive für die Delegation der DDR zu den Verhandlungen mit der Delegation der Staatsbahnen des Königreiches Schweden (16.8.57), i PA-MfAA, A7605, Vermerk über eine Besprechung zwischen dem Minister für Verkehrswesen und dem Generaldirektor der schwedischen Staatsbahn (26.9.57) (vertrauliche Dienstsache), i SAPMO-BArch, DY30/IV2/20/300, s 7-12

¹⁸ Linderoth (2002a): s 103-107, 179f

Politiker

DDR försökte skapa personliga kontakter med parlamentsledamöter och andra politiker. Inte minst ansågs besök i DDR vara viktiga. De inbjudna politikerna erbjöds ett späckat program med rundresor, företagsbesök och nöjen. Tanken var att politikerna när de återvänt hem skulle berätta om de positiva intryck de fått i landet och på så sätt bidra till att skapa en opinion för diplomatiskt erkännande. I juni 1959 besökte den första delegationen svenska riksdagsledamöter som inte enbart utgjordes av kommunister DDR. Svenskarna åkte dock inte i sin funktion som riksdagsledamöter utan som privatpersoner. Gruppen bestod sammanlagt av fyra socialdemokrater, en kommunist och en centerpartist. Även om svenska riksdagsledamöter i stort sett årligen besökte DDR under de kommande åren var det inte heller då fråga om officiella delegationer.¹⁹

Även östtyska representanter reste till Sverige i syfte att knyta kontakter med politiker och svenska officiella företrädare. DDR försökte speciellt utveckla och knyta nya kontakter med socialdemokrater. Socialdemokraterna var i regeringsställning under hela den här aktuella perioden. Under 1950-talet var socialdemokrater sällan intresserade av kontakter med östtyska representanter. Efter 1960-talets inledande år finns tecken på ett ökat svenskt socialdemokratiskt intresse för DDR. Stora delar av ungdomsförbundet var t ex för ett diplomatiskt erkännande. I maj 1968 kom ett första inofficiellt möte mellan ledande socialdemokratiska partifunktionärer och högt uppsatta östtyska företrädare till stånd. Från socialdemokratisk sida deltog dock endast en vice partisekreterare. DDR var bättre representerat. Bl a deltog tre representanter för utrikesministeriet med vice utrikesminister Gustav Hertzfeld i spetsen. Vid mötet framkom att det socialdemokratiska partiets inställning var att relationerna med DDR även i fortsättningen endast kunde utvecklas på inofficiell nivå i form av kulturellt och ekonomiskt utbyte. Relationerna mellan det svenska socialdemokratiska partiet och det östtyska kommunistpartiet SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) förblev också inofficiella under den här aktuella tidsperioden.²⁰

DDR hade framför allt nära kontakter med det svenska kommunistpartiet SKP som stödde de östtyska ansträngningarna att nå diplomatiskt erkännande. Svenska kommunister fungerade t ex som informatörer om DDR och

¹⁹ Linderoth (2002a), s 109-117, 183-218

²⁰ Linderoth (2002a), s 183-194

gav upplysningar som kunde hjälpa östtyskarna. På östtysk begäran försökte de även förmedla kontakter med inflytelserika svenska politiker. I och med att C H Hermanssons tillträdde som partiledare 1964 minskade SKP:s kontakter med SED. Hermansson hade en mer kritisk inställning till DDR än den tidigare partiledaren Hilding Hagberg. De försämrade relationerna med SED gjorde dock inte att SKP upphörde med sin verksamhet för ett svenskt diplomatiskt erkännande av DDR. I stort sett årligen lämnade det svenska kommunistpartiet i riksdagsmotioner i frågan eller tog upp den i riksdagens utrikespolitiska debatt. På östtysk sida ansågs det svenska kommunistpartiet emellertid inte lägga tillräcklig vikt vid Tysklandsproblematiken och vara för passivt. Svenskarna tycktes i första hand intressera sig för sociala och ekonomiska frågor och inte politiska när det gällde kontakterna med DDR.²¹

Nationella och internationella organisationer

DDR försökte bli medlem i internationella organisationer, framför allt i FN och dess specialorganisationer. Ett samtidigt medlemskap för både DDR och Förbundsrepubliken i en statlig internationell organisation skulle innebära ett accepterande av att det fanns två tyska suveräna stater.²² Man försökte få svenskt stöd för medlemsansökningar i FN och dess specialorganisationer.

Genom deltagande i de internationella organisationernas arbete kunde DDR också knyta kontakter med andra länders representanter som sedan kunde utnyttjas i strävan att förbättra relationerna med det aktuella landet. Att få till stånd delegationsutbyte mellan de östtyska och svenska grenarna av internationella organisationer var ett viktigt sätt att utveckla relationerna.²³

De stora östtyska centrala organisationerna, de s k massorganisationerna, deltog också i arbetet med att få DDR diplomatiskt erkänt. Inte minst den centrala fackföreningen FDGB (Freier Deutscher Gewerkschaftsbund) och ungdomsorganisationen FDJ (Freie Deutsche Jugend) var aktiva och försökte knyta kontakter med sina svenska motsvarigheter som kunde utnyttjas för att främja de utrikespolitiska målen.²⁴

²¹ Linderoth (2002a), s 201-208, Schmidt (2002), s 339-402

²² Beschlussvorlage. Prinzipien der Mitarbeit der DDR in internationalen Organisationen (28.3.58), i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/2, s 154-164

²³ Linderoth (2002a), s 119-122, 225-232

²⁴ Ibid

Östersjöveckan

En viktig bakgrund till Östersjöveckan finns i Sovjetunionens framför allt militärstrategiska intresse för Östersjöområdet. Vid mitten av 1950-talet ökade Sovjetunionen sin utrikespolitiska aktivitet och riktade stort intresse mot neutrala och alliansfria länder. Sovjetunionen ville skapa mellanzoner, eller fredszoner, mellan kalla krigets två block. Östersjöområdet var i sovjetiska ögon ett lämpligt område för en fredszon. Sverige var alliansfritt, neutraliteten hade starka traditioner i Norge och Danmark och Finland var nära knutet till Sovjetunionen genom en vänskaps- och biståndspakt.²⁵ Tanken att skapa en fredszon i Östersjöområdet – att göra Östersjön till ett fredens hav - togs främst upp av DDR. Här fanns en möjlighet för DDR att profilera sig internationellt och förbättra relationerna med de nordiska Östersjöstaterna. I slutet av maj 1955 utarbetade utrikesministeriets Nordenavdelning ett dokument där en stor mängd frågor togs upp som skulle kunna diskuteras under en konferens om fred, säkerhet och fredligt samarbete i Östersjöregionen. Frågorna var inte bara politiska utan rörde även kommunikationer, ekonomiska relationer och kulturellt utbyte.²⁶ I juni 1955 föreslog DDR:s ledare, Walter Ulbricht, att Östersjön skulle göras till ett fredens och det vänliga samarbetets hav. I april 1956 bildades internt inom utrikesministeriet en Östersjökommission som skulle bistå ministeriets ledning med råd i alla slags Östersjöfrågor.²⁷

DDR:s förslag omsattes snart i praktiken. I närheten av Rostock i DDR:s Östersjöregion anordnades i juni 1956 ett internationellt ungdomsmöte med bl a svenska och finska deltagare. Mötets mål var att skapa förbindelser med ungdomar från västländerna. Liksom senare under Östersjöveckan var en central uppgift också att presentera DDR och statens utveckling på olika områden.²⁸ Ungdomsläget gav arrangörerna goda erfarenheter. Det ansågs vara ett bra sätt informera om DDR och motverka de fördomar om landet som man tyckte att de utländska besökarna hade. DDR beslutade därför 1957 att året därpå skulle en Östersjövecka arrangeras i Rostock med omnejd.²⁹ Enligt östtyska uppgifter var det DDR som tog initiativet till Östersjöveckan.

²⁵ Hubel (1980), s 221-225f, Noguee & Donaldson (1981), s100f, Petersson (1994), s 106-109

²⁶ Fragen zur Vorbereitung einer Konferenz der Ostseeländer unter dem Gedanken: Für Frieden, Sicherheit und friedliche Zusammenarbeit im Ostseeraum (26.5.55), i PA-MfAA, C7572, s 14-16

²⁷ Protokoll der 24. Tagung des Zentralkomitees, i SAPMO-BArch DY30/IV2/1/147, Protokoll über die erste Besprechung der Kommission für Ostseefragen (12.4.56), Scholz (1988), s 317

²⁸ MfAA an die Botschaft der DDR in Moskau (18.6.56), i PA-MfAA, A93, s 7f

²⁹ Kommunique (1.8.57), i PA-MfAA, A93, s 80-82 & 112, Vorlage für die Aussenpolitische Kommission. Verbalnote (1957), Anlage 6. Behandlung von Ostseefragen, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/1, s 31-34, Scholz (1988), s 318

Det är dock inte otänkbart att Sovjetunionen direkt uppmanat DDR till det. Östersjöveckan låg väl inom ramen för de sovjetiska ambitionerna i området. Utifrån det tillgängliga källmaterialet går det dock inte att fastställa i vilken utsträckning Östersjöveckan var ett självständigt östtyskt initiativ.³⁰

I januari 1958 bildades en kommitté med företrädare för den centrala partiapparaten och myndigheterna i Berlin, Östersjökommittén, som skulle förbereda och genomföra Östersjöveckan. Kommittén som helhet hade huvudsakligen representativa uppgifter men dess sekretariat fick med tiden allt större betydelse för genomförandet av arrangemanget. Östersjökommitténs medlemslista visar den stora betydelse DDR tillmätte Östersjöveckan. Vid bildandet var bl a Walter Ulbricht, Otto Grotewohl, utrikesministern Lothar Bolz, utrikeshandelsministern Heinrich Rau och den centrala fackföreningen FDGB:s ledare Herbert Warnke medlemmar.³¹

Östersjöveckans teman

DDR ville genom Östersjöveckan motarbeta de krigsförberedelser som man ansåg att NATO (North Atlantic Treaty Organisation) och Förbundsrepubliken planerade i Östersjön. Världsopinionen skulle uppmärksammas på den krigsfara NATO:s militära uppbyggnad och närvaro i Östersjöområdet ansågs innebära. NATO:s militära uppbyggnad sågs som ett västtyskt försök att öka inflytandet över Skandinavien. Det hävdades att Bonn fortsatte det Tredje rikets aggressiva politik gentemot de nordiska staterna.³²

Förbundsrepublikens anspråk på att ensamt representera Tyskland i internationella sammanhang gjorde det betydelsefullt för DDR att stärka sin framtoning som en självständig tysk stat. Östersjöveckan hade en viktig ställning i detta sammanhang inte minst genom att presentera en bild av ett fredsälskande DDR som i motsats till den aggressiva och hotfulla Förbundsrepubliken var berett att sätta in alla krafter för att upprätthålla freden. Det hävdades att DDR dämde upp det västtyska hotet mot Norden. Ett diplomatiskt erkännande av DDR skulle stärka staten och därmed freden i Europa. I Östersjöveckans argumentation framhövdes också likheterna

³⁰ Imfr Scholz (1990), s 57

³¹ Vermerk über die konstituierende Sitzung des Komitees zur Vorbereitung der Ostseewoche 1958 vom 30.1, i PA-MfAA, A13261, Scholz (1990), s 21-23

³² Abschlussbericht von der Ostseefriedenswoche 1958, i PA-MfAA, A13262, Massnahmeplan des MfAA für die Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1960, i PA-MfAA, A13265, Argumentationshinweise zur Ostseewoche 1965, i PA-MfAA, A98, s 85

mellan DDR:s och de nordiska ländernas utrikespolitik, t ex principiellt stöd för kärnvapenfria zoner.³³

Framstegstanken var viktig för den bild av DDR som arrangörerna för Östersjöveckan och den centrala östtyska politiska ledningen ville ge nationellt och internationellt. Östersjöveckan skulle inte bara presentera DDR:s framåtsträvande utrikespolitik och dess bidrag till upprätthållandet av freden utan även den framgångsrika socialistiska uppbyggnaden. Rostockregionen skulle vara ett skyltfönster gentemot Norden för socialismen och det socialistiska samhället.³⁴ Att demonstrera DDR:s ekonomiska framsteg var t ex centralt i Östersjöveckan. För att visa på den socialistiska industrins och det socialistiska jordbrukets framsteg arrangerades bl a en industri- och lanbruksutställning. Den skulle, inte minst genom en presentation av utvecklingen i Rostockregionen sedan DDR:s grundande, hjälpa till att sprida en bild av DDR som en ekonomiskt framgångsrik stat. Att förhålla sig till Förbundsrepubliken var viktigt även på detta område. Under Östersjöveckan 1962 hävdades t ex att det verkliga ekonomiska undret hade skett i DDR och inte i Förbundsrepubliken.³⁵

Presentationen av DDR:s framtidsperspektiv var ett viktigt inslag i Östersjöveckan. Man ville visa deltagarna att DDR var framtidens stat, att den östtyska samhällsutvecklingen var framtidens melodi. Det politiska systemet hölls fram som en förebild. Det hävdades att hela den östtyska befolkningen deltog i det politiska livet. Vidare betonades att det sociala skydds nätet var väl utbyggt i DDR och att befolkningen hade en hög och jämn levnadsstandard. Kvinnans jämlika ställning med mannen underströks

³³ Vorlage für die Aussenpolitische Kommission (16.12.58), i PA-MfAA, A7637, Protokoll der Beratung mit den Bruderparteien zur Vorbereitung der Ostseewoche im Jahre 1959 vom 22-23.1., i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, s 24, Die Ostseewoche 1964 und Schlussfolgerungen für die weitere Gestaltung der auslandsinformativischen Arbeit nach Nordeuropa, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/21/4, Argumentationshinweise für die Ostseewoche 1962, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/83, s 159 & 163, Beschluss des Politbüros über die Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1964, i LA Gr BL IV/A/2/18/1096, s 1-9

³⁴ Plan zur agitatorischen und propagandistischen Vorbereitung der Ostseewoche 1959, i LA Gr Rep 210, Nr 254, s 12f, Protokoll der Beratung mit den Bruderparteien, Bürovorlage über die verstärkte Organisation der Auslandstouristik aus den skandinavischen Ländern, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, s 24 & 143, Aktenvermerk über die 1. Sitzung der Arbeitsgruppe für die Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1959 am 3.12.58, i PA-MfAA, A95, s 41f

³⁵ Information über die Tagung des Komitees Ostseewoche der DDR am 19.3.69 in Berlin, i SAPMO-BArch DY30/IVA/20/73, Konzeption für die Vorbereitung und Durchführung der 6. Industrie- und Landwirtschaftsmesse (19.12.60), i LA Gr Rep 210, Nr 260, s 10f, Protokoll 43/57 (Politbüro) (29.11.57), i SAPMO-BArch DY30/IV2/3/584, Massnahmeplan zur Vorbereitung der V. Arbeiterkonferenz der Ostseeländer vom 9-10.7.62 in Rostock, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/83, s 85

också.³⁶ I likhet med den övriga östtyska utrikespolitiken var Östersjöveckan ett ideologiskt projekt. Östersjöveckan skulle visa att arbetarrörelsens krav förverkligades i DDR. Arrangemanget visade således den östtyska politiska ledningens socialistiska idealstat, ett ideal som det hävdades var på väg att förverkligas i DDR. Man ville övertyga de nordiska deltagarna om socialismens fördelar. Östersjöveckan var också tänkt som ett stöd till de nordiska kommunistpartierna.³⁷ Östersjöveckans ordinarie tematik kompletterades år från år med aktuella politiska problem. Vietnamkriget var t ex framträdande i slutet av 1960-talet.³⁸

Försök att påverka utländska deltagare

DDR ville locka deltagare från främst de nordiska länderna till Östersjöveckan. Alla deltagare skulle övertygas om betydelsen av att DDR blev erkänt som en suverän stat. Under besöket presenterades de en positiv bild av DDR som man ville att de skulle sprida vidare till vänner och bekanta. Syftet var att mobilisera en opinion för det diplomatiska erkännandet som skulle sätta press på det aktuella landets politiska ledning. Genom upplevelserna i DDR under Östersjöveckan skulle deltagarna också stimuleras att engagera sig i vänskapsföreningarna.³⁹ Som Peter Florin, ledaren för Centralkommitténs avdelning för utrikespolitik och internationella förbindelser, hävdade 1965:

Vi har inte illusionen att kunna välkomna människor som efter sin hemkomst direkt kan utverka diplomatiska relationer med DDR. Men vi måste få sådana människor [att delta i Östersjöveckan] som uppträder mot förtalet, människor som stöder vår politik och som med hjärta och förstånd verkligen kan förklara varför utvecklingen av vänskapliga relationer med DDR ligger i deras egna folks intresse.⁴⁰

³⁶ Argumentationshinweise zur Ostseewoche 1963, i LA Gr BL IV/A/2/18/1095, 106-108, Beschluss des Politbüros über die Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1964, i LA Gr BL IV/A/2/18/1096, s 1f, Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1965, i PA-MfAA, A7777, s 218f

³⁷ Massnahmeplan zur Vorbereitung der V. Arbeiterkonferenz der Ostseeländer vom 9-10.7.62 in Rostock, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/83, s 84f, Vorbereitung und Durchführung der IV. Arbeiterkonferenz der Ostseeländer (1.12.60), i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, s 139f, Vorlage für die Aussenpolitische Kommission (streng vertraulich) (16.12.58), Aus den Beschlüssen der Aussenpolitischen Kommission vom 17.12.58, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/2, s 446-488 & 434

³⁸ Politische Zielsetzung der Jubiläums-Ostseewoche 1967, i LA Gr Rep 210, Nr 513, s 141 & 161f, Bericht über die Ostseewoche 1966, i LA Gr BL IV/A/2.3/206, s 67

³⁹ Massnahmeplan zur Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1963 (DENOG) (27.2.63), i PA-MfAA, A14547, s 15, Konzeption für die politische Arbeit mit den Touristen (1963) (Kommission Touristik), i LA Gr BL IV/A/2/18/1095, s 61

⁴⁰ Stenographische Niederschrift der Sitzung des Komitees Ostseewoche am 7.4.65, i LA Gr BL IV/A/2/18/1099, s 70f (citat), Einschätzung der politischen Ergebnisse der Ostseewoche 1959, i PA-MfAA, A13264, Bericht über die Ergebnisse der Ostseewoche 1960, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82,

Östersjöveckans deltagare bestod av särskilt inbjudna personer - hedersgäster och delegater vid olika aktiviteter, konferenser och möten - samt vanliga människor som på egen bekostnad reste till DDR för att delta i arrangemanget. Vilka personer som bjöds in var föremål för noggranna överväganden. Man ville nå personer som kunde tänkas hysa sympati för DDR och som hade inflytande över opinionsbildningen eller politiken i sitt hemland. Speciellt prioriterade var politiker och journalister, men även fackföreningsmän och lärare var intressanta. Arrangörerna hade dock stora svårigheter att nå dessa grupper.⁴¹ Man försökte aktivt stimulera de nordiska besökarna att sprida information om DDR i sina hemländer. Det lades stor vikt vid att upprätthålla kontakterna med deltagarna, att se till att deras intresse och aktiviteter för DDR förstärktes. Det skedde bl a med hjälp av vänskapsföreningarna och de nationella Östersjökommittéer som bildades i de nordiska länderna.⁴²

Östersjöveckans deltagare och delegater tilldelades speciella handledare som guidade dem runt och svarade på frågor. Det var dock inte frågan om några vanliga turistguider som visade olika sevärdheter utan handledarna hade en viktig politisk uppgift. De skulle aktivt försöka övertyga deltagarna om den östtyska politikens förträfflighet. Deras arbete var tänkt att bidra till att varje deltagare ”blev en agitator för DDR” som arbetade för östtyskt diplomatiskt erkännande.⁴³ Även prominenta östtyska representanter som politbyråmedlemmar och Östersjökommitténs ledamöter hade en roll att fylla i detta

s 88, Vorläufiger Abschlussbericht über die Vorbereitung, die Durchführung und die Ergebnisse der Ostseewoche 1962 (17.7.62), i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/83, s 235, Abschlussbericht der 10. Ostseewoche 1967 (DENOG) (24.7.67), i SAPMO-BArch DY13/1862

⁴¹ Plan über den Ablauf der Beratung mit den Bruderparteien der Ostseeländer am 16-17.3.62, Massnahmen zur Vorbereitung der Ostseewoche 1962, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/83, s 46, 65 & 256, MfAA (4. EA) an Komitee Ostseewoche (Fiedler) (29.4.65), i LA Gr Rep 210, Nr 438, s 19, Arbeitsplan des MfAA für die Ostseewoche 1960, i PA-MfAA, A13265, Einschätzung der Gäste durch das Sekretariat des Ostseekomitees (1958), i PA-MfAA, A614

⁴² Bericht über die Tätigkeit der DENOG während der Ostseewoche 1962 (vertrauliche Dienstsache) (20.7.62), i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/83, Bericht über die Ergebnisse der Ostseewoche 1960, i PA-MfAA, A13250, Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1965, i PA-MfAA, A7777, s 53 & 220, Bericht über die Jubiläums-Ostseewoche 1967, i LA Gr BL IV/A/2.3/352, s 98, Die Ostseewoche 1964 und Schlussfolgerungen für die weitere Gestaltung der auslandsinformativischen Arbeit nach Nord-europa, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/21/4

⁴³ Komitee Ostseewoche (Kommission Agitation und Propaganda) Einschätzung des politischen Ergebnisses der Ostseewoche und der Tätigkeit der Kommission (1960), i LA Gr Rep 210, Nr 145, s 38, Referat des Präsidenten (von DENOG) anlässlich des 20. Jahrestages der Befreiung vom deutschen Faschismus, i LA Gr Rep 210, Nr 467

sammanhang. De skulle ta hand om hedersgästerna och de delegater som deltog i de konferenser som ingick i Östersjöveckan.⁴⁴

Förberedelser inför Östersjöveckan

Det gjordes noggranna förberedelser för att kunna presentera en så god bild som möjligt av Rostockregionen och DDR för de utländska besökarna. Befolkningen deltog i förberedelserna huvudsakligen genom att smycka städerna och byarna inför Östersjöveckan. En uppförskning av städerna ansågs vara viktig. Det trista, gråa och slitna utseende som de flesta städer och byar i DDR normalt uppvisade skulle inte göra ett gott intryck på de utländska deltagarna. I Rostock antog man därför speciella åtgärdsplaner för att ge staden ett renare och mer tilltalande utseende.⁴⁵

Östersjöveckans ambitioner rörde inte bara de utländska deltagarna och andra staters politiska ledningar utan även befolkningen i DDR. Arrangörerna ville att den östtyska befolkningen, främst den i Rostockregionen, genom medverkan i Östersjöveckan skulle stimuleras att förstärka sina aktiviteter mot NATO:s ”upprustningsplaner och den västtyska imperialismen”. Befolkningen skulle även inse att alla östtyskar hade ett ansvar för stärkandet av DDR såväl politiskt som ekonomiskt och militärt. Förberedelsearbetet kan således betraktas som ett led i försöken att mobilisera befolkningen bakom SED och statsledningen. Befolkningens stöd för den politiska ledningen skulle stärkas.⁴⁶

Utomlands var förberedelserna viktiga av främst två orsaker. För det första för att värva deltagare till Östersjöveckan och för det andra för att skapa bättre förutsättningar för att deltagarna skulle tillgodogöra sig de politiska budskap som spreds under veckan. Förberedelserna i utlandet gav också östtyska representanter tillfälle att resa till de nordiska länderna och informera om samhällsutvecklingen i DDR. Samtidigt kunde de försöka knyta nya kontakter som skulle nyttjas i strävan efter diplomatiskt erkännande.

⁴⁴ Stenographische Niederschrift der Tagung des Komitees Ostseewoche am 27.1.67, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/20/71

⁴⁵ Protokoll der Sitzung der Arbeitsgruppe für Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche am 13.1.59, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, Beschluss der Bezirksleitung Rostock der SED zur Vorbereitung der Ostseewoche 1961, i PA-MfAA, A13267, Plan des Ostsee-Komitees der Stadt Rostock für die Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1963 (23.4.63), i PA-MfAA, A14547, s 37f

⁴⁶ Plan für Agitation und Propaganda zur Ostseewoche 1962, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/83, S 76, Plan des Ostsee-Komitees der Stadt Rostock für die Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1963 (23.4.63), i PA-MfAA, A14547, s 37f, Information über Massnahmen und den Stand der Vorbereitungen zur Ostseewoche 1960, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, s 101

En bidragande orsak till dessa resor var också att man på östtysk sida inte var nöjd med de insatser broderpartierna gjorde i förberedelserna.⁴⁷ De Östersjökommittéer som bildades i de nordiska länderna efter förslag från SED var viktiga för förberedelserna i utlandet. I Sverige bildades den Svenska Kommittén för Östersjöveckan i april 1959. Kommittén bjöd in tidigare års deltagare för att diskutera erfarenheter och intryck. Träffarna användes för att förbereda de kommande Östersjöveckorna och för att stärka sammanhållningen bland tidigare års deltagare. På mötena deltog ofta östtyska representanter som informerade om det kommande årets arrangemang medan östtyska kulturpersonligheter vanligen stod för underhållningen. DDR bidrog även ekonomiskt till den svenska Östersjökommitténs arbete.⁴⁸ Samarbetet med de kommunistiska broderpartierna i Östersjöländerna utökades också för att förbättra förberedelserna. Man samlade årligen representanter för broderpartierna till diskussionsmöten om Östersjöveckan. Genom mötena ville man informera broderpartierna och stimulera dem att arbeta aktivare med förberedelserna. Östtyskarna hoppades också få upplysningar om hur Östersjöveckan och dess budskap mottagits i det aktuella landet. Östersjöveckan utnyttjades alltså på detta sätt även till att stärka banden med de nordiska kommunistpartierna.⁴⁹

Arrangörerna tillmätte förberedelserna inför Östersjöveckan i press, radio och TV stor betydelse. Här kunde den avsedda bilden av Östersjöveckan och DDR presenteras för en stor publik. Östersjöveckans presscentrum hade till uppgift att utveckla kontakter med de viktigaste tidningarna som bevakade Östersjöveckan. Presscentrets medarbetare informerade tidningarnas utsända om DDR och förmedlade kontakter med östtyska politiker. Arrangörerna följde noga den utländska pressens rapportering från Östersjöveckan.

⁴⁷ Stenographische Niederschrift der Sitzung des Komitees Ostseewoche am 7.4.65, i LA Gr BL IV/A/2/18/1099, s 69, Aufgaben der Kommission Auslandsinformation, Vorläufiger Massnahmeplan für die Vorbereitung der Ostseewoche auf dem Gebiet der Auslandsinformation (14.9.63), i LA Gr Rep 210, Nr 269, 1 & 5-10

⁴⁸ Vorlage (4.10.60), i LA Gr Rep 210, Nr 87, s 91, Bericht über die Reise von S Unverricht und E Uschner nach Schweden vom 14-25.2.69, i LA Gr BL IV/B/2.18/676, s 85-92, Svenska Östersjökommittén. Verksamhetsberättelse Östersjöveckan 1961, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, s 185f, Massnahmeplan des MfAA für die Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1960, i PA-MfAA, A13265, Information für die DDR-Vertretungen über die Ergebnisse der Ostseewoche vom 6-13.7.69, i SAPMO-BArch DY13/2042, Scholz (1990), s 62

⁴⁹ Vermerk über die Beratung mit den Bruderparteien zur Vorbereitung der Ostseewoche 1959 vom 22-23.1.59, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, Protokoll 3/60 (Sekretariat) (13.1.60), i SAPMO-BArch DY30/IV2/3/671, Vermerk über die Tagung der Vertreter der Bruderparteien der Ostseeanliegerstaaten vom 3-5.12.60, i PA-MfAA, A13267, Vorlage für die Aussenpolitische Kommission (16.12.58), i PA-MfAA, A7637. De speciella mötena med broderpartierna arrangerades under åren 1959-1968. Därefter deltog utländska representanter vid en del av den östtyska Östersjökommitténs ordinarie möten.

Ambitionen var att fler journalister skulle besöka och bevaka arrangemanget mer ingående.⁵⁰ Representanter för Östersjöveckans presscentrum reste i stort sett årligen till de nordiska länderna. De sökte upp chefredaktörerna för de större tidningarna, diskuterade Tysklandsproblematiken med dem och överlämnade inbjudningar till Östersjöveckan.⁵¹

Aktiviteter under Östersjöveckan

Det var inte bara informationsmaterial som skulle övertyga besökarna om DDR:s framgångsrika utveckling. Även de olika aktiviteterna under Östersjöveckan var ett led i strävan att presentera en positiv bild av landet.⁵² I det följande diskuteras kortfattat ett urval av aktiviteterna för att belysa hur arrangörerna med hjälp av dessa aktiviteter, inte minst ceremonier och politiska manifestationer försökte presentera en positiv bild av DDR.

Östersjöveckan kan sammanfattas i en rad teman som starkt genomsyrade arrangemanget och presentationen av den östtyska politiken överhuvudtaget under den här aktuella perioden. På vilket sätt teman kombinerades hängde samman med den dagsaktuella politiska situationen, utrikes- såväl som inrikespolitiskt. Östersjöveckans centrala teman var:

- fred
- antifascism och kamp mot imperialismen (kritik mot Förbundsrepubliken)
- framsteg (DDR en ny stat med en ny politik)
- solidaritet (mellan stater, med arbetarklassen i andra länder och mellan klasserna i DDR)
- DDR som förebild

Östersjöveckans centrala teman återfinns inte minst i arrangemangets ceremoniella inslag. Ceremonierna riktade sig till de utländska besökarna och till utlandet men även till den östtyska befolkningen. Inviingsceremonierna utspelades inför stora folkmassor, normalt ca 50 000 – 100 000 personer, på

⁵⁰ Arbeitsprogramm für den Pressestab des MfAA während der „Ostseewoche“, i PA-MfAA, A13265, s 154f, Hinweise für die Argumentation zur Vorbereitung der Ostseewoche 1960, i PA-MfAA, A95, Protokoll 43/57 (Sekretariat) (29.11.57), i SAPMO-BArch DY30/IV2/3/584, Scholz (1990)

⁵¹ Bericht über eine Reise nach Schweden (1958), i PA-MfAA, A13263, Bericht über die Reise der Delegation des VDJ des Bezirkes Rostock nach Schweden in der Zeit vom 9-13.6.64, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/20/68, Bericht über die Reise des Kollegen H Harms, G Walter und R Wetzel nach Dänemark, Norwegen und Schweden (26.2-14.3.68), i SAPMO-BArch DY30/IVA2/20/72, Scholz (1990), s 53-55

⁵² Set ex de östtyska representanternas resonemang på Östersjökommitténs möte 1967: Stenographische Niederschrift der Tagung des Komitees Ostseewoche am 27.1.67, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/20/71

det centrala torget i Rostock, Ernst-Thälmann-Platz. Efter att själva invigningsceremonin avslutats följde ett demonstrationståg. Demonstrationen kan ses som en politisk manifestation genom vilken DDR:s politiska ledning sände politiska budskap. Under åren 1963 till och med 1972 hade demonstrationen en så stor omfattning att den kan betraktas som en viktig del i invigningen.

Östtyska offentliga politiska manifestationer utformades ofta med tanke på hur de skulle uppfattas i utlandet. Normalt var det främst inverkan på Förbundsrepubliken som var intressant. Under Östersjöveckan riktades budskapen i första hand till de nordiska deltagarna och de nordiska ländernas regeringar. Förbundsrepubliken och dess politik spelade också en betydande roll. Demonstrationen riktade sig emellertid även till den östtyska befolkningen. Tematiken för demonstrationen under Östersjöveckan var fastställd av SED-ledningen i Rostock som också övervakade den praktiska utformningen. Demonstrationen diskuterades även i den östtyska Östersjökommittén vilket innebär att även representanter för statliga ministerier och SED:s centrala partiapparat i Berlin hade inflytande över dess utformning.⁵³

Demonstrationstågen bestod oftast av nio större sektioner som samlades på olika platser i Rostock för att marschera till Ernst-Thälmann-Platz och förbi tribunen där hedersgästerna stod. Vanligen deltog runt 100 000 personer i tågen och det tog ett par timmar för demonstrationen att tåga förbi hederstribunen.⁵⁴ Arrangörernas ambition var att tåget skulle vara färgglatt. Det fick inte uppfattas som en stel och sträng marsch. Man lade därför ner stora ansträngningar på att göra demonstrationstågen festliga och attraktiva med hjälp av flaggor, ballonger och deltagarnas kläder. Även orkestrar marscherade i tåget och spelade för att lätta upp stämningen. Demonstrationsdeltagarnas klädsel tillmättes stor betydelse.⁵⁵ Alla arbetare skulle i princip tåga i sina arbetskläder. Att arbetarna demonstrerade i sina arbetskläder var

⁵³ Vorschlag für die Durchführung der Sekretariatssitzung des Komitees Ostseewoche (KOW) am 24.5.72, i LA Gr BL IV/C/2.18/659, s 8, Protokoll über die Sitzung des Sekretariats des KOW am 26.5.64, LA Gr BL IV/A/2/18/1096, s 200, Bemerkungen für Sekretariatssitzung am 21.6.67 (Krolikowski), i LA Gr Rep 210, Nr 61/2, s 161-164, Protokoll über die Sekretariatssitzung am 11.7.66, i LA Gr Rep 210, Nr 60, s 56, Marquardt (1998), s 37f

⁵⁴ ADN-Information vom 6.7.69, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/20/73, Ostsee-Zeitung 11.7.66, 10.7.67 & 13.7.70

⁵⁵ Massnahmen zur Vorbereitung und Durchführung der Eröffnungsveranstaltung der Ostseewoche 1964, i LA Gr Rep 210, Nr 435, Plan zur Ausgestaltung der Eröffnungsdemonstration zur Ostseewoche 1965, i LA Gr BL IV/A/2/18/1090, Organisationsplan der Eröffnungsveranstaltung zur Ostseewoche 1963 (24.6.63), i LA Gr BL IV/A/2/18/1089, Konzeption für die Eröffnungsdemonstration aus Anlass der Ostseewoche 1966 (3.2.66), i LA Gr Rep 210, Nr 114, jmf. Protte (1996), s 128f

ett sätt för arrangörerna att visa de olika arbetargruppernas samhörighet med den övriga befolkningen och statens ledning. Den symboliserade att alla olika yrkesgrupper i DDR accepterade utvecklingen i landet och stod bakom statens ledning och Östersjöveckans centrala budskap. Att banderoller med Östersjöveckans viktiga paroller bars av arbetare i arbetskläder var också ett sätt att understryka att de politiska budskapen verkligen kom direkt från arbetarna.

Varje sektion i demonstrationen gav vanligen uttryck för flera av de teman som ovan betecknades som centrala i Östersjöveckan. Den inledande sektionen 1964 kan illustrera detta. Allra först bars en banderoll av fiskare i arbetskläder med Östersjöveckans centrala paroll: Östersjön måste vara ett fredens hav. Därefter följde oljeprospekteringsföretaget Grimmen. I denna inledande sektion fanns även Östersjöveckans emblem gjort av blommor. Redan här visade sig några av Östersjöveckans viktigaste teman. Framsteg presenterades genom oljeprospekteringsföretaget. Oljeutvinning var en förväntad framtidsbransch i DDR. Därtill kom betoningen av Östersjöns och Östersjöveckans förenande funktion symboliserad av Östersjöveckans emblem. Från emblemet gick band i de olika deltagarländernas färger. Dessa band hölls av sju unga flickor klädda i deltagarländernas nationaldräkter. Symboliken är mycket tydlig - alla deltagarländer förenades i Östersjöveckans centrala tanke - Östersjön som ett fredens hav.

Arrangörerna ville genom öppningsdemonstrationen presentera utvecklingen i DDR och ge de utländska gästerna en inblick i det östtyska samhällslivet. Viktigt var att visa de förbättringar som de senaste årens socialistiska utveckling lett till för befolkningen i regionen. Utvecklingen i Rostock symboliserade den framgångsrika utvecklingen i hela DDR. Ett återkommande inslag i demonstrationen var att de deltagande företagen visade hur de förbättrat sin produktion. Neptunvarvets olika avdelningar presenterade 1964 ett diagram över årsproduktionen före och efter 1945. De uppvisade framstegen knöts också till Östersjöveckans fredsbudskap. Endast med fred var sådana framsteg möjliga.⁵⁶

Vanligt var att nya produkter och nya tillverkningsmetoder visades upp. Man ville visa att utbudet av industri- och konsumtionsvaror ständigt förbättrades.

⁵⁶ ADN-Information vom 6.7.69, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/20/73, Massnahmen zur Vorbereitung und Durchführung der Eröffnungsveranstaltung der Ostseewoche 1964, i LA Gr Rep 210, Nr 435

Budskapen riktades således inte bara till de utländska besökarna i syfte att visa det östtyska samhällets höga utvecklingsnivå. Även den egna befolkningen skulle inse vilken snabb utveckling DDR genomgått under de senaste åren. 1965 kombinerades en visning av nytt östtyskt mode med en presentation av nya bil- och motorcykelmodeller. På fordonen satt kvinnor klädda i det senaste östtyska modet. Mellan fordonen åkte en lastbil på vilken en modevisning genomfördes.⁵⁷ Den östtyska befolkningens solidaritet, dels inbördes mellan de olika klasserna, dels med sin politiska ledning och även med de nordiska ländernas befolkningar var ett återkommande tema i demonstrationståget. Stoltheten över och samhörigheten med den politiska ledningen demonstrerades av att personer ur tåget överräckte gåvor till prominenserna på hedertribunen. I första hand var det Walter Ulbricht som ärades på detta vis.⁵⁸

Barn och ungdomar hade en viktig roll att fylla i demonstrationen inte minst för att visa befolkningens stolthet över sin stats- och partiledning och dess politik. 1965 bar deltagare på ett stort porträtt av Walter Ulbricht. Från porträttet gick tio band i de östtyska nationsfärgerna. Banden hölls av barn klädda i Ernst-Thälmann-pionjärernas uniform. Det var ett sätt att visa att ungdomen – statens framtid – stödde den socialistiska utvecklingen i DDR som symboliserades av Ulbricht. Ungdomens betydelse visar sig också i att ungdomar under många år utgjorde demonstrationens inledande sektion.

Ett annat viktigt tema var vänskapen med Sovjetunionen och DDR:s tillhörighet till det ”framgångsrika” socialistiska lägret. Detta tema var alltid viktigt i östtyska offentliga politiska ritualer. Samhörigheten med de nordiska staterna och att de stödde den östtyska fredspolitiken var också ett viktigt inslag i demonstrationståget. I tåget presenterades nordiska politiska ledares uttalanden om nedrustning. 1967 tog arrangörerna fasta på den svenska kritiken mot Vietnamkriget och framställde den som ett positivt inslag i den svenska neutralitetspolitiken. I demonstrationstågen framhövdes även deltagarländernas fördelar av relationerna med DDR. För Sveriges del framhövdes

⁵⁷ Plan zur Ausgestaltung der Eröffnungsdemonstration zur Ostseewoche 1965, i LA Gr BL IV/A/2/18/1090, Drehbuch des Demonstrationszuges anlässlich der Jubiläumsostseewoche 1967, i LA Gr Rep 210, Nr 61/2

⁵⁸ Probleme zur Vorbereitung der Ostseewoche (1965), Informationsbericht vom 4.7.65 (Kreiskomitee Ostseewoche Rostock-Land), i LA Gr Rep 210, Nr 112/2

ofta DDR:s betydelse som transitland. Krav från svenska organisationer och politiker på diplomatiskt erkännande av DDR var också stående inslag.⁵⁹

DDR använde vanligtvis offentliga politiska ritualer till att kritisera och distansera sig från Förbundsrepubliken. Temat ingick också i Östersjöveckans demonstrationståg. 1967 var symboliken mycket tydlig. I ett fisknät som bars av personer klädda i deltagarländernas nationaldräkter fångades en haj som symboliserade NATO. Budskapet var att Östersjöländerna gemensamt kunde förhindra att Förbundsrepublikens och NATO:s aggressioner släpptes loss.⁶⁰

Även Östersjöveckans övriga aktiviteter hade politiska syften och presenterade en mycket tydlig positiv bild av DDR. Programmet innehöll kulturella evenemang som teaterföreställningar, informationsmöten, idrotts-tävlingar och folkfester.⁶¹ Folkfesterna skulle t ex ”ställa tanken om samförstånd och de gemensamma intressena av upprätthållandet av freden i centrum och uttrycka socialismens segervisshet [...] [samt] återspegla utvecklingen av samhällslivet i vår region“.⁶² De kulturella aktiviteterna hade till uppgift att uttrycka Östersjöveckans grundtankar om fredlig samexistens, samförstånd mellan folken och visa att normala relationer med DDR var den bästa garantin för fred i Östersjöområdet. De skulle även visa den socialistiska kulturens bredd och mångfald.⁶³

Även idrotten användes som ett politiskt instrument. Idrottsuppvisningarna under Östersjöveckan 1959 hade till uppgift att visa den östtyska sportens framgångar och dess ljusa framtidsutsikter i motsats till den ”rötangripna och osportsliga kapitalistiska idrotten”.⁶⁴ Arrangörerna av sportevenemangen och de östtyska idrottsledarna hade till uppgift att diskutera politiska frågor med

⁵⁹ Plan zur Ausgestaltung der Eröffnungsdemonstration zur Ostseewoche 1965, i LA Gr BL IV/A/2/18/1090. Konzeption für die Eröffnungsdemonstration zur Ostseewoche 1972, i SAPMO-BArch DY13/2282, Drehbuch des Demonstrationszuges anlässlich der Jubiläumsostseewoche 1967, i LA Gr Rep 210, Nr 61/2

⁶⁰ Plan zur Ausgestaltung der Eröffnungsdemonstration zur Ostseewoche 1965, i LA Gr BL IV/A/2/18/1090, Drehbuch des Demonstrationszuges anlässlich der Jubiläumsostseewoche 1967, i LA Gr Rep 210, Nr 61/2

⁶¹ Programm der Ostseewoche 1960, i LA Gr Rep 210, Nr 87, s 1-6

⁶² Komitee Ostseewoche (Sekretariat). Vorlage für das Büro der Bezirksleitung der SED (14.9.59), i LA Gr Rep 210, Nr 87, s 44f

⁶³ Plan zur agitatorischen und propagandistischen Vorbereitung der Ostseewoche 1959, i LA Gr Rep 210, Nr 254, s 2, Beschluss des Büros der BL Rostock der SED zur Vorbereitung der Ostseewoche 1961, i LA Gr Rep 210, Nr 87, s 80f

⁶⁴ Plan zur agitatorischen und propagandistischen Vorbereitung der Ostseewoche 1959, i LA Gr Rep 210, Nr 254, s 13-16

de nordiska idrottsmännen. De nordiska deltagarna visade sig dock vanligen vara motståndare till att blanda samman politik och idrott.⁶⁵

Möten med de utländska besökarna

Olika former av möten med den östtyska befolkningen och officiella östtyska representanter var ett viktigt inslag i Östersjöveckans försök att övertyga de nordiska deltagarna om den framgångsrika utvecklingen i DDR. Från och med 1959 arrangerades större informationsmöten där varje lands deltagare samlades för att lyssna på föredrag om utvecklingen i DDR. Det gavs även tillfälle att ställa frågor till politiker och myndighetspersoner, bl a representanter för utrikesministeriet. Stormötet för de svenska deltagarna 1959 lockade ca 800 personer, 1960 ca 400.⁶⁶ Det anordnades även mindre informationsarrangemang samt studiebesök på industrier och lantbruk.⁶⁷ De bönder och arbetare som skulle möta de nordiska deltagarna förbereddes för att de skulle kunna diskutera på ett politiskt ”korrekt” sätt. Man ville att de övertygande skulle argumentera för den socialistiska utvecklingen i DDR.⁶⁸ Det bör också understrykas att det som visades upp för de utländska besökarna var noga utvalt för att kunna ge en bild av ett på alla områden framgångsrikt DDR. Enligt Östersjöveckans arrangörer erbjöd de mindre mötena och studiebesöken bättre möjligheter att övertyga besökarna om fördelarna med den socialistiska utvecklingen. De mindre sammankomsterna ansågs också vara betydelsefulla för att visa den egna befolkningen hur bra den hade det i jämförelse med de kapitalistiska staternas befolkningar.⁶⁹ Under Östersjöveckan 1962 genomfördes sammanlagt 50 träffar med 1 500 deltagare. Även ett sextiotal studiebesök på olika industrier och lantbruk i regionen genomfördes. I dessa deltog 210 personer från de nordiska

⁶⁵ Information über die Sportveranstaltungen zur Ostseewoche 1968 (20.9.68), i PA-MfAA, C171/71, s 61 & LA Gr BL IV/B/2.18/657

⁶⁶ Einschätzung der Vorbereitung und Durchführung der Ostseewoche 1958, i PA-MfAA, A614, Arbeitsplan des MfAA für die Ostseewoche 1960, i PA-MfAA, A13265, s 157, Protokoll über die Sitzung der Aussenpolitischen Kommission am 22.9.59, i DY30/IV2/20/4, s 9, Vorbereitung und Durchführung eines Freundschaftstreffens zwischen Vertretern der DDR und Persönlichkeiten aus allen Teilnehmerländern an der Ostseewoche 1960 (5.7.60), i LA Gr Rep 210, Nr 87, s 52f

⁶⁷ Bericht über die Ergebnisse der Ostseewoche 1960, i PA-MfAA, A13250, Bericht über die Ergebnisse der Ostseewoche 1959, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/4

⁶⁸ Konzeption für die Vorbereitung und Durchführung der VII. Arbeiterkonferenz der Ostseeländer vom 3-12.7.64 in Rostock (16.4.64), i PA-MfAA, A13368, s 105f, Kreiskommission Ostseewoche. AG Information (Bad Doberan) an Komitee Ostseewoche. Informationsbericht Nr 1 & Nr 2 (2.7 & 3.7.65), i LA Gr Rep 210, Nr 112/1, s 55f, Bericht der Kommission Inlandspropaganda über eingeleitete Massnahmen zur Vorbereitung der Ostseewoche 1967, i LA Gr Rep 210, Nr 61/2, s 4f

⁶⁹ Bericht über die Ergebnisse der Ostseewoche 1960, s 91 & 96, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, s 32, Bericht über die Ergebnisse der Ostseewoche 1959 und Vorschläge für 1960, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/4, s 4f

länderna.⁷⁰ De ämnen som behandlades på informationsmötena utgick från Östersjöveckans centrala tematik. De utländska deltagarnas frågor på mötena handlade ofta om jordbruket i DDR och den socialistiska ekonomin. Arrangörerna försökte dock se till att utrikespolitiska frågor fick större utrymme.⁷¹ Med åren kom arrangörerna att överge stormötena och de mindre informationsmötena för att helt koncentrera sig på olika former av studiebesök och besök i byar i Rostockregionen. Studiebesöken ansågs vara mer effektiva för att övertyga de utländska besökarna och de var uppenbarligen också populärare. De nordiska deltagarna var mer intresserade av att se hur befolkningen i DDR levde än av politiska frågor.⁷²

Att arrangörerna lade större vikt vid att låta deltagarna med egna ögon få se den positiva utvecklingen i DDR innebar inte att man lade ner försöken att övertyga även med talets makt. Man försökte i stor utsträckning föra enskilda samtal med deltagarna eftersom det ansågs vara en effektiv metod att övertyga dem. Tanken var att deltagarna först skulle skapa sig en bild av utvecklingen i DDR för att därefter kunna diskutera de politiska frågor som hängde samman med det iakttagna.⁷³

Hedersdelegationerna hade möjlighet att diskutera politik med högt uppsatta politiker på de mottagningar som den östtyska regeringen genomförde under Östersjöveckan. 1966 samtalade SED:s internationelle sekreterare Hermann Axen med den socialdemokratiske riksdagsledamoten Sten Söderberg om relationerna mellan länderna. Riksdagsledamöterna var dock vanligen mycket försiktiga med att ta ställning i frågan om en normalisering av relationerna mellan DDR och Sverige.⁷⁴

⁷⁰ Vorläufiger Abschlussbericht über die Vorbereitung, die Durchführung und die Ergebnisse der Ostseewoche 1962 (17.7.62), i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/83, s 245-247

⁷¹ Kurze Einschätzung über die politische Vorbereitung der Foren mit Mitgliedern des Büros der Bezirksleitung und Gästen aus den skandinavischen Ländern (4.6.60), i LA Gr BL IV/2/18/1452, s 73, Vorlage für die Sitzung des Komitees Ostseewoche am 21.6.67, i SAPMO-BArch DY13/1862

⁷² Abschlussbericht der DENOG und des Reisebüros der DDR zur Ostseewoche 1970, i LA Gr Rep 210, Nr 471, s 173

⁷³ Abschlussbericht über die Ostseewoche 1963, i PA-MfAA, A14548, s 24, Festlegungen der Aussenpolitischen Kommission vom 25.6.65 zur Ostseewoche, i PA-MfAA, A7777, s 100-102, Stenographische Niederschrift der Tagung des Komitees Ostseewoche am 27.1.67, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/20/71

⁷⁴ Abschlussbericht der Ostseewoche 1963, i PA-MfAA, A14548, s 32f, Information über die Teilnahme schwedischer Gäste an der Ostseewoche 1966, i PA-MfAA, C171/71, s 84-86, Ostsee-Zeitung 6.7.63

Konferenser

Under Östersjöveckan förekom det inte bara mer eller mindre dold politisk agitation i form av informationsmöten, företagsbesök och besök i byar och städer. Även mer öppet politiska aktiviteter genomfördes i form av konferenser och andra internationella sammankomster. De viktigaste var

- arbetarkonferensen
- kvinnokonferensen
- studentmötet och ungdomens sommarläger
- parlamentarikerkonferensen (från 1966)
- kommunpolitikerkonferensen (från 1965)

Alla konferenser och möten var nära knutna till Östersjöveckans övergripande målsättningar, d v s främst propagerandet av den socialistiska samhällsutvecklingen i DDR och betydelsen av ett diplomatiskt erkännande.⁷⁵ Vid sidan av konferenserna fanns det möjlighet för delegaterna att delta i organiserade vänskapsträffar med den östtyska befolkningen, åka på exkursioner och besöka fabriker eller organisationer av intresse. Delegaterna vid kvinnokonferensen 1964 hade möjlighet att skapa sig en bild av den östtyska kvinnans ställning i samhället genom att besöka sjukhus, barn-daghem, fritidshem, industrier, kollektivjordbruk och universitetet i Rostock. Dessutom erbjöds möjligheter till samtal med hemmafruar och kvinnor som var politiskt förtroendevalda.⁷⁶

I mitten av 1960-talet fick Östersjöveckans konferenser ett viktigt tillskott genom en kommunpolitikerkonferens och en konferens för parlamentsledamöter. Arrangörerna önskade med hjälp av konferensen utveckla förbindelser mellan östtyska och nordiska städer. De ville koppla samman en diskussion av kommunalpolitiska problem med Östersjöfolkens strävan efter fred och samförstånd i östtysk tappning. Kommunpolitikerkonferenserna handlade således i stor utsträckning om att presentera och diskutera DDR:s utrikespolitik.⁷⁷ Det nordiska intresset för den första konferensen var mycket begränsat. För att överhuvudtaget kunna genomföra konferensen och undvika ett totalt fiasko fick arrangörerna blixtkalla personer från heders-

⁷⁵ FDJ, Bezirksleitung Rostock, Vorlage über die Vorbereitung und Durchführung des V. Internationalen Sommerlagers der Jugend und Studenten anlässlich der Ostseewoche 1961 (16.5.61), i LA Gr Rep 210, Nr 431, s 41

⁷⁶ Exkursionsplan der Kommission Frauen beim Komitee Ostseewoche anlässlich der Ostseewoche 1964, i LA Gr BL IV/A/2/18/1097, s 19-25

⁷⁷ Durchführung eines kommunalpolitischen Treffens (14.12.65), i LA Gr Rep 210, Nr 486, s 94f

delegationerna som inte var kommunpolitiker. Det första året deltog inga svenska kommunpolitiker. Året efter var den svenska uppslutningen något bättre. Då deltog Hjalmar Mehr, finansborgarråd i Stockholm och Gösta Stener, kommunfullmäktiges ordförande i Tranås.⁷⁸

Från och med 1966 arrangerades konferenser för parlamentsledamöter. För att skapa förutsättningar för ett så brett deltagande som möjligt från de nordiska länderna fördes inget officiellt protokoll och inga journalister var närvarande.⁷⁹ På konferenserna diskuterades olika fredsfrågor kopplade till Östersjön. Betydelsen av ett diplomatiskt erkännande av DDR som ett sätt att säkra freden underströks. Det svenska deltagandet låg normalt sett på ca 10-15 riksdagsledamöter. Svenskarna, normalt med undantag av kommunisterna, vägrade dock vanligen att rösta för de appeller och kommunikéer som konferensen beslutade om. Innehållet i dessa appeller och kommunikéer utgjordes oftast av krav på diplomatiskt erkännande av DDR. Svenskarna var också generellt sett försiktiga i debatterna och yttrade sig sällan.⁸⁰

Östersjöveckans resultat

Denna diskussion av Östersjöveckans resultat bygger huvudsakligen på utvärderingar från olika nivåer i den östtyska parti- och statsapparaten. De metoder som användes under Östersjöveckan för att informera om DDR och utveckla relationerna med Sverige och övriga nordiska stater var i stort desamma som i den övriga utrikespolitiken. Därför kan denna diskussion även bidra till att mer generellt belysa resultaten av de östtyska ansträngningarna gentemot Sverige.

Att större delen av de utländska deltagarna var kommunister eller hade sympatier långt ut på vänsterkanten var ett stort problem för arrangörerna. 1963 uppskattades att ca 40 procent av deltagarna var medlemmar i kommu-

⁷⁸ *ibid*, s 95, Chronik der 8. Ostseewoche (1965), i LA Gr Rep 210, Nr 26, s 156, Schwedische Teilnehmer am Treffen der Kommunalpolitiker in Rostock, i PA-MfAA, A7777, s 14

⁷⁹ De svenska deltagarna på parlamentarikerkonferensen var inte under de år som här är aktuella officiellt utsända av riksdagen. De deltog i konferensen som privatpersoner.

⁸⁰ Bericht über die schwedische Delegation auf dem IV. Parlamentariertreffen im Juli 1969 (16.7.69), i PA-MfAA, C173/71, s 64-67, Einschätzung des V. Treffens von Parlamentsabgeordneten am 14-15.7.70, i SAPMO-BArch DY30/vorl. SED/40802, Einschätzung der VI. Konferenz von Parlamentariern am 13-14.7.71, i SAPMO-BArch DY30/vorl. SED/40802, Einschätzung der VII. Parlamentarierkonferenz, i SAPMO-BArch DY30/IVB2/20/429. Riksdagsledamöter från alla partier deltog i konferenserna även om socialdemokrater, centerpartister och kommunister var bäst representerade. Jmfr Linderoth (2002a), s 278-282

nistpartierna. Målet var att politiskt inflytelserika personer skulle delta.⁸¹ Det svenska deltagarantalet varierade under åren men var relativt stort. Den svenska deltagargruppen utgjorde vanligen den största eller, efter den danska, den näst största nordiska gruppen. 1961 kulminerade det svenska deltagarantalet med 2 833 personer. De kommande åren låg antalet svenska deltagare på mellan ca 1 200 och 1 400 personer. 1967 deltog över 2 000 svenskar. De kommande åren minskade åter antalet svenska deltagare.⁸²

Det visade sig snabbt att arrangörerna hade mycket svårt att få deltagarna att ta till sig det östtyska politiska budskapet. Ofta var de svenska delegaterna vid de olika konferenserna svårare att hantera än övriga nordiska länders delegater. Svenskarna var betydligt försiktigare i politiska frågor.⁸³ Tveksamheten till DDR:s politiska ambitioner med Östersjöveckan fanns också i de svenska kretsar som stod DDR närmast. Tore Svensson, Föreningen Sverige-DDR:s sekreterare, menade att östtyskarna måste vara försiktiga med politisk propaganda. Han hävdade att det viktiga var att deltagarna fick se och uppleva DDR. Östtyska representanter borde därför inte pressa deltagarna till politiska samtal. En liknande uppfattning gav företrädare för SKP:s ledning uttryck för 1962.⁸⁴

Även bland de vanliga svenska deltagarna var det svårt för arrangörerna att föra fram sitt politiska budskap. Många svenskar menade t ex att det inte fanns någon frihet i DDR och att bönderna tvingades in i kollektivjordbruken. Uppfattningen att man var i DDR på semester och inte för att föra politiska samtal var vitt spridd. Det krävdes många samtal med östtyska funktionärer från olika partier och de stora organisationerna, utflykter och företagsbesök samt kontakter med befolkningen innan deltagarna var beredda att diskutera

⁸¹ Abschlussbericht über die Ostseewoche 1963, i PA-MfAA, A13368, s 30 & i LA Gr BL IV/A/2/18/1109, s 23, Protokoll über die am 7.12.63 stattgefundene Beratung des ZK der SED mit den Vertretern der Bruderparteien zur Vorbereitung der Ostseewoche 1964, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/20/67, Protokoll über die Sitzung des Sekretariats des Komitees Ostseewoche am 24.3.64, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/20/68, Über einige Probleme zur Tagung der Aussenpolitischen Kommission (oktober 1963), i LA Gr Rep 210, Nr 89, s 30

⁸² Bericht über die Ergebnisse der Ostseewoche 1961 (BL Rostock), i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, s 214, Abschlussbericht über die Ostseewoche 1963, i PA-MfAA, A13368, s 28, Bericht über die Ostseewoche 1967, i LA Gr BL/IV/A/2.3/352, s 99, Scholz (1990), s 157

⁸³ Bericht über die Ergebnisse der Ostseewoche und Vorschläge für 1960, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/4, s 12, Bericht von der Sitzung des Ständigen Komitees der Arbeiterkonferenz der Ostseeländer vom 28-29.1.61, i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, s 162

⁸⁴ Aufzeichnungen von einer Beratung der Bruderparteien der Ostseeländer über den Verlauf der Ostseewoche 1961 (13.7.61), i SAPMO-BArch DY30/IV2/20/82, s 176 & 207, Information über die Aussprache mit den Genossen des ZK der Kommunistischen Partei Schweden (10-12.10.62), i LA Gr BL IV/A/2/18/1077, s 131f

politiska frågor.⁸⁵ Ett problem för arrangörerna var också att det huvudsakligen var övertygade kommunister som deltog i de olika mötena med de svenska deltagarna. En stor del av svenskarna höll sig helt borta från arrangemang med tydlig politisk karaktär. 1966 bedömdes att endast 10-15 procent av de svenska deltagarna hade närvarat vid sådana arrangemang. Många svenska deltagare tyckte att det lades alltför stor vikt vid kritik av utvecklingen i Förbundsrepubliken. De ville istället få mer information om DDR och bättre möjligheter att lära känna den östtyska befolkningen. Positivt för arrangörerna var dock att de trots det ringa intresset för de politiska mötena ofta kunde konstatera ett generellt stort intresse för den östtyska utvecklingen på olika områden.⁸⁶ Enligt de östtyska utvärderingarna blev dock de svenska besökarna med tiden alltmer positiva till ett diplomatiskt erkännande av DDR. 1970 uppskattades att majoriteten av de svenska deltagarna i Östersjöveckan var för ett diplomatiskt erkännande. De flesta hävdade emellertid samtidigt att erkännandet först kunde bli aktuellt när Förbundsrepubliken normaliserat sina relationer med DDR.⁸⁷ Arrangörerna kunde också glädja sig åt att medlemmarna i den svenska hedersdelegationen allt oftare innehade politiska positioner. Från och med 1962 deltog årligen svenska riksdagsledamöter i aktiviteterna under Östersjöveckan.⁸⁸

Östersjöveckan ägnades inte särskilt stor uppmärksamhet i den svenska eller nordiska pressen. I de fall som tidningarna rapporterade var det vanligen i form av kortare notiser. Det var ovanligt att de större svenska tidningarna hade korrespondenter på plats.⁸⁹ I början av 1970-talet verkar dock intresset för Östersjöveckan ha ökat något bland svenska massmedier. 1971 var ca ett dussin svenska journalister på plats, bl a en reporter från Sveriges Radio.⁹⁰

⁸⁵ Die Ostseewoche 1964 und Schlussfolgerungen für die weitere Gestaltung der auslandsinformativischen Arbeit nach Nordeuropa, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/21/4

⁸⁶ Bericht über die Durchführung der Ostseewoche 1962 und die Massnahmen der Vorbereitung 1963, i SAPMO-BArch DY30/IVA2/20/66, Einschätzung zum Ergebnis der politischen Arbeit unter den Touristen aus Nordeuropa während der Ostseewoche 1966 (DENOG), i SAPMO-BArch DY13/2040, Politische Abschlusseinschätzung des Wirkens der DENOG zur Ostseewoche 1968 (16.8.68), i SAPMO-BArch DY13/1863

⁸⁷ Abschlussbericht der DENOG und des Reisebüros der DDR zur Ostseewoche 1970, i SAPMO-BArch DY13/1864

⁸⁸ Svenska Komittén för Östersjöveckan. Verksamhetsberättelse 1962, i LA Gr Rep 210, Nr 451

⁸⁹ Abschlussbericht über die Ostseewoche 1963, i PA-MfAA, A13368, s 32 & i PA-MfAA, A14548, s 29, Journalisten zur Ostseewoche 1968 und 750-Jahrfeier (11.9.68), i PA-MfAA, C171/71, s 42, Internationales Presseecho zur Ostseewoche 1971, i LA Gr Rep 210, Nr 274

⁹⁰ Svenska Komittén för Östersjöveckan. Verksamhetsberättelse Östersjöveckan 1971, i LA Gr Rep 210, Nr 454, s 45, Internationales Presseecho zur Ostseewoche 1971, i LA Gr Rep 210, Nr 274

Avslutning

Under perioden från ungefär mitten av 1950-talet till 1973 dominerades DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige av en strävan efter diplomatiskt erkännande. Sverige var ett av de viktigaste västeuropeiska länderna för den östtyska utrikespolitiken. DDR:s målsättning var att utnyttja alla kontakter med svenskar i strävan att förbättra relationerna. Man ville utveckla relationerna på alla områden och föra upp dem på en högre nivå. Helst ville man nå officiella överenskommelser. Information om DDR och den östtyska samhällsutvecklingen var ett centralt inslag i utrikespolitiken. DDR presenterades som en fredsälskande, framgångsrik socialistisk tysk stat. Man ville övertyga svenskarna om betydelsen av ett diplomatiskt erkännande. Otraditionella utrikespolitiska instrument som kultur, manifestationer och ceremonier hade en viktig roll i detta sammanhang. Östersjöveckan är ett mycket belysande exempel. Arrangörernas målsättning med arrangemanget var att de nordiska deltagarna skulle revidera det som ansågs vara felaktiga uppfattningar om DDR. Deltagarna möttes av en idealbild av DDR. Denna idealbild skulle övertyga dem om att DDR var överlägset de kapitalistiska staterna på många områden som t ex socialväsende och utbildning. Presentationen av en idealbild av DDR som fredssträvande och framgångsrikt sammankopplades med strävan efter diplomatiskt erkännande. Det hävdades att de nordiska staterna kunde bidra till att säkra freden genom att normalisera sina relationer med DDR. Östersjöveckan var redan från början en del i den östtyska strävan efter diplomatiskt erkännande. Den skulle bidra till att stärka de krafter i de nordiska länderna som var för en normalisering av relationerna med DDR. Samtidigt ville arrangörerna värva nya personer som i sina respektive hemländer aktivt kunde stödja DDR:s utrikespolitiska ambitioner. Östersjöveckan kan också ses som ett instrument för den östtyska politiska ledningen att stärka sin legitimitet. Folket skulle känna stolthet över DDR:s socialistiska framsteg och på så sätt bindas närmare till SED.

DDR gjorde stora ansträngningar att utveckla relationerna med Sverige men nådde endast smärre framgångar. Visserligen utvecklades relationerna mellan länderna långsamt men kontinuerligt med undantag för perioden efter Berlinmurens byggande 1961 och Tjeckoslovakienkrisen 1968. Relationerna förblev dock på en låg och inofficiell nivå. I vilken mån DDR:s ansträngningar bidrog till det svenska diplomatiska erkännandet i december

1972 är mycket svårt att bedöma. Sannolikt bidrog dock de östtyska påtryckningarna på den svenska regeringen endast i liten grad till beslutet. Viktigast i sammanhanget var utan tvekan att Förbundsrepubliken gav upp sitt motstånd mot att andra stater erkände DDR som en suverän stat.

Referenser

Otryckta källor

Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO-Barch), Berlin
Politisch-historisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bestand MfAA (PA-MfAA), Berlin
Landesarchiv Mecklenburg-Vorpommern (LA Gr), Greifswald

Litteratur

Adomeit, Hannes (1998), *Imperial Overstretch: Germany in Soviet Policy from Stalin to Gorbachev*. Baden-Baden
Ekengren, Ann-Marie (1999), *Av hänsyn till Folkkräften? Svensk erkännandepolitik 1945-1995*. Stockholm
Hentilä, Seppo (1998), Finland als Schwerpunkt der Auslandsarbeit der DDR "im nichtsozialistischen Wirtschaftsraum" – Ende der 60er/Anfang der 70er Jahre. i: Kuparinen, E. (red) *Am Rande der Ostsee*. s 360-378. Turku
Herbst, Ludolf (1994), Abhängigkeit oder Interdependenz? (Kommentar). i: Kocka J. & Sabrow, M. (red) *Die DDR als Geschichte*. s 186-190. Berlin
Hubel, Helmut (1980), *Rüstungskontrollpolitik im Ostseeraum. Zur Steuerung der nordeuropäischen Sicherheitsbeziehungen innerhalb des Ost-West-Konflikts (1944-1978)*. Frankfurt am Main
Lemke, Michael (1999), Prinzipien und Grundlagen der Aussenbeziehungen der DDR in der Konstituierungsphase des DDR-Aussenministeriums 1949-1951. i: Lemke, M. (red) *Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945-1953)*. s 237-274. Köln
Linderoth, Andreas (2002a), *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949-1972*. Lund
Linderoth, Andreas (2002b), Schweden und der Bau der Berliner Mauer. i: Timmermann, H (red) *1961 – Mauerbau und Aussenpolitik*. s 245-268. Münster
Marquardt, Edita (1998), Feste und Feiern. i: Fix, U. (red) *Ritualität in der Kommunikation der DDR*. s 1-50. Frankfurt am Main
Nogee, J. L. & Donaldson, R. H. (1981), *Soviet Foreign Policy since World War II*. New York
Petersson, Bo (1994), *Med Moskvas ögon. Bedömningar av svensk utrikespolitik under Stalin och Chrusjtjov*. Stockholm
Protte, Katja (1996), Zum Beispiel ... der 1. Mai 1951 in Ost-Berlin – Agitation, staatliche Selbstdarstellung und Utopie. i: Vorsteher, D. (red) *Parteiauftrag: ein neues Deutschland. Bilder, Rituale und Symbole der frühen DDR*. s 118-135. Berlin
Putensen, Dörte (2000), *Im Konfliktfeld zwischen Ost und West. Finnland, der Kalte Krieg und die deutsche Frage (1947-1973)*. Berlin
Schmidt, Werner (2002), *Antikommunism och kommunism under der korta 1900-talet*. Lund

- Scholz, Michael F (1988), Der Weg zur ersten Ostseewoche in Rostock 1958. i: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Jg. 36, Nr. 4, s 317-324
- Scholz, Michael F. (1990), *"Die Ostsee muss ein Meer des Friedens sein" – die Rostocker Ostseewochen in der Aussenpolitik der DDR*. Dissertation. Greifswald
- Scholz, Michael F. (1993), Östen Undén und die DDR. Schwedische Deutschlandpolitik in den fünfziger Jahren. i: *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*, Jg. 41, Nr. 4, s 391-417
- Scholz, Michael F. (2000), *Skandinavische Erfahrungen erwünscht?* Stuttgart

Frivilligt engagemang i Tyskland

Den svenska välfärdsstaten befinner sig i kris. Under den senaste tioårsperioden har en lång rad rapporter, av vilka kanske Välfärdsbokslutet¹ är den viktigaste, visat på ett ökat antal välfärdsproblem och den offentliga sektorns oförmåga att tackla dessa problem. En lösning som återkommer i många olika dokument och politiska uttalanden är att lämna ett större utrymme för den tredje sektorn. Ett starkare civilt samhälle skulle dessutom ge upphov till nya former av politiskt deltagande och demokrati och gynna framväxten av det sociala kapitalet. I denna utbyggnad av den tredje sektorn är det naturligt att söka inspiration och kunskap från vårt södra grannland Tyskland där den sociala ekonomin sedan många år är väl etablerad. Syftet med denna artikel är att belysa och diskutera tyskarnas benägenhet till medborgerligt engagemang. Finns det någon speciell förklaring till detta tyska engagemang? Materialet hämtas från ett antal både tyska och inter-nationella undersökningar av både nyare och äldre datum.

Den tyska modellen i förändring

I juni 1999 presenterade den tyska förbundskanslern Gerhard Schröder en budget som sades vara det största reformprojektet någonsin i den tyska historien. I juli samma år publicerade finansministern en rapport som försvarade en radikal förändring av den tyska ekonomiska politiken. Huvudbudskapet var att statens roll skulle minska medan individens person-liga ansvar för den egna välfärden skulle öka. Detta var helt i enighet med regeringsdeklarationen 1998 som betonade värdet av olika typer av frivilligt engagemang. Denna anda, ”die neue Mitte”, är inte kopplat till något specifikt parti utan snarare till ett antal politiker och högre administratörer. Schröder har dock haft anse- nliga problem att övertyga vänsterfalangen inom det egna partiet om värdet av denna politik. I skrivande stund pågår stora demonstrationer mot neddrag- ningarna inom välfärdspolitiken.

¹ SOU 2001:79

Inom den tredje sektorn har de sex stora² ”Wohlfahrtsverbände” förändrats både externt och internt under de senaste åren. Deras tidigare privilegierade ställning har ifrågasatts som en följd av förändringar i lagstiftningen³, en förändrad socialpolitik samt uppkomsten av nya grupper med andra behov och problem⁴. Diskussionen om det civila samhället och betydelsen av det lokala samhället har också varit en viktig förklaring till varför dessa organisationer förlorat i betydelse till förmån för självhjälpsrörelsen och andra mindre organisationer. Medlemskapet i ”Wohlfahrtsverbände” har minskat och företrädare för organisationerna ser pessimistiskt på möjligheten att rekrytera nya frivilliga trots riktade kampanjer. Samtidigt ökar aktiviteten inom andra former av den tredje sektorn.

Kritiken av den tyska modellen har stora likheter med det missnöje som i Sverige riktats mot den offentliga sektorn. Klienterna har en alltför begränsad valfrihet, ”Wohlfahrtsverbände” är alldeles för byråkratiska, det finns små möjligheter att delta i beslutsprocessen och flexibilitet saknas för att snabbt och effektivt ta hand om nya problemområden. Ett alternativ till den korporativa kartellen mellan stat och ”Verbände” är små solidariskt organiserade självhjälpsgrupper som kan reagera snabbt på nya utmaningar med olika slags stöd och service⁵. Många grupper har etablerats, ofta som en reaktion på bristerna hos de nuvarande välfärdsorganisationerna, detta gäller Verbände såväl som den offentliga sektorn.

Självhjälpsrörelsen grundades i Tyskland i slutet av 60-talet. De första grupperna startades av personer med speciella behov eller av deras anhöriga och vänner, ibland av alla tillsammans. I vissa fall involverades också professionella. Målsättningen var att få till stånd en bättre vård, att svaga grupper skulle bli integrerade i samhället och att skapa möjligheter till påverkan av relevanta lagar och bestämmelser. Under 1968 års politiska omvälvningar kämpade stora grupper för personlig frigörelse, mot etablissemangen och mot styrelseskickets och experternas dominans. Många ogillade att staten kunde kontrollera väsentliga delar av deras liv och de ifrågasatte också de professionellas auktoritet. Personlig utveckling och en högre grad av medvetenhet blev viktiga mål. Sedan mitten av 70-talet har antalet självhjälpsgrupper vuxit la-

² Jag syftar här på Deutscher Caritas Verband, Diakonisches Werk, Deutscher Paritätischer Wohlfahrtsverband, Deutsches Rotes Kreuz, Zentralwohlfahrtsstelle der Juden und Arbeiterwohlfahrt

³ Se text Pflegeversicherung

⁴ Se Heinze m fl 1997

⁵ Heinze/Olk 1981

vinartat. De är väl integrerade inom den sociala sektorn och det skulle inte vara möjligt att klara av verksamheten utan dem⁶. Enligt aktuella beräkningar finns det ca 70 000 självhjälpsgrupper i Tyskland vilket är mer än i något annat land⁷.

Speciellt för den välutbildade medelklassen blev självhjälpsrörelsen ett sätt att kombinera frivilligt arbete med lokal demokrati. Vissa forskare menar att vi här hittat nya former av individualism i den postmoderna andan i kombination med solidaritet i den lokala miljön⁸.

I början av 80-talet började den dåvarande CDU-regeringen ge ekonomiskt stöd till självhjälpsrörelsen. Bidrag gavs inte bara till olika grupper utan även till samordningen av verksamheten på lokal, regional och central nivå⁹. 1997 gav Tysklands 16 delstater 14 miljoner dollar till stöd för självhjälpssektorn varav fem var öronmärkta för olika samordningsfunktioner. Dessutom tillkommer pengar från kommunerna och försäkringsbolagen. De sistnämnda bidrog med ca 6 miljoner dollar 1996.

Den sociala infrastrukturen som stöder kollektivt handlande i de västra delarna är mindre väl utbyggd i öst. Banden mellan olika intressegrupper och deras medlemmar är betydligt svagare. På grund av rädsla för free riders måste intressegrupperna kombinera sina politiska ambitioner med substantiella fördelar för sina medlemmar¹⁰. Det saknas organisatorisk tradition och gruppintresset och gruppidentiteten är förhållandevis svagt utvecklade. Både företagorganisationer och fackföreningar har blivit konfronterade med motsäggelsefulla intressen. Omstruktureringen av näringslivet med vidhängande friställningar har inriktats på att rädda individuella företag. Intressekonflikter har uppstått mellan anställda och det stora antalet arbetslösa. Dessa faktorer har tillsammans gett upphov till en mera individualistisk kultur som nu börjar ta form även i väst¹¹.

Förekomst av frivilligt engagemang

Inspiration till denna undersökning om tyskarnas benägenhet till medborgar-engagemang fick jag under en intervju med Klaus Balke vid NAKOS (Natio-

⁶ Enligt intervjuer med Deutsches Zentrum für Altersfragen

⁷ NAKOS

⁸ Se t ex Bode/Evers 2000

⁹ Brauns/Kramer 1989

¹⁰ Padgett 1996

¹¹ Deutsches Zentrum für Altersfragen

nale Kontakt- und Informationsstelle zur Anregung und Unterstützung von Selbsthilfe-gruppen) i Berlin 1999. Vi diskuterade den tyska självhjälpsrörelsens explosionsartade tillväxt men också den tyska beredvilligheten att utöva frivilligt arbete. I denna artikel används begreppet *Bürgerschaftliches Engagement* som definieras som

*ein Oberbegriff für Ehrenamt, Freiwilligenengagement und Selbsthilfe*¹²

Det är viktigt att poängtera att detta medborgarengagemang endast innefattar det arbete i organiserad form som vi i Sverige normalt kallar den tredje sektorn eller social ekonomi och inte arbete som utförs av den informella sektorn, d.v.s. verksamhet som bygger på relationer, t ex familjen, vänner, granar och släktingar¹³. Detta arbete inom den informella sektorn kan i Tyskland inte alltid betraktas som frivilligt.

Klaus Balke redogjorde för en då nyligen avslutad enkätundersökning om tyskarnas inställning till detta medborgarengagemang¹⁴. Frågeformulär hade skickats inte bara till de redan aktiva utan också till personer som inte var engagerade. Totalt svarade ca 3 000 slumpvis utvalda vuxna medborgare i hela Tyskland på enkäten. Det vanligaste argumentet bland de icke-aktiva var

Mich hat noch nie jemand angesprochen

För en svensk är detta resultat högst förvånande. Jag har senare tagit del av undersökningen i sin helhet och kan konstatera att resultatet stämmer. Frågan om varför respondenten inte var engagerad var konstruerad med öppet svarsalternativ och formuleringar i likhet med att inte än ha blivit tillfrågad var det mest frekventa svaret även om inte majoriteten hade angivet detta skäl. Av studien framgår också att 38 % av tyskarna var engagerade, fördelade på 39 % i väst och 35 % i öst. Misstanken om att vara ett redskap i det politiska sparandet var påtaglig bland de tillfrågade men detta var också det enda verkligt negativa. I övrigt var medborgarengagemanget starkt fritidsorienterat, de sociala målen dominerade. Professor Klages menar att av de två tredjedelar av befolkningen som ännu inte är engagerade kan ca 40 % vara beredda att åta sig uppdrag. Det finns alltså en mycket stor potential för att ytterligare

¹² Se bl a NAKOS INFO 56 September 1998

¹³ Hjälp från den informella sektorn kan definieras som "care provided to individuals in contact with them through links which have not been created in order to provide that care", Payne 1995 p 127

¹⁴ Klages/Gensicke 1999, Gensicke, 2000

bygga ut den tredje sektorn i Tyskland. Klages talar här om en ”riesige schlafende Ressource”. För att suga upp och behålla denna stora resurs, av Klages i en nyare undersökning uppskattad till 16 miljoner männis-kor¹⁵, krävs en mer aktiv, konkret värvning för medborgerliga uppdrag samt att organisationerna inom den tredje sektorn arbetar för kvalificering och motivering av sina medlemmar.

I Tyskland genomförs en lång rad upprepade attitydundersökningar och välfärdsundersökningar. Inställning till politik, politiskt deltagande, fritidsintresse och religiösa aktiviteter efterfrågas. Andra undersökningar har kommit fram till samma resultat som Klages, här kan t ex nämnas ”Sozio-oekonomischen Panel” från åren 1984 till 1994 som visar på en femprocentig ökning av engagemanget¹⁶ och von Rosenbladts undersökning från år 1999 som omfattade 15 000 respondenter. Engagemanget gäller såväl gamla som unga, i åldersgruppen 14 till 24 år var aktiviteten t.o.m. något högre. Vi kan alltså inte se någon avmattning för kommande generation. ”Der Wohlfahrts-survey” genomfördes första gången 1978 och har sedan fortsatt med jämna mellanrum i stort sett med samma frågor i replikationssyfte. Intervjufrågor ställdes till ett representativt urval av hela den vuxna befolkningen. Här kan konstateras att andelen som inte är medlem i någon organisation alls¹⁷ har minskat något, från 49 % 1978 till 42 % 1998 i Västtyskland och ökat något i Östtyskland från 53 % 1993 till 62 % 1998¹⁸.

Deltagandet följer det internationella mönstret, mer engagemang på landsbygden än i storstäderna, mer engagemang med stigande utbildning och position i arbetslivet, gärna engagemang inom flera organisationer samtidigt och större engagemang bland barnfamiljerna. 11% kunde tänka sig att utvidga sitt engagemang om något intressant alternativ dök upp medan ca en tredjedel av de aktiva kände att kraven var för stora och funderade på att reducera sitt engagemang¹⁹.

Vi kan jämföra detta engagemang med Sverige där enligt statistiken halva den vuxna befolkningen utför någon form av oavlönat arbete. Emellertid är denna statistik till föga hjälp då den i likhet med ”Wohlfahrtssurvey” ger en

¹⁵ Helmut Klages, tal vid Symposium zum bürgerschaftlichen Engagement den 27 januari 2001 i Kiel

¹⁶ Heinze/Keupp 1998

¹⁷ Här innefattas alla slags organisationer, även t e x partier, som inte är medräknade i de andra undersökningarna

¹⁸ Schöb, 2001

¹⁹ von Rosenblatt 2001

skrev bild av verkligheten. I Sverige är verksamhet inom idrottsrörelsen, hyresgästföreningen och fackliga uppdrag inkluderade i dessa siffror. Den svenska tredje sektorn bygger på medlemskap och folkrörelsetraditionen och ses som en viktig skola för demokrati. Organisationerna fyller en social funktion för den inre kretsen och är inte etablerade för att ge stöd till medmänskorna. Alla är alltså inte relevanta när vi talar om medborgerligt engagemang.

Även om viljan till engagemang inom den tredje sektorn fortfarande är stark i Tyskland visar samma undersökningar att motiven till engagemang och önskemål om form för engagemang har förändrats. Som i andra västländer har de mer kollektiva identifikationerna fått ge vika för mera liberala värderingar i ett individcentrerat och pluralistiskt samhälle. Denna förändring har också påverkat det frivilliga medborgerliga engagemanget dock inte som ett hinder utan snarare som en ännu starkare beredskap att delta²⁰. Klassiska organisationer för medborgarengagemang som kyrkorna, partierna, fack-föreningarna och "Wohlfahrtsverbände" tappar, som tidigare nämnts, medlemmar, medan olika föreningar, självhjälpsrörelsen och nya institutionella former för engagemang såsom frivilligbyråer, agenturer för utbyte av tjänster och olika former av nätverkskonstellationer har ökat i betydelse och popularitet. När diskussionen om en nedgång i engagemang förs i Tyskland är det främst dessa förstnämnda organisationer som inte längre lyckas locka till sig eller ens behålla medlemmar.

Det postmoderna samhället har medfört en mer kritisk attityd till hierarkier och auktoritära styrelseskick medan intresset för demokrati och eget deltagande i den politiska processen, speciellt på lokal nivå, har ökat²¹. Detta stämmer väl in på förändringar i engagemang hos tyskarna. Viljan till engagemang har uppenbarligen inte minskat men förändrats i samstämmighet med förändringarna i samhället. Tidigare var invånarna i huvudsak kopplade till varandra genom familjen och arbetet. Nu har familjen minskat i betydelse. Många människor väljer att leva ensamma, de som bildar familj gifter sig senare och får färre barn. Även arbetslivet har förändrats. Många är arbetslösa och många arbetar i tidsbegränsade projekt. Utbildningsnivån är högre och människor flyttar flera gånger för arbetets skull. Därför har den sociala betydelsen av familjen, grannar och institutioner minskat, den moderna människan letar efter snabba kontakter och bryter lätt upp dem igen. I ett sådant

²⁰ Helmut Klages, tal vid Symposium zum bürgerschaftlichen Engagement den 27 januari 2001 i Kiel

²¹ Inglehart 1999

samhälle kan frivilligt arbete vara ett sätt att känna samhörighet och solidaritet men det finns inte rum för eller önskemål om långsiktiga förpliktelser.

Det finns också i Tyskland en diskussion om att inträdet i det postmoderna samhället skiljer sig från andra länder. Här framhålls historiska förklaringsfaktorer som kejsarriket, Weimar-republiken och nazisttiden men också modernare faktorer som återföreningen av två mycket olika landsdelar. Kanske är Tyskland ett specialfall där individualiseringsprocessen blir delvis neutraliserad eller finner andra riktningar²².

Förklaringsmodeller

Varför är då benägenheten att engagera sig i frivilligt arbete högre i Tyskland än i Sverige? I litteraturen finner vi en rad förklaringsfaktorer till varför människor engagerar sig i verksamheter inom den tredje sektorn. Det har konstaterats att utvecklingen från materialistiska värderingar, d.v.s. behov av ekonomisk trygghet och fysisk säkerhet, mot postmaterialistiska värderingar där materiella behov överskuggas av önskemål om tillhörighet, deltagande och möjlighet att få framföra sina åsikter, inte ser likadan ut i Tyskland jämfört med ett antal andra västeuropeiska länder²³. 1970 började Tyskland på en lägre nivå av postmaterialistiska värderingar än alla de andra länderna. Omfattningen av dessa värderingar steg kraftigt i Tyskland så att landet 1994 hade passerat Belgien och Irland men låg fortfarande kraftigt under Danmark, USA och Nederländerna. Detta kan förklaras av Tysklands besvärliga läge efter andra världskriget där en återhämtning inte hade gjorts vid 70-talets början.

Diskussionen om denna förskjutning från materialistiska till postmaterialistiska värderingar, ofta förknippade med Ronald Inglehart, är en av tre ofta framförda förklaringsfaktorer till ett ökat medborgar-engagemang²⁴. Dessa förändrade värderingar leder, i likhet med Mashlows stegeteorin, till en kvalitativt högre kulturell och politisk utvecklingsnivå med högre benägenhet för engagemang som ger ett större frivilligt deltagande. Denna i och för sig logiska ansats har kritiserats för att vara en ”evolutionistischer Voluntarismus” och för brist på tillförlitliga mät-

²² van Deth 2001

²³ Inglehart 2000. De aktuella länderna var USA, UK, Frankrike, Västtyskland, Italien, Nederländerna, Belgien, Danmark och Irland.

²⁴ Hepp 2000

instrument. Enligt denna förklaringsmodell skulle tyskarna snabbt ha ökat sitt engagemang sedan 70-talet. Så är inte fallet, engagemanget har varit högt hela tiden även om formerna har gradvis förändrats.

Elisabeth Noelle-Neumann anför i stället den kulturpessimistiska förklaringsmodellen. Enligt denna tes har gemenskap gått förlorad när kyrkan och religionen minskat i betydelse och när nya etiska värderingar uppstått inom arbetslivet innebärande en ny syn på auktoritet och hierarki, kort sagt ett allmänt förfall av många tidigare värderingar. Detta har lett till en ny önskan om kollektiva mönster och en renässans för plikt och ordning som man hoppas finna i tredje sektorns organisationer. Denna modell erbjuder en mera trolig förklaring till det tyska engagemanget av idag.

Den tredje förklaringsfaktorn står Helmut Klages för. När det gäller motiv till engagemang ses förändringen under de senaste 40 åren som en väg från "Pflicht- und Akzeptanzwerten hin zu Selbstentfaltungswerten". Arbetet måste ge glädje och tillfredställelse och innefatta möjligheter att använda och utveckla egna färdigheter och kunskaper. Den altruistiske hjälparen med ett livslångt engagemang är ersatt av en lika villig medmänniska som föredrar kortsiktiga, överskådliga projekt och som kräver respekt för sin kapacitet, att få delta i beslutsprocessen och att få utbyta erfarenheter med andra. Att engagemanget ska ge något tillbaka stämmer väl in på önskemålen i dagens Tyskland.

En tes som då och då framförs, framförallt från svenskt håll, är att tyskarna helt enkelt har varit tvingade att utföra frivilligt arbete eftersom den tyska välfärdsstaten har varit mindre väl utbyggd än den svenska. Denna förklaringsmodell enligt devisen "nöden har ingen lag" stämmer dock inte. Den tyska ekonomin, som för närvarande befinner sig i en djup kris, har under en lång rad år blomstrat. Det har funnits ett betydande utrymme för att bygga ut välfärdsstaten om den politiska viljan hade gått i denna riktning. Men såväl kristdemokratiska som socialdemokratiska regeringar har valt att behålla den konservativa formen av välfärdsstat²⁵.

En annan förklaring är att i Tyskland finns det betydligt fler hemmafruar som kan engagera sig i frivilligt arbete. Inte heller detta räcker som förklaring. Den kvinnliga förvärvsfrekvensen har under senare år stigit i Tyskland vilket

²⁵ Se Esping-Andersens kategorisering 1990

då skulle innebära en nedgång i det frivilliga engagemanget. Så är inte fallet, tvärtom kan en liten ökning urskiljas. Kvinnorna i det forna Östtyskland som efter återföreningen drabbats av en betydande arbetslöshet har inte heller varit beredda att byta ut arbete mot frivilligt engagemang. Dessutom är det inte bara hemmafruar som är aktiva. Ungdomar, förvärvsarbetande, arbetslösa och pensionärer, alla drar sitt strå till stacken.

Nästa fråga blir då varför Sverige har en typ av välfärdsstat, den s.k. socialdemokratiska, medan Tyskland har en konservativ modell. Ett svar är att människor i olika länder har olika värderingar och detta avgör hur man organiserar samhället, däribland välfärden. Subsidiaritetsprincipen med dess starka ställning för "Wohlfahrtsverbände" och den under 90-talet införda "Pflegeversicherung" med stort utrymme för olika sorters tredje sektor organisationer skulle då återspegla den tyska nationalkulturen. Likaledes skulle det starka politiska stödet för självhjälpsrörelsen och andra former av "Bürgerschaftliches Engagemang" avspegla rådande normer i samhället. Andra hävdar här att det är precis tvärtom; den typ av samhälle vi lever i utformar också på lång sikt våra värderingar. Med detta synsätt är det något förvånande att benägenheten till engagemang är nästan lika stort i de östra delarna av landet som de västra. Vi får här ett "hönan eller ägget-resonomang" som inte leder någonstans. Att det finns en interdependence mellan samhällets organisering och de rådande värderingarna i samhället är ganska självklart men exakt hur detta förhållande ser ut är inte känt och ej heller av intresse för denna artikel som inte fokuserar på skillnad i välfärdsstat utan en liten del av dess förutsättning, nämligen skillnad i medborgarengagemang.

Låt oss i stället för ett tag koncentrera oss på värderingarna i samhället. För att se närmare på dessa tar jag här Gert Hofstedes forskning om interkulturell förståelse från 1991 som utgångspunkt. I hans bok beskrivs fem olika kulturdimensioner som isolerats empiriskt i 53 länder varav två är Sverige och Västtyskland. Undersökningen är utförd innan återföreningen och det ligger en poäng i att använda detta material då diskussionen om frivilligt arbete är tankemässigt starkt kopplad till de västra delarna av Tyskland trots att det under senare år visat sig att skillnaderna inte är så stora. De fem dimensionerna är maktavstånd, kollektivism kontra individualism, kvinnlighet kontra manlighet, osäkerhetsundvikande och långsiktighet kontra kort-

siktighet. Dessa har i huvudsak använts för att förklara skillnader mellan olika organisationer, speciellt företag, som ett stöd för handel, förhandlingar och övrigt samarbete över gränserna. Jag kommer nedan att gå igenom varje dimension för sig för att se om det här går att finna några förklaringsfaktorer till skillnaden i benägenhet för medborgarengagemang.

Maktdistansen speglar de olika ländernas syn på hur man ska hantera det faktum att människor är olika och i vilken utsträckning de mindre kraftfulla accepterar att makt fördelas olika. I ett samhälle med stor maktdistans är hierarki inom organisationer accepterad, de underordnade förväntar sig bli beordrade, de mäktiga har privilegier och försöker imponera, inkomstskillnaderna är stora. De välorganiserade intressegrupperna är få och centralisering är populär. I ett land med liten maktdistans är statussymboler mer suspekta och källan till en individs makt är vanligen den formella ställningen som ofta baseras på expertkunskaper och förmåga att ge belöningar. Överfört till engagemang inom den tredje sektorn betyder detta att även sådana organisationer är hierarkiska och centralistiska och att vissa svagare grupper förväntas att delta i oavlönat arbete.

I undersökningarna har både Sverige och Västtyskland placerat sig bland länderna med liten maktdistans, något mindre i Sverige, på 47:e plats av totalt 53 länder, mot 42:a plats för Tyskland. Speciella index är konstruerade som en sammanvägning av de olika frågorna som mäter maktdistansen i samhället. Index för maktdistans varierar mellan 104 och 11, Tyskland får värdet 35 och Sverige 31, vilket ytterligare förstärker bilden av likhet. Här kan vi alltså inte hitta någon förklaring till olika kultur i de båda länderna såvitt de undersökningar som Hofstede lutar sig mot är riktiga och gäller än idag. En stor maktdistans skulle annars vara en utmärkt förklaring till flykten till självhjälpsrörelsen men också stämma väl överens med Noelle-Neumanns förklaringsmodell.

Går vi över till nästa skala är banden mellan medborgarna i ett individualistiskt samhälle svaga. Intressegrupperna har mindre politisk makt. Individuell frihet är viktigare än jämlikhet. Självförverkligande för individen är viktigare än harmoni och samstämmighet i gruppen och i samhället. I det kollektivistiska samhället är medborgarna integrerade i starka väl sammanhållna grupper som skyddar individen i utbyte mot lojalitet. Här kan

vi konstatera att i ett kollektivistiskt samhälle skulle intressegrupper frodas och ha ett betydande inflytande. En framskjuten position på denna skala skulle kunna vara en viktig förklaringsfaktor till varför tyskar gärna engagerar sig i den tredje sektorn. Vänder vi oss till det statistiska materialet finner vi emellertid att inte heller här finns det någon större skillnad mellan Sverige och Tyskland. Båda länderna är ganska individualistiska, Sverige något mer, plats 10, än Tyskland, plats 15. Här varierar index mellan 91 och 6, Tyskland har värdet 67 och Sverige 71. Denna lilla skillnad kan knappast förklara skillnaderna i engagemang. Nu kan det emellertid hävdas att alla västländer går mot ett mera individualistiskt samhälle och att Hofsteds material här säkerligen är något föråldrat, men som materialet presenteras här är det inte till någon hjälp för vår studie. Tyskland var inte heller under 70-talet ett kollektivistiskt samhälle enligt Hofstede, detta kunde inte tjäna som grogrund för en väl utvecklad tredje sektor.

Vi går vidare till den tredje dimensionen, kvinnlighet kontra manlighet. I ett maskulint präglad samhälle är de sociala könsrollerna tydligt åtskilda, män förutsätts vara tuffa och självhävdande och inriktade mot materiell framgång medan kvinnorna är mer anspråkslösa och inriktade på livets kvalitet. I ett feministiskt präglad samhälle har både män och kvinnor denna kvinnliga roll. I det maskulina samhället lever man för att arbeta medan man i det feminina arbetar för att leva. Detta kan i att maskulint land tolkas som en plikt också att engagera sig i frivillig verksamhet. Länder med en övervägande maskulin kultur eftersträvar ett prestationssamhälle, feminina länder ett välfärds-samhälle. I ett maskulint samhälle föredrar medborgarna att arbeta i stora organisationer medan ett feminint föredrar de mindre organisationerna.

Här kan vi finna mycket stora skillnader mellan Sverige, som av de 53 länderna utmärker sig som det mest feministiska (index 5) medan Tyskland ligger på nionde plats (index 66) i maskulinitet. Högsta indexvärdet är 95. Kan detta vara en förklaring till varför välfärdsstaten är så mycket mer utvecklad i Sverige? Kan det kanske också kasta ljus över uppdelningen mellan stat och tredje sektor i de båda modellerna? Den tredje sektor som nu växer fram i Sverige består av små organisationer, men så gör den numera också i Tyskland. Betyder detta att Tyskland har blivit ett mera feminint samhälle? En förnyad och förfinad mätning skulle här vara av stort intresse.

Den fjärde dimensionen mäter i vilken grad medborgarna känner sig hotade av osäkra eller okända situationer. I länder med svagt osäkerhetsundvikande är medborgarna mer benägna att förlita sig på staten och ha en mer positiv inställning till politik och politiker. I de osäkerhetsundvikande länderna finns ett känslomässigt behov av att vara verksam, en inre drift att arbeta hårt och ett motstånd mot innovationer. Översatt till den tredje sektorn skulle en sådan inställning gynna frivilligt engagemang.

Hur ser det då ut i statistiken? Även här kan vi konstatera betydande skillnader mellan Sverige, som är ett av de minst osäkerhetsundvikande länderna, plats 49, indextal 29, och Tyskland som hamnar i mitten, plats 29, indextal 65. Även denna dimension kan alltså ses som en förklaringsfaktor till skillnaden i engagemangsbenägenhet men också till synen på statens betydelse som servicegivare.

Inom den femte och sista dimensionen, långsiktighet gentemot kortsiktighet fanns inte heller några utslagsgivande skillnader mellan de två länderna och den är inte heller relevant för denna artikel. För att runda av diskussionen om nationalkulturer kan vi konstatera att de två skalorna som borde vara viktiga förklaringsfaktorer, maktdistansen och individualistiskt kontra kollektivt samhälle inte gav något utslag i Hofstedes mätningar. Om detta beror på bristande reliabilitet eller validitet är svårt att i nuläget uttala sig om. Däremot kan de angivna skillnaderna i manlighet kontra kvinnlighet och grad av osäkerhetsundvikande ge intressanta uppslag väl värda att följa upp i förnyade undersökningar.

Politisk kultur

Sökandet efter förklaringar leder från en statsvetenskaplig utgångspunkt in spåren på begrepp som politisk kultur, vilket kan definieras som värderingar, övertygelser och attityder som sätter spelreglerna för det politiska systemet samt Almonds och Verbas arbete om ”civic culture”. Med detta menas en känsla av nationell identitet, attityder till det egna deltagandet och andra medborgare, förväntningar på styrelseskicket och kunskap om och attityd till den politiska beslutsprocessen²⁶. Här innefattas alltså både den offentliga sektorns legitimitet samt uppfattningar om det egna jaget och medmänniskorna som politiska aktörer.

²⁶ Se t ex Almond 1989

Den politiska kulturdiskursen har kraftigt kritiserats för det kausala samband som tas för givet; nämligen att kulturen ger strukturen. Enligt Brian Barry kan det var precis tvärtom, goda demokratiupplevelser leder till en positiv politisk kultur²⁷. Inte heller denna kritik står för hela sanningen, det finns gott om exempel på att historiska händelser leder till speciella kulturella mönster, i Tyskland kan detta exemplifieras genom effekter av nazitiden och förlusten av andra världskriget. Politisk kultur måste då ses som en både beroende och oberoende variabel när den både skapar strukturer och samtidigt uppstår på grund av dessa strukturer. Parallellen till typ av välfärdsstat och medborgarligt engagemang är klar, det finns en interdependens, dock är det inte ett syfte för denna artikel att utröna hur detta samband ser ut.

I en undersökning från 1980 diskuterar Conradt förändringarna i den tyska politiska kulturen både före den stora surveyundersökningen utförd av Almond och Verba 1959 och tiden efter²⁸. Efter andra världskriget startade en massiv utbildningsinsats för att skapa positiva värderingar kring formella demokratiska institutioner. Här gavs dock inte mycket utrymme för politiskt deltagande eller det civila samhället. Inte förrän i mitten av 60-talet påbörjades i Mannheim inhemska stora surveyundersökningar om politiska attityder och värderingar. I 1959 års undersökning avvek tyskarna från britterna och amerikanerna genom en mer negativ, nästan cynisk uppfattning om politiska partier, ett lägre socialt förtroende och mindre grad av sociala aktiviteter. Tyskarna var lika benägna som amerikaner och briter till medlemskap i frivilliga organisationer, men medlemskapet var formellt till sin natur med begränsade individuella initiativ och byggde på tidigare sociala traditioner. Problemet med Almonds och Verbas undersökning är att den endast ger en ögonblicksbild, vi får inte veta något om utvecklingstendenser. En av Conradts huvudpoänger är att detta beror på att de båda forskarna inte undersökte sambandet mellan historiska upplevelser och politiska värderingar. De aspekter som kan antas relaterade till traumatiska upplevelser, såsom cynism och låg tilltro, borde avta med tiden när andra erfarenheter präglar nästa generation.

Under 60- och 70-talen ökade förtroendet och intresset för de politiska institutionerna och medborgarnas tilltro till möjligheten att själva påverka politiken²⁹. Som tidigare nämnts utvecklades mot slutet av 60-talet en ny

²⁷ Barry 1970

²⁸ 1989

²⁹ Conradt 1989

form för politiskt deltagande, initiativ till och medlemskap i olika lokala grupper för att lösa gemensamma problem. Vid 70-talets slut fanns ca 3 000 sådana grupper i Västtyskland med totalt två miljoner medlemmar. Detta har underlättats av ett ökat förtroende för andra medborgare och en minskad social isolering. Det var inte bara medlemsantalet i olika grupper som steg, också det interna engagemanget inom grupperna ökades. Medlemskapet blev aktivt i stället för passivt.

I professor Klages undersökning fanns också frågor som tog upp värderingar i samhället. Det var tydligt att medborgarna kände sig ganska tillfredställda i allmänhet och att de hade en känsla av säkerhet. Denna känsla var förknippad med nationalstereotypa uppfattningar som flit, äregirighet och respekt för lag och ordning. Dessa värderingar skilde sig inte från en undersökning gjord tio år tidigare. Dock kunde konstateras att vissa äldre värderingar som religiositet och nationalism avtog i betydelse till förmån för mera intellektuella, kreativa värderingar och betoning av lustfyllda och känslomässiga värden och självbejakande.

Begreppet civilsamhälle, där medborgarna delar ansvaret för utvecklingen genom aktivt medlemskap i olika organisationer som partier, föreningar, fackföreningar och andra sammanslutningar är nära förknippat med deltagande demokrati. För att skapa denna deltagande demokrati krävs för det första en politisk kultur som präglas av vissa attityder såsom ansvarskännande, tolerans och samarbetsvilja, för det andra ett uppträdande som innefattar deltagande, engagemang och aktivitet samt för det tredje förekomst av ickeoffentliga institutioner såsom frivilliga organisationer, föreningar, kyrkliga organisationer inom det sociala området³⁰. Dessa tre krav är uppfyllda i dagens Tyskland. I det nutida pluralistiska samhället finns ett ökat behov av deltagande, dels för att själv vara med och skapa det samhälle man lever i, dels för att motsatsen kan innebära utanförskap, men också för att detta engagemang höjer den personliga livskvaliteten.

I detta sammanhang lanseras begreppet förtroende som en viktig förutsättning för medborgarengagemang³¹. Den som känner förtroende kan lättare möta framtida utmaningar därför att förtroendet exkluderar vissa tänkbara negativa utfall. På detta sätt reduceras komplexiteten. Utan förtroende kan civil-

³⁰ Schweer 2001

³¹ Schweer 2001 som bygger på Luhmanns resonemang (1989) om förtroende

samhället inte fungera, individerna skulle isolera sig och inte kunna samarbeta. Här ska påpekas att förtroende för institutioner är svårare att etablera än förtroende mellan människor. För att institutioner ska åtnjuta förtroende krävs ansvarsfullt beteende både vad gäller öppenhet, användande av allmänna medel och vilja till nödvändiga förändringar. Dessutom krävs ett engagemang, en vilja att stödja medborgarna och ett inflytande i de frågor som är aktuella. Vidare är en moralisk integritet en förutsättning liksom en närhet till medborgarna. Saknas förtroende för institutionerna kommer inte medborgarna att vilja engagera sig. De tyska "Wohlfahrtsverbände" har förlorat medborgarnas förtroende.

Det finns en stor internationell diskussion om olika förklaringsfaktorer till varför människor över huvud taget engagerar sig i politisk verksamhet. Ett förslag är "rational choice" modellen, man vill i rent självintresse nå vissa mål. Detta är en individcentrerad förklaringsmodell som bara visar en dimension av mänskligt beteende. En mer komplex förklaringsmodell är frågan om i vilken omfattning deltagande verkligen kan påverka faktiska politiska beslut. Detta är tydligt kopplad till individuella egenskaper, men också till politisk kultur och förtroende för det politiska systemet. Men det finns också strukturella förklaringsmodeller. Forskare försöker då med hjälp av klass, kön eller etnicitet förklara skillnader i politiskt deltagande. Vissa sociala grupper antas ha bättre förutsättningar för deltagande baserat på resurser såsom politisk skicklighet eller politisk information. Detta är dock en förklaringsmodell som är av intresse för jämförelser mellan olika grupper inom ett land, ej för jämförelser länder emellan. En annan strukturell modell finner sina förklaringar i olika värderingar i samhället som styr det politiska beteendet och de politiska preferenserna³². Vi kommer tillbaka till det viktiga men svårfångade begreppet politisk kultur.

I den internationella forskningslitteraturen finns en del mer konkreta undersökningar om varför människor väljer att engagera sig i frivilligt socialt arbete. Skälen är många och varierande. En del söker att komma på fötter igen efter svåra händelser, det kan vara förlust av make eller annan nära anhörig. Andra vill kompensera sig för arbetslöshet medan det för en del av dessa är en väg tillbaka in i arbetslivet. Studerande ser detta som ett sätt att skaffa sig referenser inför kommande ansökningar. Andra motiv är moraliska,

³² För en vidare diskussion om politiskt deltagande se Axford 2002

omsorgen om andra människor är betydelsefull³³. Motiven i Sverige skiljer sig inte så mycket från dessa även om de speglar den svenska formen av den tredje sektorn. Att göra något nyttigt, att tillbringa tid tillsammans med andra, gemenskap och kanske mer specifikt för Sverige, att få uppmärksamhet också efter pensioneringen är viktiga svenska motiv³⁴.

Exempel från Baden-Württemberg

För att få en bild av motiven till engagemang i Tyskland går vi till en stor undersökning utförd i Baden-Württemberg, den stat där medborgar-engagemanget fått ett betydande substantiellt stöd och dessutom kanske är mest utpräglat. Undersökningen är utförd 1999 genom en enkät till 1014 slumpvis utvalda medborgare. Studien har stora överensstämmelser med en två tidigare undersökningar utförda 1995 respektive 1997.

Vilka är det då som engagerar sig i Baden-Württemberg? Totalt består de engagerade av 60 % kvinnor och 40 % män. Åldersgruppen mellan 40 och 50 år är kraftigt överrepresenterad, medan andelen över 60 är samma som i samhället i stort och de under 30 är färre. Andelen invandrare är låg, bara 2 % jämfört med 12.5 % i samhället. Majoriteten har familj med barn och relativt bra inkomst. Hälften har högre utbildning, få saknar utbildning eller är arbetslösa. På samma sätt som i Sverige är majoriteten också engagerad i flera olika organisationer³⁵. Vi kan konstatera att bilden av den engagerade medborgaren överensstämmer med andra undersökningar.

För att få reda på motiven tillfrågades respondenterna om vilka förväntningar de hade haft när de valde att engagera sig. En mängd olika fasta svar gavs med fyra alternativ på varje, nämligen: „Triffit ganz genau zu, trifft eher zu, trifft eher nicht zu och trifft überhaupt nicht zu.“

³³ Macdonald 1996

³⁴ Bringlöv/Wahlström 1997

³⁵ Ueltzhöffer, Sozialministerium 1999

Erwartungen	Trifft ganz genau zu
So akzeptiert zu werden, wie man ist	61 %
Anderen Menschen zu helfen	56 %
Spaß zusammen mit Gleichaltrigen zu haben	54 %
Seine Fähigkeiten einzubringen	48 %
Neue Leute kennenzulernen	47 %
Das Gefühl zu bekommen, gebraucht zu werden	42 %
Seine eigenen Interessen zu vertreten	38 %

Vi får en bekräftelse på att de tidigare nämnda värderingsförändringarna har slagit igenom. Förväntningar på arbetet som innefattar glädje, egen nytta och självförverkligande är framträdande, t ex att ha roligt tillsammans med jämnåriga, att lära känna nya människor, att få använda sina färdigheter och att få företräda sina egna intressen. Att få hjälpa andra människor kan ses som ett utslag av den gamla plikt känslan som fortfarande lever kvar. Vid en närmare granskning av detta svarsalternativ finner vi att de äldre instämmer i något högre grad än de medelålders vilket bekräftar antagandet om värderingsförändring. Detta bekräftas också om vi tittar på åldersfördelningen till ett annat svarsalternativ om att göra sin plikt mot landet, som inte fick mer än totalt 20 % instämmande svar, men där de äldre svarade ja till mer än 30% medan de unga endast instämde till 10%. Samtidigt instämmer kvinnor i mycket högre grad än män, vilket indikerar att det i stället kan vara en traditionell könsrollsfråga där kvinnorna naturligt har en mer värdande inställning.

Förvånansvärt är det stora instämmandet till påståendet om att bli accepterad för den man är. Detta stämmer inte alls in på bilden av den nya postmoderna människan. Denna förväntan kom högst upp på listan för alla åldersgrupper utom de allra yngsta, de mellan 15 och 20 år, som hade den som nummer två efter förväntningen att ha roligt tillsammans med jämnåriga. I övrigt fanns i detta svar inga större skillnader mellan åldersgrupperna, mellan män och kvinnor eller mellan respondenter med hög och låg utbildning. Vad denna svarsfrekvens beror på kan vi bara spekulera i. Det kan vara ett utslag av en hierarkisk ordning i samhället och på arbetsplatsen där den enskilde förväntas anpassa sig, något som då motsäger Hofstedes undersökning om maktdistans i nationalkulturen.

I Baden-Württembergundersökningen finns också en fråga om vilka problem de engagerade stött på, i vilken mån deras förväntningar har uppfyllts. Också här arbetas med en lång rad fasta alternativ som respondenterna kan helt eller delvis instämma i eller ta avstånd från.

Barrieren	Trifft ganz genau zu/ trifft eher zu
Dass die Auffassungen zu unterschiedlich sind, wie man sich engagieren soll	35 %
Ausgenutzt zu werden	29 %
Auf Leute zu treffen, die zu allem völlig andere Einstellung haben, als man selbst	29 %
Für Interessen eingespant zu werden, die man nicht teilt	26 %
Doch nur billige Arbeitskraft zu sein	23 %
Sich nicht richtig ausdrücken zu können	22 %
Nicht ernst genommen zu werden	12 %

Vi kan konstatera att ca en fjärdedel ansågs sig bli utnyttjade och/eller betraktade som billig arbetskraft vilket bekräftar de tidigare nämnda farhågorna om att vara ett led i det offentliga sparandet. För båda svarsalternativen finns en betydande skillnad mellan könen, kvinnorna anser sig i betydligt högre grad bli utnyttjade och vara billig arbetskraft än vad männen gör. Detta kan bero på skillnader i de ursprungliga förväntningarna men kan också spegla olika behandling av volontärer. En parallell till Hofstedes undersökning kan göras där det tyska samhället framställs som maskulint. Ett annat intressant konstaterande är att den allra äldsta gruppen, den över 70 år, i betydligt mindre grad kände sig utnyttjad eller betraktad som billig arbetskraft. Detta kan möjligtvis vara ett utslag av förändrade attityder men även andra faktorer kan spela in. I övrigt ger svaren en bild av att besvikelse, i den mån det förekom, mest berodde på att arbetet och faktorer däromkring var annorlunda än man hade förväntat sig. Över hela linjen var denna besvikelse lägre hos de äldsta vilket kan bero på att de hade lägre ställda förväntningar, något som kan vara kopplat till andra värderingar.

Förutsättningar för engagemang

Det finns i Tyskland flera viktiga förutsättningar för medborgarengagemang som saknas i Sverige. För det första är det strukturella skillnader. En sådan är förekomst av ickeoffentliga organisationer inom det sociala området dit människor kan söka sig. En annan är en fungerande infrastruktur för att bemöta frivilliga, organisera arbetet, förmedla kontakter mellan olika verksamheter och enskilda och på olika sätt stödja verksamheten. I Tyskland påpekas att de institutioner som har hand om detta behöver moderniseras för att komma i takt med de nya värderingarna i samhället och för att på ett bra sätt utnyttja den potential av både enskilda och gemensamma krafter som dessa värderingar fört med sig³⁶. Detta visar på en medvetenhet om värdet av dessa åtgärder.

En annan viktig fråga är om medborgarna har den beredskap och kompetens som krävs för att det civila samhället ska kunna ta över en rad uppgifter i det pluralistiska samhället. Vilka investeringar behöver göras i det omdiskuterade sociala kapitalet i Sverige för att skillnaderna ska utjämnas om nu detta är önskvärt? Den politiska kulturen verkar vara gynnsam i dagens Tyskland för medborgerligt engagemang med bl.a. ansvarskänsla och samarbetsvilja som tydliga kännetecken. Dessutom har tyskarna en positiv attityd till både det egna deltagandet och till andra medborgares engagemang. På goda grunder kan vi anta att delar av det sociala kapitalet slumrar i Sverige då vi under en lång tid har haft en mycket väl utbyggd offentlig sektor.

Men även ekonomisk support är viktig. I den stora tyska undersökningen 1999 krävde de aktiva inte bara bättre information och rådgivning från samhället om olika möjligheter till engagemang men också skattelättnader för organisationer och enskilda³⁷. Finansieringen skulle underlätta för olika projekt och ha mer en karaktär av ramförutsättningar för olika grupper, alltså mindre styrning och mer flexibilitet, helt i anda med den postmoderna människans krav. Dock investeras en hel del i den tredje sektorn som vi tidigare konstaterat.

Det politiska stödet är brett för ett medborgarengagemang. Schröder talar om en ”gesellschaftspolitisches Modell zur Zivilgesellschaft“, CSU vill ha ”aktive Bürgergesellschaft“, som en modell för den förda politiken, FDP valde

³⁶ Klages & Gensicke 1999

³⁷ von Rosenblatt 2001

”liberale Bürgergesellschaft” som rubrik för sitt program 1996³⁸. Enligt Schröder behövs ”mehr Eigenverantwortung die zu Gemeinwohl führt“. I regeringsdeklarationen 1998 mellan SPD och Die Grünen hittar vi ett särskilt avsnitt om erkännande av och stöd för medborgarengagemang; legala och institutionella hinder måste undanröjas och utökade möjligheter till socialt engagemang ska skapas. Ett stort projekt för stöd åt självhjälp och frivilligt engagemang i kommunerna drivs från 1999 av Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend.

Slutsatser

I denna artikel har vi diskuterat vem som engagerar sig medborgerligt i Tyskland, hur stort detta engagemang är och vilka förklaringsfaktorer som går att finna. Svaret på den första frågan, vem som engagerar sig, skiljer sig inte från andra länder. Majoriteten består av medelålders relativt välutbildade människor med familj och med flera järn i elden samtidigt. Men även unga människor är engagerade varför det är rimligt att anta att det under de närmaste åren inte kommer att bli någon nedgång i aktivitetsnivån.

Vi har också konstaterat att omfattningen av medborgerligt engagemang i Tyskland fortfarande ligger på en hög nivå trots att den tyska modellen befinner sig i förändring. Enligt nyare undersökningar finns det en liten ökning i engagemanget samtidigt som det finns en stor potential som kan tänka sig att vara aktiv under rätta förutsättningar. Dock har formen för engagemang radikalt ändrats under de senaste årtiondena. Denna förändring speglar övergången till ett postmodernt samhälle och utvecklingen av den politiska kulturen. Den tidigare pliktmedvetne, anspråkslöse hjälparen med sitt livslånga engagemang har ersatts av en medarbetare som vill ha inflytande över arbetet, vill få möjlighet att utvecklas själv, vill ha roligt och som vill gå in och ut ur olika projekt i takt med förändringar i livssituationen. Den tyska självhjälpsrörelsen är mycket väl utvecklad och ett resultat av dessa förändringar.

Den tredje frågan varför så många tyskar är beredda att engagera sig, är svårare att besvara. Vi har här redogjort för ett antal förklaringsmodeller, av vilka en del inte varit gångbara. I den kulturpessimistiska modellen finns däremot intressanta element. Vikten av att göra sin plikt, att arbeta hårt och respekten för lag och ordning är viktiga aspekter av den tyska

³⁸ Klie/Ross 2000

nationalkulturen som kan tänkas leda till nya kollektiva mönster när kyrkan och religionen minskat i betydelse. Vi ser från Hofstedes statistik att tyskarna, åtminstone under 70-talet, ville undvika osäkerhet. Enligt Klages är dessa värderingar fortfarande kopplade till en känsla av säkerhet och välbefinnande. I dagens samhälle måste dessa värderingar balanseras mot de postmoderna önskemålen om större självständighet och inflytande, något som självhjälpsrörelsen lyckats med. Från undersökningens resultaten i Baden-Württemberg anar vi att arbetsplatserna fortfarande är hierarkiska och att dagens medborgare söker sig till tredje sektorns aktiviteter just för att bli sedda och accepterade för den man är.

Viktiga inslag i den tyska politiska kulturen är en positiv attityd till eget och andras deltagande och en vilja att samarbeta. Detta är svårt att förena med Hofstedes tes om tyskar som ett individualistiskt folk. Utan att ha tillgång till hela denna undersökning är det omöjligt att spekulera över resultatet utan vi nöjer oss här med att konstatera att Hofstede avviker från övriga studier om tysk politisk kultur. Vi kan slå fast att denna kultur är gynnsam för engagemang i olika verksamheter inom den tredje sektorn. I detta sammanhang vore det intressant att göra mer långsiktiga studier av politisk kultur, hur snabbt förändras den? Vi har sett att benägenheten till engagemang var starkt redan under 50-talet, förmodligen kopplat till äldre sociala traditioner med rötter i kyrkan. En annan historisk förklaringsfaktor till förtroendet för andra medborgare i närsamhället kanske grundades under krigsåren, människor svetsas under svåra omständigheter samman och denna känsla sitter kvar och förs vidare till nästa generation. Dessa spekulationer lämnar vi åt sidan och nöjer oss med att poängtera värdet av den politiska kulturen som förklaringsmodell.

Sist men inte mist ska vikten av strukturella faktorer framhållas då vi diskuterar varför människor engagerar sig medborgerligt. I Tyskland finns ett brett politiskt stöd för detta, men det är inte bara tomma ord, en betydande finansiellt stöd underlättar verksamheten. Dessutom finns icke-offentliga organisationer som kan suga upp engagemanget och en väl utbyggd infrastruktur för att på olika sätt stödja verksamheten. Att denna infrastruktur utvecklas i takt med samhället är en väsentlig förutsättning för det framtida engagemanget i Tyskland. Detta är faktorer som jag anser vara minst lika viktiga som politisk kultur och andra värderingar i samhället.

Referenser

- Almond, Gabriel A. (1989), The Intellectual History of the Civic Concept. i: Almond, G. A. & Verba, S. (red) *The Civic Culture Revisted*. Newbury: SAGE Publications
- Axford, Barrie (2002), Political Participation. "I: Axford, B., Browning, G. K., Huggins, R. & Rosamund, B. (red) *Politics: An Introduction*. London: Routledge"
- Barry, Brian B. (1970), *Sociologists, Economists and Democracy*. London: Collier-Macmillan
- Bode, I. & Evers, A. (2000), *From institutional fixing to entrepreneurial mobility? The German Third Sector and its Contemporary Challenges*, paper presented at the International Conference of the ISTSR in Dublin
- Bringlöv, Å. & Wahlström, K. (1997), *Jag tycker om att bry mig – frivilligt socialt arbete inom äldreomsorgen*, Stockholms stad: FoU-enheten, Rapport 1997:16
- Brauns, H.-J. & Kramer, D. (1989), West Germany - the break up of consensus and the demographic threat. i: Munday, B. (red) *The Crisis in Welfare An International perspective on Social Services and Social Work*. London: Harvester Wheatsheaf
- Conradt, David P. (1989), Changing German Political Culture. i: Almond, G. A. & Verba, S. (red) *The Civic Culture Revisted*. Newbury: SAGE Publications
- Esping-Andersen, Gösta (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press
- Gensicke, Thomas (2000), *Deutschland im Übergang – Lebensgefühl, Wertorientierung, Bürgerengagement*. Speyer: (Projektabschlussbericht) Speyerer Forschungsberichte Nr. 204, Forschungsinstitut für öffentliche Verwaltung
- Heinze, R. G. & Olk, T. (1981), Die Wohlfahrtsverbände im System Sozialer Dienstleistungsproduktion. Zur Entstehung und Struktur der bundesrepublikanischen Verbändewohlfahrt. i: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologi*. Jg 33, s 94-114
- Heinze, R.G. & Schmid, J. & Strünck, C. (1997), Zur politischen Ökonomie der sozialen Dienstleistungsproduktion, der Wandel der Wohlfahrtsverbände und die Konjunkturen der Theoriebildung. i: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologi.*, s 242 –271
- Heinze, Rolf & Keupp, Heiner (1998), Gesellschaftliche Bedeutung von Tätigkeiten ausserhalb der Erwerbsarbeit, in Kommission für Zukunftsfragen der Freistaaten Bayern und Sachsen, Erwerbstätigkeiten und Arbeitslosigkeit in Deutschland. Entwicklung, Ursachen und Massnahmen. i: Anlageband, *Band 3: Zukunft der Arbeit sowie Entkoppelung von Erwerbsarbeit und sozialer Sicherung*. Bonn
- Hepp, Gerd F. (2000), Wertewandel – eine Herausforderung für die politische Bildung. i: Breit, G. & Schiele, S. (red) *Werte in der politische Bildung*. Bonn
- Hofstede, Geert (1991), *Organisationer och kulturer – om interkulturell förståelse*. Lund: Studentlitteratur
- Inglehart, Ronald (1999), Postmodernization Brings Declining Respect for Authority but Rising Support for Democracy. i: Norris, P. (red) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governmen*. Oxford: Oxford University Press

- Ingelhart, Ronald (2000), Globalization and Postmodern Values. i: *The Washington Quarter*. Winter, s 215-228
- Klages, Helmut & Gensicke, Thomas (1999), *Wertwandel und bürgerschaftliches Engagement an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*. Speyrer Forschungsberichte Nr. 193, Speyer, 1999
- Helmut Klages (2001), *tal vid Symposium zum bürgerschaftlichen Engagement den 27 januari*. Kiel
- Klie, Thomas & Ross P-S (2000), *Die Zukunft der Sozialen in der Stadt, Bürger-schaftliches Engagement als Herausforderung*. Freiburg: Evangelischen Fachhochschule
- Macdonald, R. (1996), Labours of Love: Working in a Depressed Local Economy, *Journal of Social Policy*, 25, 1, 19-38
- NAKOS (1998), *INFO*. 56 September
- Padgett, S. (1996), Interest Groups in the Five New Länder. i: Smith, G., Paterson, W. E. & Padgett, S. (red) *Developments in German Politics 2*. London: Macmillan Press Ltd
- Payne, M. (1995), *Social Work and Community Care*. London: Macmillan Press Ltd
- Schweer, Martin K. W. (2001), The importance of trust for Civil Society. i: Bron, A. & Schemmann, M. (red) *Civil Society, Citizenship and Learning*. Münster: LIT Verlag
- Schöb, Anke (2001), *Die Wohlfahrtssurveys 1978 bis 1998, Zeitreihendaten zur Wohlfahrtsentwicklung in der Bundesrepublik Deutschland*. Mannheim: Zentrum für Unfragen, Methoden und Analysen, Abteilung Soziale Indikatoren
- SOU 2001:79, *Bokslut över välfärden*
- Ueltzhöffer, Jörg (1999), *Generationenkonflikt und Generationenbündnis in der Bürgergesellschaft*. Mannheim: Bericht des Sozialwissenschaftlichen Instituts für Gegenwartsfragen, Sozialministerium Baden-Württemberg
- Van Deth, Jan W. (2001), *Das deutsche Dilemma*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung
- Von Rosenblatt, Bernhard (2001), *Freiwilliges Engagement in Deutschland. Ergebnisse der Repräsentativerhebung zu Ehrenamt, Freiwilligenarbeit und bürgerschaftlichem Engagement in Deutschland*. Bd 1, Stuttgart, Berlin, Köln: Schriftenreihe des Bundesministeriums für Familie, Senioren, Frauen und Jugend

Identitet och roller i den tyska migrantlitteraturen

Migrantlitteratur som del av samtidslitteraturen både nationellt och internationellt

När vi talar om litteratur har vi traditionellt och underförstått utgått från ett litteraturbegrepp som försetts med ett attribut som betecknar nationell tillhörighet. Vi talar alltså ofta om tysk eller svensk litteratur. Med det menar vi i regel sådan litteratur som är skriven av personer som har den ena eller andra nationaliteten. De skriver på sitt nationalspråk och detta språk är författarens modersmål. Enligt samma norm skriver författarna för en målgrupp som behärskar detta språk. Och målgruppens, de tilltänkta läsarnas modersmål är detsamma som författarens.

Det finns dock en relativt liten, men inte obetydande del av samtidslitteraturen – både den tyska och svenska för att bara nämna två exempel – som har helt andra produktionsvillkor och det är migrantlitteraturen. Termen migrantlitteratur är i denna artikel beteckningen för en del av den moderna tyska litteraturen, även om andra benämningar också används i sekundärlitteraturen.¹

Migrantlitteratur är globalt betraktat ett betydande fenomen: flera av de senare årens litteraturnobelpristagare är faktiskt migrantförfattare. Två exempel är Gao Xingjian, som kommer från Kina och nu lever i Paris. Han fick priset år 2000 och V.S. Naipaul fick priset ett år senare. Han är född i Trinidad, har förfäder från Indien och lever sedan lång tid i England. Naturligtvis finns det internationellt sett många fler sådana författare – det är ju bara ytterst få som får Nobelpriset.

¹ I Sverige förekommer termerna invandrar- eller immigrantlitteratur, i Tyskland migrationslitteratur, exillitteratur, gästarbetarlitteratur, utlänningslitteratur och liknande.

Mycket av forskningen om den svenska migrantlitteraturen bedrivs av forskare vid Centrum för multietnisk forskning i Uppsala.² Även om mycket av det som kommer att tas upp i artikeln säkert också gäller för den svenska migrant- eller invandrarlitteraturen, fokuseras nu den tyska migrantlitteraturen.

Tyska migrantförfattare – hur många är de?

Forskaren Carmine Chiellinos bibliografi *Interkulturelle Literatur in Deutschland*³ kom ut år 2000 och innehåller bland annat en förteckning över ungefär 244 namn på tyska migrantförfattare. I Sverige räknar man med betydligt fler migrantförfattare, ca 600-700, trots att det här bara finns ca 1 miljon invandrare.

Mycket information om tysk migrantlitteratur finns på nätet. För att få veta vilka namn och verk man kan leta efter kan man börja med Heidi Röschs urvalsbibliografi⁴ som är en sammanställning av tysk migrantlitteratur. Den revideras och kompletteras regelbundet och innehåller användbara tips, också om didaktiskt material och sekundärlitteratur.

Det finns bara ett större litteraturpris för migrantlitteratur i Tyskland. Det heter Adelbert-von-Chamisso-priset och har delats ut varje år sedan 1985. Förteckningen över pristagarna kan också ses som en kvalitetsgaranti och förteckningen finns med i Röschs bibliografi. Men det finns betydligt fler bra migrantförfattare och nya författare tillkommer hela tiden. Några som på senare tid har fått mycket uppmärksamhet är Feridun Zaimoglu och Wladimir Kaminer, båda med väldigt olika bakgrund.

Med tanke på den stora omfattningen som migrationen till Tyskland sedan andra världskriget har haft är det överraskande att antalet tyska migrantförfattare inte är större. Det är alltså migrationen, människornas flyttrörelse mellan olika länder som är bakgrundsvillkoret för att migrantlitteraturer ska

² Mer information om svensk migrantlitteratur kan man få genom följande två böcker: Gröndahl, Satu (red): *Litteraturens gränsländ. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*. Uppsala 2002; och Wendelius, Lars: *Den dubbla identiten. Immigrant- och minoritetslitteratur på svenska 1970-2000*. Uppsala 2002.

³ Chiellino, Carmine (Hrsg.): *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch*. Stuttgart Weimar 2000.

⁴ Rösch, Heidi: *Bibliografie Migrationsliteratur. AutorInnenporträts, Primär- und Sekundärliteratur, unterrichtspraktisches Material. Stand Januar 2003*. Available 2003-03-01: <http://www.tu-berlin.de/fb2/fadi/hr/hr.html>.

uppstå. Några fakta om migrationen till Förbundsrepubliken Tyskland som är viktiga att känna till i sammanhanget följer därför nedan.

Migrationen – migrantlitteraturens sociologiska bakgrund

I Tyskland räknar vi idag med att knappt 9% av befolkningen är utlänningar. En omfattande inflyttning av arbetskraft till Förbundsrepubliken Tyskland började i uppbyggnadsskedet efter andra världskriget som följd av de avtal som slöts med flera olika länder från 1955. Denna så kallade ”gästarbetarfas” avslutades 1973 med ett officiellt värningsstopp. Även om man under de allra senaste åren återigen har börjat tala om att värva kvalificerad arbetskraft till den tyska industrin – precis som i Sverige – så gäller detta värningsstopp fortfarande. Däremot har inflyttningen till Tyskland fortsatt och ökat under åren, bland annat till följd av Tysklands generösa asylslagstiftning. År 2000 var det knappt 7,3 miljoner människor från ett stort antal länder som levde i Tyskland. Politiskt definierar Tyskland sig dock inte som ett invandringsland. Invandringspolitik saknas och migranternas liv regleras av utlänningslagar.

Migrantförfattarna och språket

Migrantförfattare i det här sammanhanget är alltså personer som har flyttat till Tyskland. En del av dessa var författare redan innan de migrerade, andra blev det först i Tyskland. En del av dessa författare skriver på sitt respektive modersmål, men trots detta kan de i första hand ha tänkt sig en tyskspråkig publik. Aras Ören, t ex, som var författare redan i Turkiet, skriver alltid på turkiska och hans böcker översätts sedan till tyska. Alla verk har inte ens kommit ut i Turkiet. Flera författare från olika ursprungsländer arbetar på detta sätt. Andra inflyttade författare i Tyskland skriver på sitt modersmål – alltså inte tyska – för sina läsare i det gamla hemlandet eller för andra migranter med samma härkomst.

Andra författare skriver på tyska. Bland dessa finns en för tillfället ökande grupp migrantförfattare som har tyska som sitt modersmål eftersom de växte upp i tyska minoritetetsgrupper i olika länder och sedan flyttade till ett tysktalande land. Men de flesta andra har lärt sig språket på andra sätt.

De olika sätten att lära sig tyska beror bl a mycket på i vilken ålder migranterna var när de kom till Tyskland. Språkinläringen kan då ha gått till på olika sätt: i yrkeslivet genom kontakten med de tyska arbetskamraterna eller i tyska skolan tillsammans med andra tyska eller andra invandrabarn. Båda

sätten är verkliga ”sink or swim”⁵-metoder. Det gällde att lära sig språket av egen kraft eller att för alltid hamna helt utanför då man från tysk sida nämligen dröjde mycket länge med att mera allmänt erbjuda språk-undervisning för migranter.

Andra migrantförfattare har lärt sig tyska redan i hemlandet. Om de är födda i Tyskland kan de ha haft ett avvikande hemspråk och börjat höra och tala tyska först i skolan. Vägen till det tyska språket har således varit individuell och mycket olika för de olika författarna. Detsamma kan sägas om deras skäl för valet av tyska som litteraturspråk.

För en författare är naturligtvis just språket det viktigaste arbetsredskapet och det innebär en väldig utmaning att skriva på ett språk som inte är ens modersmål. Å andra sidan är det konstnärliga arbetet med språket alla författares huvuduppgift – även en modersmålsförfattare måste slipa på sitt språk så länge han eller hon lever och skriver.

Det finns förstås en del olika åsikter om, huruvida det är möjligt att på ett främmande språk uttrycka sina innersta tankar och hitta de språkliga nyanserna för att ge uttryck för intima känslor på ett annat språk än just modersmålet. Antagligen måste man utgå ifrån att en författare endast kan hävda sig som författare om han eller hon lyckas just med att använda även ett främmande språk som ett konstnärligt redskap. Professionella översättares förmåga att klara av ganska snarlika eller åtminstone jämförbara arbetsuppgifter brukar inte heller generellt ifrågasättas.

Några tyska migrantförfattare har i alla fall bemötts med stor misstro av förlagen och deras lektörer just med tanke på deras språkfärdigheter. Det är mycket svårt för migrantförfattare att få ”tillåtelse” att göra språkexperiment eller genomföra språkliga innovationer. De riskerar alltid att detta uppfattas som fel som måste elimineras eller korrigeras.

Det förtrogna och det främmande – vi och de andra

När förlagen och deras redaktörer ger uttryck för en viss misstänksamhet gentemot migrantförfattares texter upprepar de egentligen bara det som mycket ofta sker på alla samhällets områden när det egna, förtrogna utsätts

⁵ Se Grosjean, Francois: *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, and London, England. 1982, 208.

för en konfrontation med det som är främmande. En vanlig reaktion är att man sluter sig inåt och försöker stänga ute det som man inte anser höra till det egna. Det som utestängs definieras som det som är annorlunda än vad normen bestämmer. Och det utestängda får inte ingå i denna norm. Oftast är denna definition tillräcklig: man frågar inte längre efter vad det andra egentligen är utan nöjer sig med att ha fastställt gränserna mellan det egna och det främmande.

Hos migranten sätter mötet med det främmande landet och det främmande språket igång många funderingar. Migranten möts av de ständiga frågorna: varifrån kommer du? Varför kom du hit? Vem är du? Vart går du – eller ska du stanna? Omedelbart ger dessa frågor ett eko i migrantens eget huvud: vem är jag? Varifrån kommer jag? Vart går jag? För migranten innebär det i de flesta fall att han och hon känner sig just – ifrågasatta. Han och hon kan också uppleva att de har blivit de andra som definieras av de som anser sig ha tolkningsföreträde.

Identitetstemat i den tyska migrantlitteraturen

Dessa frågor: vem är jag, varifrån kommer jag, vart går jag? är frågorna efter den personliga identiteten, samtidigt som de utgör grundläggande problem i varje filosofi. Och svaren på dessa frågor är inte enkla att finna. I det vardagliga livet går förmodligen inte alla människor jämt omkring och funderar på dem. Men för migranten är det svårt att låta bli att ställa dem. Hans och hennes omgivning begär ju hela tiden att han eller hon ska ge tillfredsställande svar på dem. Författarinnan Rumjana Zacharieva, som är född och uppvuxen i Bulgarien, har beskrivit denna situation med en jämförelse, enligt vilken de infödda allesamman är som embryon, som ännu flyter omkring i fostervattnet. I livmodern frågar ingen efter ens identitet, man ifrågasätter inte sig själv.⁶ Menar hon kanske, att endast migranten är vuxen?

Det är alltså av allt att döma ingen tillfällighet, att funderingarna kring frågorna efter den egna identiteten är ett mycket viktigt tema i migrantlitteraturen. När den litteraturvetenskapliga receptionen av migrantlitteraturen i Tyskland började på allvar i mitten av 1980-talet, ansåg forskaren Gino

⁶ Jordanova-Duda, Matilda: *Etwas dazwischen. Literarische Wanderer in neuen Sprachheimaten*. Available 2003-01-31. <http://www.isoplan.de/aid/1999-3/literatur.htm>

(Carmine) Chiellino⁷ att identitetstemat är migrant-litteraturens egentliga tema och huvudintresse. Kanske är det möjligt att tolka all migrantlitteratur på det sättet, men det är nog inte alltid lika meningsfullt. Migrantlitteratur har alla tänkbara teman, och alla gängse genrer förekommer också. Det skrivs prosa, lyrik och dramer, inte bara för vuxna, utan också för barn.

Inom lyriken har identitetsfrågorna fått ett mycket stort utrymme. Men samspelen med omgivningen, dvs interaktioner, gestaltas i större omfattning i prosatexter än inom lyriken. Och i dessa litterära gestaltningar visas det, hur den personliga identiteten bildas, påverkas, bevaras och förändras. Med utgångspunkt i antagandet att litterära världar mer eller mindre är organiserade för att efterlikna våra erfarenheter och varseblivningsmönster i verkligheten och att de i egentligen ofta är blandningar av realitets-beskrivningar och fiktion är det därför meningsfullt att undersöka identitetsprocesserna i litteraturen med de verktyg som psykologisk och socio-logisk forskning har tagit fram och låta dem komplettera de traditionella hermeneutiska texttolkningsmetoderna.

Erik H. Erikson och Lothar Krappmann – psykologisk och sociologisk forskning om identitet

Som tidigare nämnt måste man utgå från att utvecklingen av den personliga identiteten sker i processer som normalt är omedvetna. Och det gäller naturligtvis alla människor, oavsett om de har migrerat eller aldrig någonsin lämnat sin hembygd. Det är också vanligt och normalt för alla människor att vid enstaka tillfällen i livet fundera kring frågor av det här slaget: vad har det blivit av mig? Hur kommer framtiden att bli? Detta sker nästan alltid i samband med kriser som alla människor går igenom vid större förändringar i tillvaron, t ex vid födelser och dödsfall, giftermål och skilsmässor och liknande. En del människor börjar exempelvis släktforska för att därigenom få en slags klarhet över vilka de egentligen är och hur de har hamnat på den plats i livet där de befinner sig.

Psykologen Erik H. Erikson var en av de första och viktigaste forskarna på identitetsområdet. Erikson var Freudelev och började publicera på 1930-talet. Efter andra världskriget har hans skrifter återutgivits, en del av dem ges ut

⁷Se Chiellino, Gino: *Literatur und Identität in der Fremde: Zur Literatur italienischer Autoren in der Bundesrepublik*. Kiel 1989, 37f.

kontinuerligt, t ex *Identität und Lebenszyklus*.⁸ Hans teorier om den personliga identiteten framkallar en bild av att identitet är något en människa har förvärvat färdigt när hon blir vuxen. Sedan gäller det att bevara denna identitet livet ut. Alltså pekade redan Erikson på, att bildandet av den personliga identiteten är en livslång process. I denna process betonar han **likhet** och kontinuitet i tiden.

Men nyare psykologisk och sociologisk forskning vill bryta upp föreställningen om identitet som en färdig ägodel som man förvärvat och bevarar i ett visst skick och som man teoretiskt då också skulle kunna förlora. Här är särskilt den tyske sociologen Lothar Krappmanns⁹ identitetsmodell intressant. Den presenterar en delvis annorlunda syn på identitetsbildningen som han själv kallar ”identitetsbalansen”. Krappmanns identitetsteori är skriven som en allmän sociologisk teori och ordet migrant eller migration förekommer inte alls hos honom. Den kan därmed anses ha allmän giltighet för både migranter och icke-migranter.

Även Krappmann betonar att identitet är en livslång process. Han ser denna process som dynamisk och menar, att den innebär **förändring**. Den är öppen och har inget förutbestämt eller givet slutresultat. Mycket viktig är också Krappmanns uppfattning, att identitetsbalansen bara utspelar sig i interaktioner med andra människor.

Rollernas betydelse i identitetsbalansen

I vårt umgänge, alltså i våra interaktioner med andra människor är vi hela tiden tvingade att spela olika roller för att kunna fungera. Under vår uppväxt förändras våra roller oerhört drastiskt. Först är vi barn och dotter eller son, sedan kanske dagisbarn, skolbarn, tonåring, arbetare, student osv. I omgivningens ögon är vi dessutom kusin och brorsdotter eller systerson osv. Dessa roller bestämmer till stor del vår plats i de olika sociala nät som vi ingår i. Vår könsidentitet och rollerna som hör ihop med den är förstuds väldigt viktiga här. När vi har blivit vuxna får vi nya sociala roller som utövare av ett yrke, vi blir kollegor och vi blir nu själva kanske makar och makor och en- eller flerbarnsföräldrar osv.

⁸ Erikson, Erik H.: *Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze*. Übersetzt von Käthe Hügel. 18. Auflage, Frankfurt am Main 2000.

⁹ Krappmann, Lothar: *Soziologische Dimensionen der Identität. Strukturelle Bedingungen für die Teilnahme an Interaktionsprozessen*. Neunte, in der Aufmachung veränderte Auflage, Stuttgart 2000.

För en del av dessa sociala roller finns det ganska klara förebilder som var och en mer eller mindre försöker nå upp till eller också ta avstånd ifrån: att bli en bra mamma, att vara en uppstudsig tonåring. Ofta är förebilderna eller rollerna inte så tydliga och framför allt ändrar de sig genom tiden. Ingen kan väl längre säga exakt och entydigt, hur kvinnorollen eller mansrollen av idag ser ut. Det verkar alltid något lättare att beskriva hur dessa roller har sett ut i det förflutna.

Vi måste också vara angelägna om att ge rollerna en personlig prägel för att bevara just vår individuella identitet i rollspelet. För detta behövs rolldistans som är en fråga om psykologisk överlevnad: att helt smälta samman med en roll eller flera roller skulle vara liktydigt med att ge upp sin individualitet och sig själv. Därför är det i våra interaktioner snarare frågan om ”roll-making”, dvs skapande av nya roller, än om ”roll-taking”, dvs imiterande av givna roller. Dessa kreativa processer äger rum i ett slags förhandlingar med andra människor. Det är också viktigt att komma ihåg att alla de olika roller vi en gång har intagit ständigt finns närvarande inom oss. Vi är aldrig uteslutande det som den ena eller andra rollen föreskriver: som det sas i reklamen är vi alltid åtminstone både tandläkare och mamma! Men i enlighet med den aktuella interaktionens speciella krav betonar vi den ena eller andra rollen. Om interaktioner ska fungera bra, behöver de stort utrymme för förhandlingar: frånvaron av tvång och hierarkiska förhållanden, med andra ord: frihet är också en bra förutsättning för att äkta interaktion ska äga rum. Då får interaktionsdeltagarna möjlighet att visa de flesta sidorna av sin identitet. I verkligheten måste vi ofta bemästra en rad svårigheter i samband med de här förhandlingarna och många gånger uppstår problem i uppgörelsen mellan motsägelsefulla krav.

Krappmann nämner också två Extremsituationer. I den ena har den enskilda personligheten helt sammansmält med en roll som tilldelats genom tvång: det skulle kunna vara fallet i en situation som lägerfånge. Här får inte individen längre uppvisa någon identitet som avviker från den som påtvingats honom eller henne. Den andra Extremsituationen är en nära kärleksrelation. Där minskar nödvändigheten av rollspel kraftigt och man får vara den man egentligen är: sig själv med alla fördelar och nackdelar och helst också med all sin motsägelsefullhet.

Migrantens ”kluvna blick”

Identitetsbalansen i migrantens liv har vissa typiska förtecken. Orden kulturkrock eller kulturchock används ofta för att beskriva det som mötet med något främmande kan utlösa och det som man som invandrare upplever när man kommer till ett främmande land. Men orden krock och chock leder tankarna till en relativt kort och plötslig och lika snabbt övergående händelse och de väcker därigenom felaktiga associationer. Det är helt enkelt en genomgripande livserfarenhet att migrera och den kommer för alltid att vara en del av det som påverkar och formar individens tankar och känslor. Dessutom ser alla administrativa och politiska processer som aktualiseras i samband med en migration också till att upprätthålla migrantens relativa utanförskap.

Upplevelsen av att vara annorlunda eller främmande är inte av övergående natur, den kommer att finnas kvar hos individen och hos omgivningen, eftersom det förflutna inte försvinner. Intensiteten i denna känsla varierar däremot säkert med tidens gång. Det är heller ingen enbart positiv eller enbart negativ erfarenhet, och olika individer hanterar den på olika sätt. Det är också möjligt att försöka förneka den här känslan, men det försöket misslyckas oftast av olika skäl.

I migrantlitteraturen finns ett stort antal beskrivningar av hur mötet med det nya landet går till och vilka känslor, tankar och reaktioner det utlöser. Det första en migrant i regel upplever är ju att hon eller han inte har några politiska rättigheter alls samtidigt som han eller hon blir föremål för intensiva administrativa åtgärder. Så småningom samlar man intryck och erfarenheter av det mottagande samhället och hur dess medlemmar bemöter nykomlingen på ett mera enskilt plan. Dessa nya erfarenheter måste nu sättas in i personens egna sammanhang för att så småningom bli delar av migrantens nya uppfattning om sig själv. Där måste erfarenheterna från ibland väldigt olika världar integreras till en förändrad personlig identitet.

Migrationserfarenheten ger upphov till ”den kluvna blicken”, som litteraturforskaren Immacolata Amodeo¹⁰ har kallat det. Inget en migrant upplever kan längre beskrivas entydigt och slutgiltigt. Den kluvna blicken innebär att mi-

¹⁰ Amodeo, Immacolata: *„Die Heimat heißt Babylon”. Zur Literatur ausländischer Autoren in der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen 1996, 126: „Der gespaltene Blick stellt sich mit dem Aufbruch, mit der ersten Fahrt in die Fremde, automatisch ein und wird nie aufgegeben.“ (Den kluvna blicken infinner sig automatiskt samtidigt med den första färden ut till det okända och försvinner aldrig mer. Artikelförfattarens översättning.)

grantens upplevelser kommer att vara obestämbara och oscillera mellan vad som är det egna och det främmande, eftersom det i någon mån tycks ha blivit utbytbar. Det främmande landet och språket blir det egna samtidigt som hemlandet och hemspråket blir främmande.

Mötet med det nya språket som del av mötet med det nya landet

Mötet med det nya språket tillhör migrantens allra första intryck och tar en del plats i litteraturen. I den tidiga migrantlitteraturen, den som skrevs framför allt på 1970-talet, ledde den konstnärliga gestaltningen av språkinlärningsprocessen ibland till en missuppfattning hos läsarna. Man missade poängen och trodde att författarnas ”gästarbetartyska”¹¹ berodde på att de inte kunde riktig tyska. Istället var det fråga om ett stilistiskt grepp, ett inscenerande av språket. Detta grepp var i sig ett försök att avspegla eller återge en känsla av maktlöshet som den språkliga oförmågan utlöser, och samtidigt var det ett försök att komma över just denna maktlöshet genom att visa att man ändå kunde forma språket konstnärligt och uttrycksfullt. Som estetiskt drag i litteraturen var det inte så särskilt framgångsrikt. Det bidrog möjligen till uppfattningen att migrantförfattare var författare med bristfällig språkbehärskning och att de kanske borde vänta med att skriva tills de hade lärt sig språket bättre. Denna fördom lever kvar och bidrar förmodligen till att många läsare inte ens överväger att läsa migrantlitteratur.

Begreppet ”möte” implicerar minst två aktörer. Migranten, främlingen, möter människorna i ett nytt land. En tidigare omtalad, bara alltför vanlig reaktion hos den inhemska befolkningen är dock att man sluter sig inåt och utestänger de nya människorna som försöker komma in i sammanhanget. Man brukar tala om integration av utlänningar eller invandrare, och nästan alltid framställs den som något som inte fungerar, trots att den anses nödvändig och önskvärd. Primärt kan migranten knappast hålla sig undan kontakterna med det nya och främmande samhället, däremot kan människorna i det mottagande samhället vägra att ha någonting med migranter att göra. När detta händer, brukar effekten bli segregation snarare än integration. Migranternas oundvikliga kontakter med medlemmar i det mottagande landet blir därför i början eller också under lång tid ofta begränsade till kontakter med olika myndighetsutövare och i bästa fall arbetskamrater. Privat lever de ofta i ett utanförskap som man ju på senare tid har börjat tala om ganska mycket. I värsta fall kan

¹¹ se primärlitteratur i urval

resultatet av den beskrivna exklusionen och inklusionen bli parallella samhällen inom ett och samma land.

Migranter och migration som teman i den inhemska tyska litteraturen

På litteraturens område finns det en parallell till den ovan beskrivna sociala exklusionen: i den samtida tyska litteraturen som är skriven av inhemska författare händer det bara undantagsvis att migration som företeelse och migranter som protagonister förekommer. De viktigaste undantagen härstammar från 1960- och 70-talens försök att låta en ny tysk arbetar-litteratur uppstå. Ofta sker det med kortare texter som för det mesta är publicerade i antologier. I några få av de mer betydande tyska författarnas verk från efterkrigstiden spelar en eller flera migranter också en roll, t ex i teaterpjäsen *Katzelmacher* av R.M. Fassbinder. I Heinrich Bölls roman *Gruppenbild mit Dame* spelar en migrant en viktig roll, om än mest i bakgrunden, och sedan handlar Siegfried Lenz' korta berättelse *Wie bei Gogol* om ett ofrivilligt möte mellan en inhemska och en invandrad tysk medborgare: tysken råkar med sin bil köra på migranten och en del förvecklingar uppstår. Även Sten Nadolnys roman *Selim oder die Gabe der Rede* som kom 1990 innebar inget trendbrott, även om migranter i denna roman har många av de bärande rollerna.

Det verkar alltså som om de tyska författarna inte heller i någon större utsträckning har lagt märke till den förändrade multikulturella tyska verkligheten. Åtminstone kan man konstatera en relativt stor ovilja att ta itu med dessa förändringar på det skönlitterära området. Att Günter Wallraff hittills inte har blivit omnämnd beror just på att man inte brukar räkna hans autentiska och dokumentariska texter till skönlitteraturen. Annars har ju hans *Ganz unten* från 1985 rönt ett väldigt stort eko. Wallraff ville väcka opinion genom att skildra hur extremt illa arbetarna i de av honom undersökta industrierna behandlades och under vilka delvis katastrofala villkor de levde. Han hoppades därigenom kunna bidra till förbättringar. Boken handlar nästan bara om migrerad arbetskraft och Wallraff själv maskerade sig för att se ut som en turk för att ge sig ut och själv uppleva det som han senare skrev om i sin kända reportagestil. Just på den punkten har han senare blivit attackerad. Man måste nog anse att boken också bidrog till att förstärka den stereotypa bilden av gästarbetaren som turk.

Migrantlitteraturens betydelse

Med visst fog kan man påstå att migrantlitteraturen i sig är mycket viktig därför att den sammantagen avspeglar en viktig sida av hur migrationsprocesserna har förändrat Tyskland under de senaste 50 åren – en förändring som så många inte riktigt vill kännas vid. Det är nämligen inte bara den personliga identiteten som är underkastad en livslång utvecklingsprocess. Även den nationella identiteten måste hela tiden beskrivas på nytt. Vad som är tyskt eller svenskt har alltid varit svårt att säga exakt, innehållet i begreppen ändrar sig genom tiderna. Det blir särskilt tydligt när man tänker på den rent politiska innebörden av begreppet: tysk nation bara under 1900-talet.

De tyska migrantförfattarna och deras verk blir en del av en förändrad tysk litteratur med interkulturella förtecken. Och särskilt genom de många, sinsemellan utomordentligt varierande litterära gestaltningarna av migrant-iska identitetsutvecklingar har litteraturen än en gång fått funktionen som (översättning P.T.): ”seismograf för samhälls-utvecklingen”.¹² Migrant-litteraturen ligger så att säga steget före, eftersom det här redan finns beskrivningar av den utmaningen det innebär att öppna det egna mot det främmande för att sedan se vilken förändringspotential verkliga möten kan frigöra.

¹² Irmgard Ackermann, den första och länge den ledande tyska forskaren på området valde uttrycket. Se Ackermann, Irmgard: „Deutsche verfremdet gesehen – Die Darstellung des ‚Anderen‘ in der ‚Ausländerliteratur‘“ in: Amirsedghi, Nasrin und Bleicher, Thomas: *Literatur der Migration*. Mainz 1997, 60-71.

Referenser

- Ackermann, Irmgard (1997), Deutsche verfremdet gesehen – Die Darstellung des ‚Anderen‘ in der ‚Ausländerliteratur‘ in: Amirsedghi, N. & Bleicher, T. (red) *Literatur der Migration*. Mainz, 60-71
- Amodeo, Immacolata (1996), *Die Heimat heisst Babylon. Zur Literatur ausländischer Autoren in der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen
- Böll, Heinrich (1971), *Gruppenbild mit Dame*. Köln
- Chiellino, Gino (1989), *Literatur und Identität in der Fremde: Zur Literatur italienischer Autoren in der Bundesrepublik*. Kiel
- Chiellino, Carmine (2000), *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch*. Stuttgart/ Weimar
- Erikson, Erik H. (2000), *Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze*. Übersetzt von Käte Hügel. 18. Auflage, Frankfurt am Main
- Fassbinder, Rainer Werner (1982), *Katzelmacher, Preparadise sorry now*. Frankfurt am Main
- Grosjean, Francois (1982), *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Massachusetts und London, England
- Gröndahl, Satu (2002), *Litteraturen gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*. Uppsala
- Jordanova-Duda, Matilda, *Etwas dazwischen. Literarische Wanderer in neuen Sprachheimaten*. Available 2003-01-31 : <http://www.isoplan.de/aid/1999-3/literatur.htm>
- Krappmann, Lothar (2000), *Soziologische Dimensionen der Identität. Strukturelle Bedingungen für die Teilnahme an Interaktionsprozessen*. Neunte, in der Aufmachung veränderte Auflage, Stuttgart
- Lenz, Siegfried (1978), Wie bei Gogol. i: *Einstein überquert die Elbe bei Hamburg. Erzählungen*. Frankfurt am Main/ Wien/ Zürich, s 175-188
- Nadolny, Sten (1996), *Selim oder die Gabe der Rede*. 4.Auflage, München
- Rösch, Heidi, *Bibliografie Migrationsliteratur. AutorInnenporträts, Primär- und Sekundärliteratur, unterrichtspraktisches Material. Stand Januar 2003*. Available 2003-03-01: <http://www.tu-berlin.de/fb2/fadi/hr/hr.html>.
- Wallraff, Günter (1996), *Ganz unten. Mit einer Dokumentation der Folgen*. 10. Auflage, Köln
- Wendelius, Lars (2002), *Den dubbla identiten. Immigrant- och minoritetslitteratur på svenska 1970-2000*. Uppsala

Primärlitteratur i urval:

- Biondi, Franco (1979), *Nicht nur Gastarbeiterdeutsch*. Gedichte. Klein-Winterheim
- Biondi, Franco (1984), *Abschied der zerschellten Jahre*. Novelle. Kiel
- Florescu, Catalin Dorian (2001), *Wunderzeit*. Roman. Zürich
- Florescu, Catalin Dorian (2002), *Der kurze Weg nach Hause*. Roman. Zürich

- Gahse, Zsuzsanna (1999), *Nichts ist wie oder Rosa kehrt nicht zurück*. Roman. Hamburg
- Kaminer, Wladimir (2000), *Russendisko*. München
- Ören, Aras (1973), *Was will Niyazi in der Naunynstrasse*. Ein Poem. Ins Deutsche übersetzt von H.A. Schmiede und Johannes Schenk. Berlin
- Ören, Aras (1978), *Deutschland, ein türkisches Märchen*. Gedichte. Aus dem Türkischen von Gisela Kraft. Düsseldorf
- Ören, Aras (1995), *Berlin Savignyplatz. Auf der Suche nach der Gegenwart V*. Roman. Aus dem Türkischen von Deniz Göktürk. Berlin
- Özakin, Aysel (1989), *Die blaue Maske*. Roman. Deutsch von Carl Koss. Frankfurt am Main
- Özdamar, Emine Sevgi (1992), *Das Leben ist eine Karawanserei hat zwei Türen aus einer kam ich rein aus der anderen ging ich raus*. Roman. Köln
- Özdamar, Emine Sevgi (1998), *Die Brücke vom goldenen Horn*. Roman. Köln
- Pirinççi, Akif (1989), *Felidae*. Roman. München
- Plepešić, Zvonko (1980), *Du kommen um sieben*. Gedichte. Berlin
- Tawada, Yoko (1998), *Talisman*. Literarische Essays. Dritte Auflage, Tübingen
- Tawada, Yoko (2000), *Opium für Ovid. Ein Kopfkissenbuch von 22 Frauen*. Tübingen
- Tekinay, Alev (1990), *Die Deutschprüfung*. Erzählungen. 2. Auflage, Frankfurt am Main
- Ilja Trojanow (2000), *Döner in Walhalla. Texte aus der anderen deutschen Literatur*. Köln 2000
- Tschinag, Galsan (1997), *Der siebzehnte Tag*. Zwei Erzählungen, 3. Auflage, München
- Tschinag, Galsan (1999), *Die graue Erde*. Roman. Frankfurt am Main und Leipzig. 1999
- Veteranyi, Aglaja (2000), *Warum das Kind in der Polenta kocht*. 3. Auflage, Stuttgart
- Von Saalfeld, Lerke (1998), *Ich habe eine fremde Sprache gewählt. Ausländische Schriftsteller schreiben deutsch*. Gerlingen
- Wodin, Natascha (1983), *Die gläserne Stadt. Eine Erzählung*. Reinbek bei Hamburg
- Wodin, Natascha (1997) *Die Ehe*. Roman. Leipzig
- Zaimoglu, Feridun (1999) *Kanak Sprak: 24 Misstöne vom Rande der Gesellschaft*. 4. Auflage, Hamburg

Möten Begegnungen

Temat för boken är möten. Vid ett möte mellan olika aktörer sker någon form av påverkan. I denna bok skildras fem olika typer av möten, sedda i olika discipliners teoretiska perspektiv. Ett har de dock gemensamt. De förmedlar en bild av tyska aktörers påverkan inom olika sfärer i ett annat land, Sverige, utom i ett kapitel, där det gäller påverkan inom Tysklands gränser.

Publikationen är den andra i serien Schwedische Perspektiven, Schriften des Zentrums für Deutschlandstudien. Redaktörer för serien är Centrumets föreståndare, docent Mai-Brith Schartau, och biträdande föreståndare, professor emeritus Helmut Müssener.